

CELİL LAYİKTEZ

ORTAÇAĞIN
AYDINLIĞI

Celil Layiktez

ORTAÇAĞIN
AYDINLIĞI

İstanbul, 1998

Editör	<i>Ali Pasiner</i>
Yapım	<i>Kuartet</i>
Sanat Yönetmeni	<i>Korkut Bayraktar</i>
Grafik Tasarım	<i>Sefa Öncül</i>
Uygulama	<i>Ersin Çalışkan</i>
Fotoğraflar	<i>Karanlık Oda</i>
Renk Ayrımı	<i>Oluşur Grafik</i>
Baskı	<i>Faik Yolaç Ofset Basım</i>

Istanbul, 1998

ISBN 975 6909 005

Tukan Yayınları

Cağaloğlu Yokuşu

Evren İşhanı No: 29-31

Sirkeci / İstanbul

Tel : (0212) 511 83 49

Faks: (0212) 511 74 96

ÖNSÖZ

Delikanlılık çağından beri Ortaçağ'ın gizemi beni büyülemiştir. Yıllar boyu bu konuda yaptığım çalışmalarda, Ortaçağ'a "karanlık" sıfatının eklenmesi ile çok büyük bir haksızlık yapıldığına karar vererek, aslında ne kadar aydınlık olduğunu anlatmak istedim. Evet, Ortaçağ'da bâtil vardı, engizisyon da vardı. Ancak bâtil inanışların artık yok olduklarını iddia edebilir miyiz? Günlük yaşantımızın ayrıntılarını bâtil etkilemeye devam ediyor, insiyaki olarak bâtilden kaynaklanan şu ya da bu hareketleri yapıyor, sözleri söylüyoruz; büyücüler de, üfürükçüler de para kazanıyor. Engizisyona gelince, soykırım ve politik amaçlı işkence olarak engizisyonun en korkunç uygulamalarını yüzyılımızda gördük ve görmeğe devam ediyoruz. Günümüzde bilimsel işkence, Ortaçağ'ın kaba işkencesine göre bedenlerle birlikte ruhları da parçalıyor. Özgürlük, insan hakları ve lâiklik uğruna mücadelemiz hiç bitmeyecek.

Demek ki, engizisyon uygulaması ve bâtila inanç kendi başına bütün bir çağı karanlık olarak nitelemeye yeterli değildir.

Sanayi devriminin, düşünce ve bilimlerdeki gelişmelerin kaynağı hep bu aydınlık Ortaçağ'dadır.

Bu çalışmada, her bölüm müstakil olduğundan, ayrıntılarda yer yer bilinçli tekrarlar yapılmıştır. Örneğin, "Kara Ölüm" (14. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'yı kasıp kavuran korkunç veba salgını) bahsinde uygulanan ilk karantinadan söz edildikten sonra, "Tıp ve Doktorlar" bahsinde, kısa da olsa, karantina uygulamasına temas etmek gerekmektedir.

Son olarak, bu çalışmayı yaparken bana sürekli destek olan, bilgi toplamama yardımcı olan ve metinlerin redaksiyonunu yapan sevgili eşim Neş'e Layiktez'e teşekkür ediyorum.

Celil Layiktez

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER	5
BÖLÜM 1 : ORTAÇAĞ'IN YAPISI VE BAŞARILAR	11
1. Paris Üniversitesinin Kuruluşu	13
<i>Sivil hukuk, Dinsel hukuk ve tıp okulları; Kiliseye karşı ilk savaş; İlk mühür; ilk tüzükler; Veli - öğrenci mektuplaşmaları, Tipik bir öğrenim günü; Folklor; Öğrenci taşkınlıkları..</i>	
2. Şövalyeler ve Şövalye Tarikatları	18
<i>Şövalyelik; Tampliye Şövalyeleri; St. Jean (Hospitaliye, Rodos ve Malta) Şövalyeleri; Cem Sultan; Tötonya Şövalyeleri.</i>	
3. Haçlı Seferlerinin Kronolojisi ve Askeri Teknoloji	29
<i>Birinci Haçlı Seferinde askeri teknolojinin durumu; At faktörü; Mızrak; Zırh; Kılıçlar; Yaylar; Muhasara makineleri; Haçlı Seferlerinin öncesi; 1. Haçlı Seferi; 1101 Ara Haçlı Seferi; 2. Haçlı Seferi; Hattin Savaşı; 3. Haçlı Seferi; 4. Haçlı Seferi, İstanbul'da Latin İmparatorluğu; 5. Haçlı Seferi; 6. Haçlı Seferi; 7. Haçlı Seferi; 8. Haçlı Seferi; Diğer Haçlı Seferleri.</i>	
4. Gemicilik ve Haritacılık	42
<i>Portekiz'de Coğrafya Akademisi; Osmanlı İmparatorluğunda matematik ve doğal bilimlerin medrese tedrisat programından kaldırılması; Hint Denizinde Osmanlı donanması; Ferdinand Magellan; Yeni astronomi teknikleri, pusula; Harita öncesi gemicilik; Kutup Yıldızı; İbn Battuta; Çinliler; Doğu Akdeniz'de durum; Haritacılık; Pisan Haritası; Pirî Reis'in idamı; Kara Ölümün denizciliğe etkisi; Marco Polo.</i>	

5. Parşömen, Kâğıt, Mürekkep, Kalem, Kitap Yazılımı, ve Süslemeleri, İlk Baskılı Kitaplar	50
<i>Kitap kopyalama; Kâğıt ve parşömen üretimi; Papirüs; Satırların paralel yazılmasının temini ve düzgün bağlama; Tüy kalem; Mürekkep; Süslemeler, ciltler, kitap satıcıları; İlk baskılı kitaplar; Matbaanın Osmanlı İmparatorluğuna gelişi; İbrahim Müteferrika; Hattâtlar isyanı; Patrona Halil olayı, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın III. Ahmet tarafından boğdurulması.</i>	
6. Doktorlar ve Tıp	62
<i>İlâçlar, astroloji, ruh sağlığı, Arap müellifler; Ölüm nedenleriyle ilgili istatistikler, skorbüt ve cüzam; Doktorlar, teşhis yöntemleri; Cerrahlar, teşhir ve otopsi, katarakt ve rekonstrüktif cerrahî ameliyatları, doku nakilleri; Karantina; İlk hastaneler.</i>	
7. Kara Ölüm	69
<i>Veba salgınının başlangıcı ve gelişmesi; Avrupa'da durum; İtalya; Fransa; Almanya; Dövünenler ve Yahudi kıyımı; Diğer Avrupa ülkeleri; Sosyal ve iktisadî sonuçlar.</i>	
8. Ziraatte Devrim	80
<i>Kara Ölüm öncesi; Atın koşul hayvanı olarak kullanılması; Nadas; Hayvancılık; Şarapçılık; Beslenme;</i>	
9. Enerji Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Makineleşme	89
<i>Su değirmenleri; İşçi tasarrufu; Değirmenlerin kullandıkları değişik sanayiler: Un, yağ, kâğıt, demir-çelik, tekstil, deri, kereste; Mekanik kam sistemi; Baraj yapımı; Yel değirmenleri.</i>	
10. Madencilik ve Metalürji	96
<i>Taş ocakları; Demir madenleri ve demirin kullanımı; İnşaatta demir; Şantiyelerde çivi stokları.</i>	
11. Ormanlar, Çevre ve Çevre Kirliliği	99
<i>İnşaatta ağaç kullanımı; Demir üretiminde ağaç kullanımı; Ormanların tükenmesi; Maden kömürünün bulunuşu; Hava kirliliği; Mezbahalar ve tabakhaneler; Suyun kullanımı.</i>	

12. Ticaret, Seyahat ve Bankacılık _____	103
<i>Finans kurumları; Komünlerin kurulması; Mal mübadelesi; Yolların durumu; Su yolları; Kredi notları; Kambiyo senetleri.</i>	
13. Ortaçağ'da Mimarî, Villard de Honnecourt _____	106
<i>Katedral inşaatları; Villard'ın resim defterleri; Buluşlar; Üstat masonun çıracak ve kalfaları tedavi etme mecburiyeti; Çizim dersi; Masonların büyük sırrı: Elevasyon alma.</i>	
14. Mekanik Saat _____	111
<i>Bilinenler ve bilinmeyenler; İlk mekanik saat; Cıva ve su saatleri; Giovanni di Dondi'nin mekanik saati; Trigonometrik metodların kullanılarak saat kadranlarında değişken bayram günlerinin gösterilmesi; 60 dakikalık sivil saat ile kilisenin kutsal zamanının karşı karşıya gelmesi; Taşınabilir zemberekli saatler.</i>	
15. Evlilik Müessesesi _____	117
<i>IV. Lateran Konsili; Evliliğin Kilise tarafından kutsanması; Kilisenin evlilik ve boşanma üzerinde egemenliği; VIII. Henry ve Anglikan Kilisesinin kuruluşu; Miras hakkı; Zina; Seksin günah sayılması; Kadının kocası tarafından dövülebilmesi; Evlilik ile bekâret arasında seçim; Abélard ve Héloïse.</i>	
16. Mantık, Matematik, Optik, Deneysel Bilimler _____	123
<i>Felsefede Rönesans; Abélard; Yunanca ve Arapça'dan kitap tercümeleleri; 7 Liberal Sanat: Trivium (gramer, belâgat ve diyalektik) ile Quatrivium (aritmetik, müzik, geometri, astronomi); Evrenin matematiksel izahı; Aristo mantığı ile Kilisenin çatışması; Oxford Üniversitesi ve Roger Bacon; Optikte ilerleme; İlk çerçeveli gözlük; Takvim.</i>	
17. Müzik _____	134
<i>Halk Müziği; Trubadurlar; Truverler; Floransa okulu; Kilise müziği; Müzik aletleri; İlk matbu notalar ve müzik sözlüğü.</i>	

18. Adalet	138
<i>Eski ritüellere yeni anlamlar; Meslek olarak hukuk; Gratien'in Kararnamesi (Decretum Gratiani); Saksonyalıların Ayna'sı; Kral ve Kilise (Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya....); Dünyanın eksenini, Tuba ağacı; Yargıç yardımcıları veya halk jürisi; Duruşma, yargılama; İspatlama; Bir elinde kılıç, bir elinde terazi, gözü bağlı kadın; Eski Mısır'da tanrıça Maat; Kılıç; Roma'da Tanrı İmparator ve sikkeler; Terazili kadın; Göz bağı.</i>	
19.Engizisyon ve İşkence Uygulaması	153
<i>İşkencenin tarihi; Ortaçağ'da durum; İşkence uygulamaları; Engizisyonun felsefesi; Eymerich'in işkence el kitabı.</i>	
20. Bir Dönemin Sonu	159
<i>Kilisenin düşünceyi yasaklaması; Mistisizm arayışı; Kitlik, savaş, veba; Devalüasyonlar ve köylü isyanları; Sürekli savaş; Silâhlarda teknik gelişmeler; Fatih'in topları.</i>	
BÖLÜM 2 : İŞÇİ ÖRGÜTLERİ - LONCALAR	167
21. İşçi-İşveren-Devlet İlişkileri	168
<i>Madenciler; Tekstil İşçileri.</i>	
22. Anıtsal İnşaatlar, Masonlar, Localar ve Loncalar	172
<i>İnşaat işçileri; İlk tüzükler ve eski yükümlülükler (Cooke el yazması), Loca; Çalışma saatleri; Eğitim; Kabul Edilmiş Masonlar; Üstat Mason; Finansman; Ücret.</i>	
23. İşverenlere Karşı İlk İşçi Örgütü: Compagnonage (Refiklik)	194
<i>Başlangıç; Rekabetin önlenmesi; İlk örgütlenme; Fransa Tur'u; Hürmasonlukla müşterekleri.</i>	
24. Steinmetzenler (Alman Operatif Masonları)	199
<i>Hatalı taş cenaze merasimi; Elevasyon almak; Haç ve gönye, Gezgin yıllar; Ratisbonne Tüzükleri; Strasbourg Tüzükleri; Strasbourg Lonca Sarayı Müzesi.</i>	

25. Mücevher Yapımcıları ve Loncaları	204
<i>Esnaf; Loncaların örgütlenmesi; Yalnız rafine gümüşün kullanılabilmesi; Yapımcının markası; Kabul edilmiş üyeler; Lonca üniformaları; Sosyal görevler; Altın ayarları ve kontrol standartları; Denetim; Çıraklık süresi; Kalfalık sınavı; Kalfaların is'ad merasimi; Ziyafet menüsü; İlk Lonca Sarayı (Guild Hall).</i>	
26. Zırh Üreticileri ve Loncaları	209
<i>İlk silâhsızlanma konferansı; Örme zırhlar: Levha zırhı; II. Beyazıd'ın zırhı; Zırh parçalarında ihtisaslaşma; Zırhta moda; Loncalar; Beratlar; Kalite mühürleri; Ustalık sınavı ve Ustalığın tescili; Seri ve Fason zırh üretimi; İstihdam kısıtlaması; Taşeron üreticiler; Yapımcının markası; Çıraklık süresi.</i>	
27. Ahîlik ve Esnaf	217
<i>Ahîlik; Ahî Evran; Ahmed Yasevi; Fatma Bacı (Kadın Ana); Tekke ve zaviyeler; Din sömürücüsü tarikatlar; Çıraklık-Kalfalık-Ustalık; Eğitim; Giyim; Nakibler ve Halifeler; Talipler; Peştemal kuşatmak; Ahîliğin temel ilkeleri; Sosyal doku; Operatif-Spekülatif ilişkiler; Loncalar; Osmanlı Devletinin Gerileme Dönemi; Yârenlik; Özdenetim; Fütüvvet; Gayr-i Müslimler; Hiyerarşi; Çıraklık süresi; Kalfalık süresi; Ustalığın şartları; Gedik; Kalite denetimi; Kethüda; Yöneticilerin yetkilerini aşmaları; Görevi bırakma; Dükkân sayısının tahdidi; Belli çarşılarda faaliyet; Standardizasyon ve Kalite Kontrol; Ehil olmayanların dükkân açmalarının önlenmesi; Bazı maddelerin izinsiz üretilmemesi; Kaliteli hizmet; Narhın ihlâli; Lonca mensuplarının hakları; Hile ile menfaat temini; Patent hakkına saygı; Lonca mensuplarına karşı hürmetsizlik; Yöneticilerin yolsuzluğu; Loncalar arası kontrol; Aynı zanaatın çeşitli dallarına ait esnaf arasındaki ilişkiler; Birbirini tamamlayan zanaatları icra edenler arasında anlaşma; Satış hakkı; Halkın ihtiyacı; Esnaf arası işbirliği; İhtisasa hürmet; Birbirine iş yapan esnafa kontrol.</i>	
SONUÇ	244
KAYNAKÇA	246

*“Zaten bilinenle yetindiğimiz sürece gerçeği hiç bir zaman bulamayacağız.....
Bizden önce yazılanlar yasa değil rehberdir. Gerçek, henüz sahip
olunmadığından, herkese açıktır”*

Gilbert de Tournai

“Şüphe sorgulamaya, sorgulama da gerçeğe götürür.”

Pierre Abèlard

*“Vaftizle dinsel inanca takdim edildikten sonra, inandıklarımızı anlamaya
çalışmamak ihmallerin en büyüğüdür.”*

Saint Anselm

i celo famulantis
preces cu supplicia mēte
gentē meā mō flente
tutela nūc q̄ senatus
us tu mabeatus
ior quia sans urte Senator
e crescat sis medicator
fenti conditione †

ORTAÇAĞIN YAPISI ve BAŞARILARI

B Ö L Ü M I

Suplicio puate qui regia carmina audit
Hec tua que audit in uncta pro bieuitate
P xaudire uelis que postit nomine prati
S r ubi sint gnti uiuentes rex pie celis
G loua lausq; deo tibi rex deas inde paratur
D etantēq; datur exnuc spes magna tropheo
V es facienda leui uertor; fato labore
I usta salus fore qua posatur ut mala sen
patrare putent si formido uideatur
neas dantur sic prelia dum fore nita
uali re mira contingere q̄ meditant
V nde retardantur ne figant uulnera diua
P esca completa sedabit lilla uetusta
P unq; uia iusta reddet comota quicra
N on sunt facile que nō in pace pctuntur
D onaq; planguntur lenio q̄ iam in uenile
T empus uidebat rex dapsilus p̄ uis esto
V t faas presto tuus ut pater ip̄e solebat

† E um manet anapi mentis luctantis agone
Si uirtute tua quam sperat pace fructur
C onfidas felix q̄ te fortuna sequetur
S alicet ip̄a dei que gr̄a p̄sp̄era reges
S ublimat fuaat letatur condere leges.
S ic ego spero quidem timor hinc orietur in orbe
D q̄ discedes longe tu pess̄m
P lene doli q̄m̄ te falso putasse p̄uidebit

ORTAÇAĞIN AYDINLIĞI

Paris Üniversitesi'nin Kuruluşu

Öğrencinin günlüğü (yukarıdan aşağı):
Meryem Ana'ya lamba yakmak;
yoksullara şarap vermek; dershaneyi
süpürmek; kitapları incelemek; sabah
çanını çalmak; kuşlara yem vermek;
on yoksul kadına yardım etmek; on
yoksul erkeğe yardım etmek; okulun
kurucusu ile Meryem Ana'yı içeren bir
tiyatro oyununu sahneye koymak;
kortejle Meryem Ana'yı ziyaret etmek.
(14. yüzyıl)

Paris Üniversitesi'nin kuruluşu Ortaçağ'ın en önemli fenomenlerinden biridir.

XI. yüzyılda Fransa'nın eğitim sistemi vücut bulmaya başlamıştı. Bu çağda, Fleury ve Le Bec manastırlarının dışında katedral okullarında da eğitim başlamıştı. Bu eğitim münferit hocaların inisiyativindeydi. Genelinde eğitimin düzeyi çok basitti: gramer, müzik ve takvim. Katedralin genç papaz adayları öğrencilerin çoğunluğunu oluşturuyordu. Yalnızca Chartres, Laon, Reims ve Angers katedral okullarında edebiyat ve Kutsal Kitap eğitimi veriliyordu.

Aynı dönemde Güney Fransa'da, Provence ve Languedoc bölgelerinde, İtalyan etkisi ile, lâik hukuk ve tıp okulları açılıyordu.

Paris'te, katedral ve manastır okullarının dışında, özgür veya özel diyebileceğimiz, hiç bir otoriteye bağımlı olmayan hocaların yönettiği özel okullar da peyda olmuştu. Bu hocalar genelde kiliselerde görevli memur statüsünde olduklarından, sonunda baş piskoposa hesap vermeye mecburdular, hattâ, XII. yüzyılın ortalarında, baş piskoposluğun lâik hocalara doçentlik lisansı (*licentia docendi*) vermeye başladığını görüyoruz.

Pratikte bu özel hocalar öğrencilerinden tahsil ettikleri eğitim ücretleri ile geçinirler ve eğitim programlarını diledikleri gibi düzenlerlerdi. Bu hocaların

belki de Héloïse ile yazışmaları nedeniyle en çok tanınmış olanı Abélard'dır. Fevkalade karizmatik bir kişiliğe sahip olan Abélard, rakipleri olan hocaların kıskançlığından, entrikalarından çok çekmişti. Abélard, bir taraftan çalışmalarına zaman zaman gelen yasaklamalarla mücadele ederken, diğer taraftan Paris ve çevresinde açmış olduğu san'at, diyalektik ve teoloji okullarında lâik mantık dersleri veriyor, Aristo'nun öğretilerini tanıtıyordu. Böylece başlayan Helenistik devrin düşünürlerinin ve felsefelerinin tanıtılması, Rönesans'a yolu açan uzun süreci başlatmıştır.

Eğitimdeki bu gelişmeyi, Pierre Abélard'ın öğrencisi, Jean de Salisburry'nin Thomas Becket'e yazdığı mektuplardan çok güzel algılayabiliyoruz. Salisburry'nin otuz yıl önce eğitim için gittiği Fransa'da, bu kısa süre içinde her şey değişmişti: hızla büyümekte olan bu kentte dünyanın her tarafından gelmiş binlerce öğrenci ve hocaları eğitimde bir patlama yaratmışlardı.

Paris'te, çoğunluk sanat ve teoloji okullarında idi, ancak, bunların yanında sivil hukuk, dinsel hukuk ve tıp okulları da kurulmaya başlanmıştı. Bu hızlı büyüme beraberinde sınıfsal problemler de getiriyordu. Hoca ve öğrenci sayısının fazlalığı Paris'te ayrı bir halk katmanı yaratmıştı. Bu kişiler niteliklerinin farkında olarak kendilerini avamdan, burjuvalardan ve rahiplerden farklı görüyor, artık kentin yönetiminde ağırlıklarını hissettiriyorlardı. Devlet yönetimi ve Papalık, kolektif olarak Paris hocalarına seslenmeye başlamışlardı.

1200 yılında kral Philippe Auguste, üniversite sözcüğünü kullanmadan, Parisli mekteplilere (*scolares Parisienses*) bir berat vermişti. 1205 ve 1210 yıllarında yazılmış Papalık dokümanlarında bu berattan söz edilerek Paris'teki bu yeni oluşum yer yer *universitas, communitas, societas, consortium* tâbirleri ile ifade edilmişti.

1212 - 1213 yıllarında, Kiliseye karşı ilk savaşını veren bu topluluk, bünyesindeki çelişkilere rağmen bütünleşerek, birlikte hareket edebilmişti. Bu çabaların sonucunda, 1215 yılında, Papa'nın elçisi (*légat*) Robert de Courçon, Üniversiteye ilk tüzüğünü vermiştir. 1221 yılında Üniversitenin ilk resmî mührünün parçalanarak iptalini Papa istemişti. Bu nedenle, 1221 öncesinde Üniversiteyi temsil eden bir mührün varlığını biliyoruz.

Keşiş Amalric de Bena Paris Üniversitesinde ders verirken. (12. yüzyıl ortası)

Üniversite, rektör, milletler ve fakülteler üçlüsüne dayanan yapısını 1250 - 1260 yıllarında yerine oturtmuş ve bu yapıyı Ortaçağ'ın sonuna kadar koruyabilmişti.

Üniversitenin ilk tüzükleri hoca ve öğrencilerin yardımlaşmalarını, birbirlerini korumalarını, hastalara yardımı ve cenazelerin kaldırılması için dayanışmayı öngörüyordu. Bu tüzükler üniversite mensuplarına hukukî garantiler veriyor, yabancı öğrencileri, yabancı düşmanı olan halka ve devlete karşı korumaya alıyordu.

Tüzüklerin önemli bir maddesi, gerektiğinde Papa'ya doğrudan başvuru yetkisinin Üniversiteye verilmiş olmasıydı; ayrıca, yerel idarenin baskılarına karşı greve gitme hakkı da kazanılmıştı.

Paris Üniversitesinin kuruluşunu önüne geçilemez doğal bir eğitim dalgası olarak görebiliriz. Kilise bu gelişime zaman zaman karşı çıkmış, ancak kapatma teşebbüsleri sonuçta hep akim kalmıştır.

Ortaçağ Üniversitelerinde mektup yazma sanatı bir ders olarak öğretiliyordu ve derslerde kullanılmak üzere üniversite kütüphanelerinde mektup koleksiyonları bulunduruluyordu. Bu koleksiyonlarda gerçek yazılmış mektuplarla hocalar tarafından ders metni olarak özel hazırlanmış olanlar birlikte bulunmaktadır ve

14. yüzyılda üniversitede her yaşta öğrenci görüyoruz. Arka sıralarda oturanlar haylazlıklarını sergiliyorlar.

bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Hocalar tarafından ders aracı olarak hazırlanmış olsalar da, bu metinler üniversitenin havasını yansıtmaktadır. Öğrenci - veli ilişkileri, yazışmaları her yerde ve çağda benzer özellikler taşımıştır. Koleksiyonlarda bulunan bu tip mektuplarda öğrenciler velilerinden genelde para, gıda ve giyecek istemekte,

veliler de oğullarını zamanı

boşa geçirerek ders çalışmadıkları, haylazlık yaptıkları için azarlamaktadır. Aşağıdaki mektupta Besançon'lu bir baba, alışlagelmiş özlemeyi ifade eden bölümden sonra oğluna aşağıdakileri yazmaktadır:

“Atalarımız “tembel olanın kardeşi müsriftir” derlerdi. Sefih ve tembel bir hayat yaşadığını, nefesine sahip olmaya sefahati, çalışmaya da eğlenceyi tercih ettiğini öğrendim. Arkadaşların ders çalışırken gitar çalıyormuşsun. Sen ancak bir hukuk kitabı okumuşken, onlar birçok kitap okudular. Şimdiye kadar yaşamış olduğun hayatı pişmanlık içinde kapatmanı ve bundan sonra sana tekrar iyi bir şöhret kazandıracak tarzda yaşamam için seni ikaz ediyorum”.

İzleyen metin Martre Şövalyesine oğullarından gelen müşterek mektuptur:

“Tanrıya şükür, Orlean'da sağlığımız yerinde olarak yaşıyoruz ve, Cato'nun 'herhangi bir şeyi bilmek gurur vericidir' vecizesine uyararak, kendimizi tümüyle derslerimize adadık. Her gün okula ayaklarımızı ıslatmadan gidebileceğimiz, pazar meydanına da çok yakın sağlam ve güzel bir evde, iyi huylu ve derslerinde bir hayli ilerlemiş arkadaşlarımızla birlikte oturuyoruz. Mezmur¹ muharrirlerinin

¹ Mezmur: Davud Peygamberin makamla okuduğu Zebur surelerinden her biri.

söylediği gibi, 'dik duran bir adamın yanında dik durursun'. Çalışmalarımızın malzeme eksikliğinden sekteye uğramasını önlemek üzere, bu mektubu size elden getirecek olan B..'ye, parşömen, mürekkep, bir çalışma masası ve diğer ihtiyaçlarımızı yeterince karşılayacak kadar parayı vermenizi rica ediyoruz. Böylece, sizden kaynaklanabilecek (Tanrı korusun!) bir nedenle ihtiyaç içinde kalmayarak eğitimimizi tamamlamamızı ve memlekete şeref kazanmış kişiler olarak dönmemizi sağlamanızı temenni ederiz. Mektubu size getiren kişi bize yollamanız gereken ayakkabı ve çorapları da alacaktır. Memleket haberlerini de onun vasıtasıyla tarafımıza iletmenizi rica ederiz”.

13.yüzyılda Paris Üniversitesinde tipik bir gün, güneş doğarken Notre Dame Katedralinin çalan büyük çanları ile başlardı. Görevliler ders salonlarında sıraların yerlerini düzenler, sıra olmadığı takdirde, üzerine oturulması için yere saman sererlerdi. Yakın çevreden akın akın gelen öğrenciler, yer kapmak için yarışlar, ders esnasında sivri bir kalemle balmumu tabletler üzerinde not tutarlar, sonradan notlarını düzelterek parşömen üzerine çekerlerdi. Hocalar kürsüden uzun saatler ders anlatırlardı. Öğleden sonraları, mevsim müsait olduğunda, öğrenciler Sen nehrinin kıyılarındaki çim alanlarda vakitlerini geçirirler, entelektüel tartışmalarda bulunurlar, tiyatro gösterileri ile sportif yarışmalar tertip ederlerdi. Her ülkenin gençleri kendi kültürlerini, folklorlarını sergilerlerdi. Akşamları ders çalışılır veya meyhaneye gidilirdi. Gün genelde güneşin batmasıyla sona erer, herkes evine dönerdi.

Her zaman olduğu gibi, bir arada bulunan gençler bazen taşkınlıklarda bulunarak, kavga ederek, düzensiz hareketlerde bulunarak yerel halkın şikâyetlerine neden olabilirlerdi. Vaızlar pazar sabahları bazen çok sert vaizlerde bulunurlardı. Yalnız kitap satın alıp onları okumayan öğrenciler için bir vaiz şöyle diyordu: “*Bu ne biçim bilgidir ki hırsızlar çalabilir, fareler yiyebilir, ateş ya da su yok edebilir?*”. Bir başka vaiz Paris Üniversitesi öğrencileri için “*gece silâhlanmış sokaklarda dolaşır, zina yapar, ırza geçer ve hırsızlık yaparlar*” diyordu. Bir keşiş üniversiteli gençler için şöyle yazıyordu: “*Bunlar, dünyada dolaşmaya alışmışlardır; Paris'te liberal sanatları, Orléans'ta klasikleri, Salerno'da tıbbi ararlar, ama terbiye ile ahlâkı hiç bir yerde aramazlar*”.

Şövalyeler ve Şövalye Tarikatları

14.yüzyılda Prato halkının tebaası buldukları Napoli Kralı Robert d'Anjou'ya yazdıkları resimli mektuptan. "Prato'lu bir şövalyenin sembolüyüm. Tebaanız olan halkın yüzüne bakın."

Etimolojik olarak Şövalye, Latince *caballus* = at kelimesinden türemiştir ve süvari anlamına gelir.

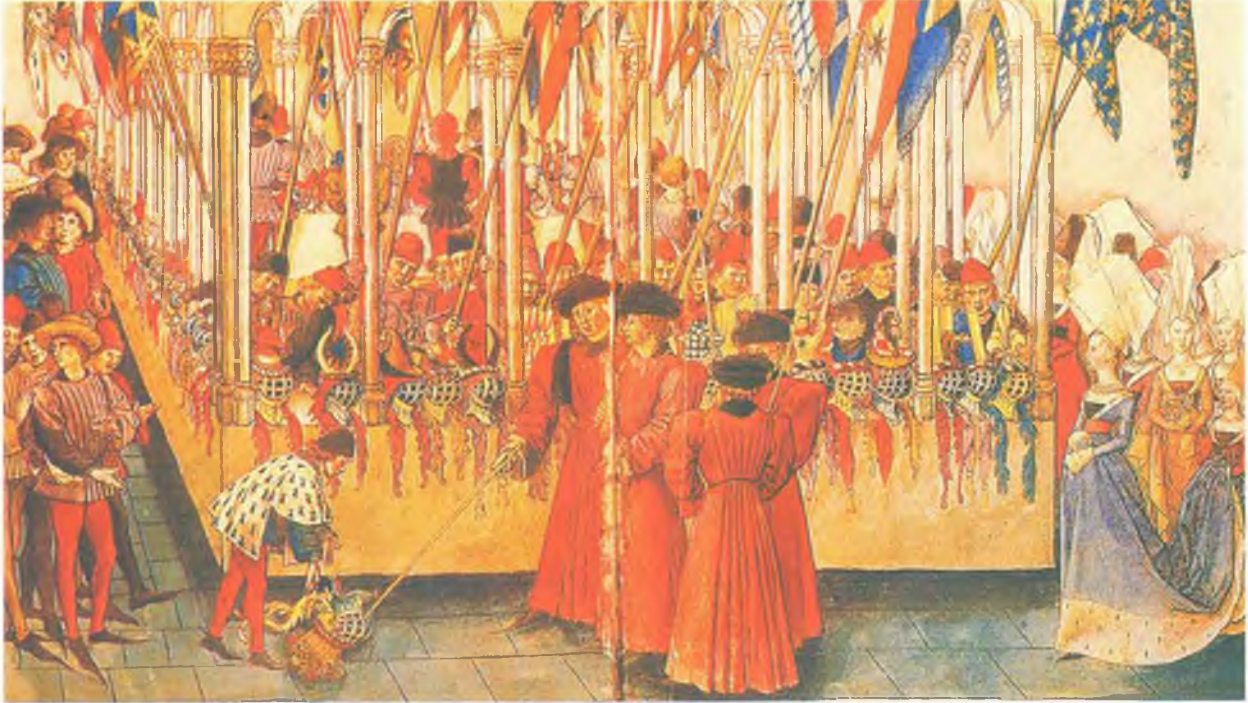
Normanlar, süvarilerinin Avrupa'da ilk defa kullandıkları üzengilerin sağladığı üstünlükle 1066 Hastings savaşında galip gelerek İngiltere'yi istilâ ettiler. Süvarilerin savaş meydanında sağladıkları üstünlük belliydi, hattâ Haçlı Seferlerinde koltuk altlarında tuttıkları mızraklarıyla, zırhlı şövalyeler modern savaş tanklarına benzetilmiştir. Ancak, atı ve zırhıyla bir süvariye beslemenin maliyeti piyadenin maliyetine göre çok yüksek olduğundan, savaş alanında bir süvari serf veya paralı askerlerden oluşan bir grup piyadeye kumanda ederdi. Süvariler özgür kişilerin

arasından seçiliyorlardı, başarıları onlara asalet unvanlarını kazanma yolunu açıyordu. Zaman içinde anlamı değişen şövalye sözcüğü asil zırhlı süvari anlamına gelmeye başlamıştı.

Herhangi bir kişi şövalye olamazdı. Germen askerî âdetleri ile Hıristiyanlığın etkileşmesi Batı Avrupa'da Şövalyeliğe kabul merasiminin kaynağı oldu.

Şövalyeler arasında karşı takımlar olarak tertip edilen turnuvalar 1066'da ölen Geoffroy de Preuilly tarafından başlatılmış ve kısa zamanda Fransa'da büyük rağbet görmüştü. Turnuva ile gerçek savaş arasındaki fark, turnuvada rakibin esir edilmeye çalışılmasıydı; gene de normal silâhlar kullanıldığından sık sık kazalar oluyordu. Esir düşen şövalye ve yardımcıları atlarını ve zırhlarını kaybediyor, çok kere de fidye ödemeye mecbur kalıyorlardı.

14. yüzyılda turnuvalara kurallar hâkim olmaya başladı: bazı darbeler yasaklanmıştı, mızrak uçları yalnızca darbe etkisi yapabilecek şekilde küt olacaktı. Zırh tasarımındaki gelişmeler sayesinde de kazalar azalmıştı. Artık yalnızca iki şövalye karşı karşıya geliyordu.

Barış zamanında turnuvalar askeri eğitim yerine de geçerdi. Livre des Tournois du Roi René kitabından alınan bu resimde, karşılaşma öncesi şövalyeler bayrak ve baş zırhlarını kadınlara sergiliyorlar.

Şövalyelerin kadınlarla romantik ilişkileri masal ve şarkılara konu oluyordu. Bu turnuvalar dönemin en önemli sosyal olaylarıydı. Gelişen Şövalyelik etik ve namus kavramları, Endülüs Araplarıyla olan etkileşmeden kaynaklanmıştı. Haçlı Seferlerinin başlamasıyla, rahip şövalyelerle ortaya çıkan askerî tarikatlar manastırların organize hayatı ile mistisizmini, 12. yüzyılın en aşırı militarist

Tampliye Şövalyeleri Filistin'de harbe giderken. Cressnac, Fransa, Tampliye Şapelinde fresk, 12.yüzyıl.

ruhuna katarak Orta Doğu'ya taşdılar. Yeminleriyle Tanrıya adanan bu şövalyelerin, Hıristiyan olmayanları öldürerek uhrevî amaçlarına ulaşmaya çalışmaları 12. yüzyıl mantığına ters düşmüyordu. Savaşma becerilerini terk etmeden manastır hayatını sürdürmek isteyen asillere bu askerî tarikatlar cazip geliyordu. Psikoloğlara göre, askerî disiplinle manastır disiplini arasında bir paralel vardır ve bu rahip şövalyeleri tasvir için "Hz. İsa'nın askerleri" tanımı kullanılıyordu. Haçlılarla Filistin, Suriye ve Antakya'ya yerleşen askerî tarikatlar kısa zamanda yerli ahaliden eli silâh tutanları Hıristiyanlığa zorladılar ve onları "türkopol" adıyla piyade güçlerine kattılar.

TAMPLİYE ŞÖVALYELERİ

Tampliye ve Hospitaliye Şövalyeleri gibi ilk Haçlı tarikatları Haçlı ve hacılara yardım amacıyla kurulmuş olmakla beraber, kısa zamanda güçlü paramiliter teşkilâtlara dönüştüler.

Sonradan Tampliye Şövalyesi adını alacak “Kudüs Mâbedi Yoksul Kardeşleri Tarikatı” Kudüs yolunda hacılara yardım amacıyla, bir kaç Fransız şövalyesi tarafından c.1120 yılında kuruldu. Tarikat 14 Kasım 1128 Troyes Konsilinden kuruluş beratını aldı. St. Bernard bu şövalyelere kendilerini savaşa adayan bir dinsel tarikat kisvesini verdi. Şövalyeler yoksulluk, bekâret ve itaat yeminini, ediyorlardı. Tarikatın teşkilâtlanmasında üç ayrı katman vardı: aristokrat askerler, rahipler ve lâik yardımcılarla uşaklar.

Tampliyeler, Haçlılara askerî korumaya ek olarak bankacılık ve hancılık hizmetlerini sunuyorlardı. Batı Avrupa’da Tampliye Şövalyelerine yatırılan bir

Tam teçhizatlı şövalye sefere çıkarken eşi ve gelini tarafından uğurlanıyor. (14. Yüzyıl)

para, güvenli bir şekilde ve çok kısa zamanda Orta Doğuya varıyor ve imza sahibine teslim ediliyordu. Avrupa’ya gidip gelen şövalyeler, Tampliye Mâbetlerinin misafirhanelerinde problemsiz kalabiliyorlardı.

Tampliye Şövalyeleri Tarikatının en büyük rakibi “Kudüs’lü St. Jean Şövalyeleri Tarikatı” idi. 1040’da “Hospitaliye Şövalyeleri”² adıyla hacıları tedavi etmek üzere kurulan bu tarikat,

1118’de isim değiştirerek hem asker hem rahip olduklarını vurgulayan bu yeni ismi almıştı. Hospitaliye Şövalyeleri, kısa zamanda Kudüs Krallığında prestij ve nüfuz için Tampliye Şövalyeleri ile rekabet eden bir askerî tarikata dönüştüler. Bu iki tarikatın çekişmesi Hıristiyan Kudüs Krallığının zayıf düşerek varlığını yitirmesinin başlıca nedenlerindedir.

²Hospitaliye: (Hospitalier) Hastane (Hospital) ve Misafirhane (Hotel) kelimelerinin Latince karşılıkları tek kelime olarak “hospitale” dir. Kök “hospes”tir ve hem ev sahibi hem de konuk anlamına gelir. Ortaçağ’da yoksulların, hastaların ve seyyahların müştereken barındıkları mekân “hospitale” idi.

Kudüs'ün 1187'de tekrar İslâmî Güçlerin eline geçmesinden sonra amaçsız kalan Tampliye Şövalyeleri kendilerini dünyevî nîmetlerin arayışına terk ettiler. Aracı amaca dönüştürerek, yalnızca sonsuz mal varlıklarını yönetmekten başka işleri kalmamıştı. 12. ve 13. yüzyılların hızlı ekonomik büyümesi esnasında, sermayenin toplanması ve transferi tekniklerinde uzmanlaşan Tampliyeler, müşterileri arasında Papa ve Fransa Kralının da bulunduğu, Avrupa'nın en güçlü finans kuruluşu durumuna geldiler.

Tampliye Şövalyeleri artık İslâm Güçlerine karşı çarpışmak yerine sermayelerini daha da artırmanın peşinde olarak merkezlerini Paris'e taşıdılar. Tampliyelere karşı halkın baştaki sevgi ve hayranlığı kısa zamanda şüphe ve kıskançlığa dönüştü. Ancak tarikatın başkanı bu durumu umursamıyor ve Tampliyeler bankacılık faaliyetlerini Tanrının hizmetine yaptıklarında ısrar ediyorlardı.

Kral Güzel Filip merkezî bir devlet kurmaya çalışırken karşısında Tampliyeleri buluyordu. Tampliyeler Papa'nın fermanına güvenerek, denetim dışı, egemen bir tarikat haline gelmişlerdi. Protokolde, Tampliyelerin Büyük Üstadı ile soylu bir prens aynı düzeydeydi. Büyük Üstat bir orduya komuta ediyor, geniş topraklarını yönetiyor, imparator gibi seçiliyordu, mutlak yetkiler kullanıyordu. Fransa Devlet hazinesi Tampliyelerin Paris Mâbedine muhafaza için teslim edilmişti. Tampliye Şövalyeleri, resmen, Kralın adına açılmış Fransa Hazinesi hesabının mutemetleri, vekilleri, yöneticileri olmuşlardı. Parayı yatırıp çekiyorlar, faizi işletiyorlar, günümüzün özel bankaları gibi işlemler yapıyorlar, ancak bir devlet bankasının tüm ayrıcalıkları ile bağışlıklarından istifade ediyorlardı. Kralın hazinecibaşı da bir Tampliye Şövalyesi idi. Sık sık Fransa parasını devalüe etmek, ekonomiyi kendi yöntemlerine göre yönetmek isteyen Kral için durum kolay değildi.

“Onlarla baş edemiyorsan birleş” demişler. Kral Filip Tampliye tarikatına şeref üyesi olarak katılmak istedi ve bu isteği red edildi. Böyle bir hakareti hiç bir kral kabul edemezdi. Filip, Papa'ya Tampliye Şövalyeleri ile rakip tarikat Hospitaliye Şövalyelerinin tek bir tarikat olarak birleştirilmelerini, yeni oluşumun başına da oğullandıran birini geçirmesini önerdi. Davet üzerine, Tampliyelerin Büyük Üstadı, Jacques de Molay, memleketine sürgünden dönen bir hükümdar gibi, yaşamakta

olduğu Kıbrıs'tan büyük tantana ile geldi ve Papa'ya tarikatların birleştirilmelerine karşı bir muhtıra sundu: Tampliyeler Hospitaliyelerden daha zengindiler, bu birleşme, birincileri yoksullaştırma pahasına, ikincileri zengin edecekti ve bu da şövalyelik ruhunun iğfali olacaktı.

Tampliye Şövalyelerinin aleyhinde söylentiler dolaşıyordu. Ondalık vergileri toplamak üzere ortalıkta zorbalık yapan, ancak kendileri vergi vermeyen, Kutsal Emanetlerin bekçileri olarak askerî görevleri artık bitmiş olan Tampliyeler Fransa'da istenilmeyen yabancılar şeklinde karşılanmışlardı. Gösterişli davranışları yadırganıyordu, aralarında, kimsenin anlamadığı Arapça'yı konuşuyorlardı. Rahiptiler, ama küstah tavırları çevreyi rahatsız ediyordu; yoksulluk andı içmişlerdi, ama, soylu zümrenin şatafatı, yeni zenginlerin aç gözlüğü, silâhşorların yüzsüzlüğü ile yaşıyorlardı.

Karalamalar başladı. Tampliyeler eşcinsel, heretik, nereden geldiği bilinmeyen Bafomet denen şeytanî, sakallı, çift başlı bir puta tapan putperestlerdi; belki de İsmaililer'in sırlarını paylaşıyorlardı, Şeyh'ül Cebel'in Haşişinleriyle alışverişleri vardı. Filip'le danışmanları bu söylentilerden yararlandılar. 3 Nisan 1312'de Papa V. Clement "*Vox in excelso*" fermanı ile Tampliye tarikatını kapattı, ve önceden gayet iyi organize edilmiş bir yıldırım harekâtla, tüm Fransa'daki Tampliye Mâbetleri aynı gece Kralın askerleri tarafından basıldı, gafil avlanan Tampliyelerin çoğu tutuklandı. 2 Mayıs tarihli "*Ad rovidam*" fermanı ile Papa Tampliyelerin tüm mal varlıklarına el konduğunu, bunların Roma'ya transfer edileceğini ve oradan da Hospitaliye tarikatına devredileceğini açıkladı. Tampliyelerin mal varlıklarına Papa adına Kral tarafından el konuldu, ve beklenildiği gibi Papa'ya teslim edilmedi.

Papa'nın yasaklama fermanını tanımayan Portekiz ve Almanya'da, Tampliyeler isim değiştirerek, İskoçya'da ise, oldukları gibi varlıklarını sürdürdüler.

Bu olayların arkasından Engizisyon safhası başladı, 18 Mart 1314 yılında da, Jacques de Molay ile 53 Şövalyesi ateşte yakılarak idam edildiler. Bu dramatik olaylar bir çok lejandın kaynağı oldu, Jacques de Molay'ın idamından önce

kendilerine Büyük Üstatlığı gizlice devrettiğini, kaçtıkları yerlerde gizlice yeniden teşkilâtlandıklarını iddia eden gerçek veya sahte kişiler türedi, İskoçya, Portekiz ve Almanya'da da tarikat değişik yönlerde gelişti. Günümüzde, Tampliye geleneğini sürdürmeye çalışan ve bu ismi taşıyan onlarca cemiyet var.

St.JEAN (HOSPİTALİYE, RODOS ve MALTA) ŞÖVALYELERİ

Haçlı seferlerinin başlamasından önce 1040 yılında, *Hospitaliye Şövalyeleri* adıyla, hasta ve yaralı hacıları tedavi etmek amacıyla, bir tarikat kurulmuştu. Birinci Haçlı Seferinin başarısından sonra, 1118 yılında bu tarikat "*Kudüs'lü St. Jean Şövalyeleri* " savaşı adını almıştı. Kudüs Krallığı Salahaddin Eyyubî tarafından geri alınmasından sonra Tampliyelerle birlikte Kıbrıs'a sığınan Hospitaliye Şövalyeleri, 1310'da Kıbrıs'tan 200 yıl kadar kalacakları ve adıyla anılacakları Rodos adasına geçerek hastalara bakma amaçlarına döndüler. Rodos'ta her dil grubundan şövalyeler surlarla çevrili kentin ayrı bölümlerinde yaşıyorlardı. Şövalyelerin çoğu Fransız kökenliydi ve Avignon'da üslenmiş Fransız Papalar onları destekliyordu. 1348'de gelen büyük veba salgını (Kara Ölüm) ve 1378'de Papalığın bölünme krizi karşısında yeni katılmalarla finans desteği azaldı.

Rodos Şövalyeleri Menteşoğulları Emirliğinin donanmasını yenerek denize açılmalarna izin vermediler, 1344 yılında da Latinlerle birlikte İzmir'i işgal etmekle Türklerin genişlemesini Kuzeye doğru yönlendirdiler.10 yıl sonra, 1354'de Osmanlılar Balkanların fethine başladılar. 1402'de İzmir Timur tarafından zapt edilince, Rodos şövalyeleri Bodrum'a çekilerek orada yeni bir kale inşa ettiler.

Rodos Şövalyelerinin rakipleri, Tampliye Şövalyeleri, Papa ve Fransa Kralı Güzel Filip'in iş birliği ile kapatılınca, Kilise veya Kral tarafından el konulduktan sonra varlıklarının arda kalanları, Papa'nın emri ile kendilerine intikal etmişti.

Rodos Şövalyeleri Büyük Üstadı devlet başkanı itibarına sahipti, Şövalyeler kendi paralarını basıyor, dış işlerinde büyük elçileri resmi kabul görüyor, başarılı

vatandaşlarına asalet unvanlarını bahşediyorlardı.

Memlüklerin 1440 ve 1444 yıllarındaki saldırılarıyla Osmanlıların 1480 yılında uzun muhasaralarını karşılayabilen Rodos Şövalyeleri adanın surlarını bir hayli güçlendirdiler. Bayezid'in ordusuna yenilen Cem Sultan³, daha önce sığınma koşullarını görüşmüş olduğu Rodos (St. Jean) Şövalyelerine ait bir gemi ile Rodos'a gitti ve Rodos Şövalyeleri ile Rodos başrahibi Pierre d'Aubusson'un elinde bir silâh durumuna geldi. Sığınmayla başlayan yaşamı tutsaklığa dönüştü ve çeşitli pazarlıklara konu oldu.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1522), Osmanlıların azmi ve büyük toplarına yenik düşen Rodos şövalyeleri İtalya'ya sığındılar. Onları misafir eden İmparator V. Charles, Akdenizdeki topraklarını savunmak için onları kullandı ve 1532 yılında, İmparatorun emrinde, Kuzey Afrika'da Tablusgarp ile Malta ve Gozo adalarını işgal ettiler. 1551'de Türkler Gozo'yu ve Trablusgarp'ı geri aldılar ve 1565'de Malta'yı muhasara ettiler. Ancak Osmanlılar arasında başlayan çekişmeler ve anlaşmazlıklardan istifade eden ve Rodos muhasarasında Türklere karşı tecrübe kazanmış olan Büyük Üstat Jean de la Valette, etken bir savunmayı organize edebildi. Türkler yaz sıcağında, uzun ikmal hatlarıyla yorulmuşlardı. İspanyol donanmasının ani saldırısı karşısında Türkler muhasaradan vaz geçerek dönmek zorunda kaldılar ve bu da, artık Malta Şövalyesi olarak anılan şövalyelere büyük ün kazandırdı.

Şövalyeler yeni kurulan Valletta şehrini merkezleri yaptılar ve etrafını yüksek surlarla çevirdiler. 1607 yılında, Tötonya Şövalyelerinden 400 yıl sonra, Malta Şövalyeleri Büyük Üstadına resmen "*Imperial Prince*"⁴ unvanı verildi.

268 yıl boyunca Malta'nın hâkimleri olan bu şövalyelerin Avrupa'daki Reform hareketi ile güçleri ve etkinlikleri azaldı, Büyük Fransız Devriminde Fransa'daki varlıklarına el kondu ve nihayet, 1798 yılında Napolyon'un Malta muhasarasında mücadele etmeden teslim oldular. Malta Şövalyeleri siyaset sahasında yitirilen güçlerini yeniden elde etmek umudu ile Rusya Çarı I. Pol'e sığındılar. Çar kendini şövalyelerin Büyük Üstadı ilân etti, bunun üzerine de İngiltere ve Fransa'da tarikat

³ Cem Sultan: Dönemin ünlü bilginlerinden ders alan açık fikirli Cem Sultan, Fatih'in ölümünden sonra, Ulema ile Yeniçeriler anlaşınca, Bayezid'e yenilerek hakkı olan tahta çıkamadı, önce Memlüklere, sonra da Rodos Şövalyelerine sığındı. 1489'da Şövalyeler Cem Sultanı Papa VIII. Innocentius'a teslim ettiler. Cem Sultan, 24 Şubat 1495'de Napoli'de, muhtemelen zehirlenerek, öldü.

⁴ Imperial Prince: İmparatorluk Prensi.

yasaklandı. 1738 Papalık fermanının Masonluğu afaroz etmesinden sonra, Masonluğa karşı verdikleri mücadele ile tanınan Malta Şövalyeleri, 1800 yılında Rusya'da Hürmasonluğun kapanmasına neden oldular. Napolyon'un can düşmanı Metternich de, Napolyon'un desteklediği Masonlara karşı Malta Şövalyelerini kullanmaya çalışmıştı.

Kraliçe Viktorya'nın Malta Şövalyelerine verdiği yeni berata göre, Kral veya tayin edeceği kişi Şövalyelerin Büyük Üstadı olacaktı. 1910 yılından itibaren, ölümüne kadar, Connaught Dükü, hem Hürmasonların hem de Malta Şövalyelerinin Büyük Üstadı olmuştu.

Malta Şövalyeleri Birinci Dünya Savaşı esnasında hastanelere 17000 sağlık memurunu yetiştirdi. İkinci Dünya Savaşında da sağlık görevini üstlenen Malta Şövalyelerinin İngiltere ve Amerika'da kurmuş oldukları St. John Ambülans Cemiyetine, 1961 yılında kayıtlı 11000 sağlık memuru ve 3000 hasta bakıcı vardı.

TÖTONYA ŞÖVALYELERİ

1190 yılında kurulan Tötonya Şövalyeleri tarikatı Prusya'nın kuruluşunun tohumu olmuştur.

Üçüncü Haçlı Seferi zamanında bazı Alman asilzadeleri Kudüs'te savaşmak üzere bir askerî tarikat kurdular. Otuz yıl gibi kısa bir müddetten sonra, bu şövalyelerin faaliyeti Orta Doğudan Almanya'nın doğu sınırlarına, Slav topraklarına kayarak "Drang nach Osten"⁵

Batı Prusya'da Nogat nehri üzerinde Marienburg Şatosu. 1309 - 1457 arası Tötonya Şövalyeleri Büyük Üstadının karargâhi.

hareketinin motoru oldu ve Büyük Üstada İmparator tarafından 1226 yılında "Imperial Prince" ünvanı verildi, 8 yıl sonra da Papa Büyük Üstada devlet

⁵ Drang nach Osten: Doğuya doğru sıkıştırma, yayılma.

başkanlığı statüsünü tanıdı. 1309 yılında Marienburg'u kendilerine merkez yaptılar.

Tarikatın uhrevî amaçları politik amaçlara feda edildi. Tötonya Şövalyeleri, fark gözetmeksizin, Hıristiyan ve putperest Slavlara aynı şiddetle saldırdılar. Artık, dinsel bir tarikat kisvesi altında bir devlet haline gelmişlerdi. Manastır hayatından kazandıkları disiplin ve fanatik tutkuları ile savaş meydanlarında hep galip geldiler. Slavlardan Prusya'yı fethederek 15. yüzyılın sonlarına kadar bu ülkede egemen kaldılar. Livonya, Lituanya, Estonya ve Rusya'ya girdiler.

14. yüzyılda Prusya'nın ziraate uygun münbit toprakları ve *Hanseatik Ligi*⁶ ile verimli ticaret nedeniyle Şövalyeler yüksek bir refah düzeyine eriştiler. Bohemya Kralı John, Lancaster'li Henry, sonradan İngiltere'de IV. Henry olacak Derby'li Henry gibi bir çok yabancı şövalye Prusya tarafından cezbediliyordu. Bu şövalyeler, zaman zaman Tötonya Şövalyelerinin putperest Lituanya'ya yaptıkları ve "*Reisen*"⁷ adını verdikleri akınlara katılıyorlardı.

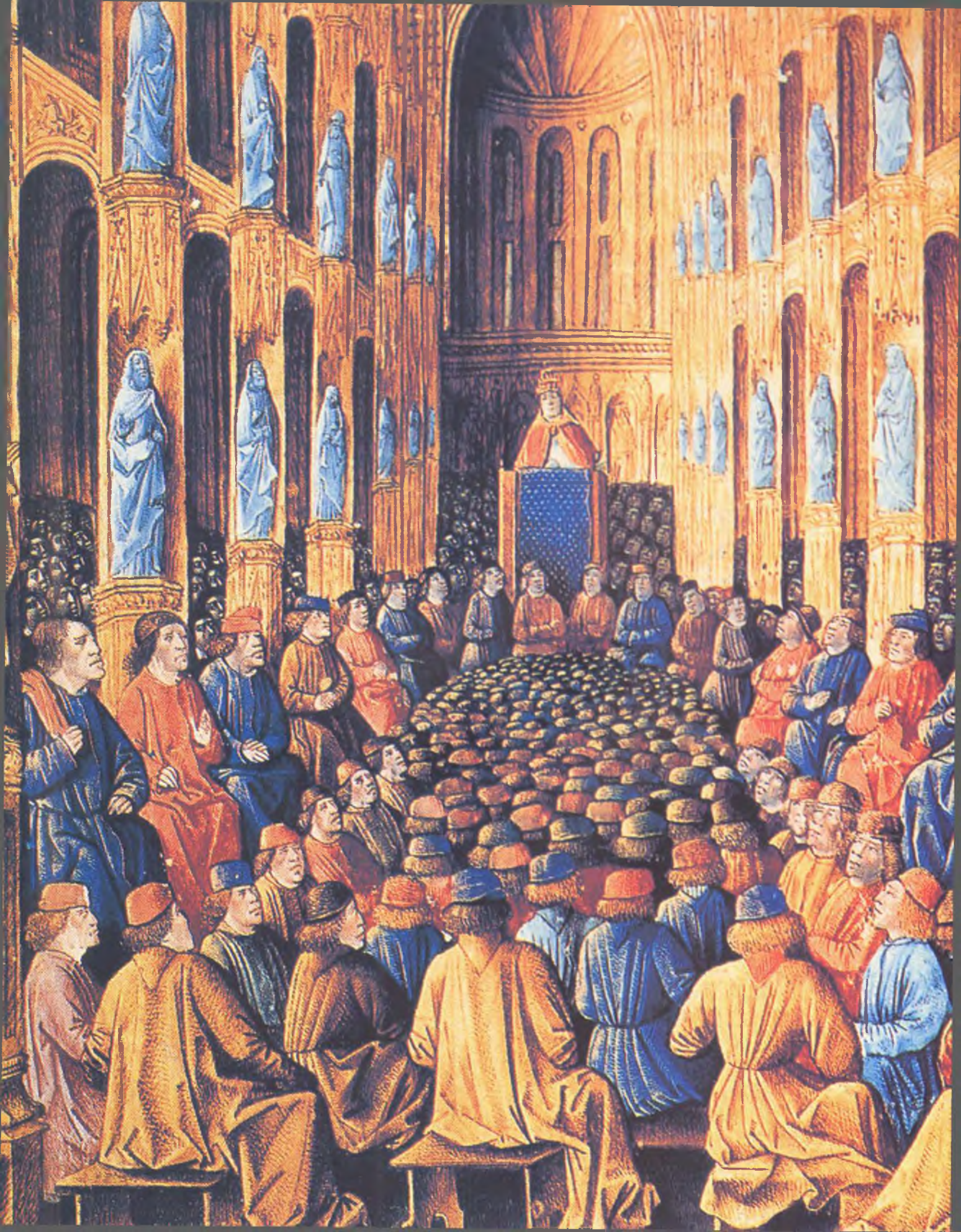
Ancak Lituanyalıların Hıristiyanlığı kabul etmeleri ve Polonya ile birleşmeleri Tarikat Devletini zayıf düşürdü. 1410 yılında Polonya-Lituanya ordusu Tannenberg'de Şövalyeleri bozguna uğrattı, Büyük Üstat, tüm kumandanları ve 400 şövalye idam edildi. Prusya halkı ağır bir savaş tazminatı ödemeye mecbur kaldı. Şövalyelere karşı toprak baronları ile burjuvaların muhalefeti teşkilâtlanarak "*Prusya Bund*"⁸ adını aldı. 1450 yılında Polonya Kralı Wladyslaw Prusya'ya karşı tekrar savaşı başlatınca, Bund Şövalyelere karşı darbe gerçekleştirdi, ancak savaşa engel olamadı. 1466 yılında savaş bittiğinde Tarikatın münbit Batı Prusya toprakları Polonya'ya terk edildi; paralarını tahsil edemeyen Şövalyelerin paralı askerleri de Marienburg'u Polonya'ya sattılar.

12. yüzyılın müesseseseleşen dindar fanatizmi Tötonya Şövalyelerine başarı getirmiştir. Şövalyeler, tarikat olarak kuruluşlarından üç yüz yıl sonrasına kadar, yeminlerine sadık, organizasyonlarında müsamahasız, büyük asker ve yönetici olarak tarihe geçtiler.

⁶ *Hanseatik Ligi: Hamburg, Lübek, Riga, Danzig, Rostok, Wismar ve Stralsund kentlerinin ticaret amaçlı federasyonları.*

⁷ *Reisen: seyahat.*

⁸ *Bund: birlik*

Haçlı Seferlerinin Kronolojisi ve Askeri Teknoloji

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİNDE ASKERİ TEKNOLOJİ⁹

1. Haçlı Seferi, 1096 - 1099 ("Sultanat de Roum"
= Anadolu Selçuklu Sultanlığı)

Çoğunluğu Frank Şövalyelerinden oluşan Birinci Haçlı Seferi Ağustos 1096'da harekete geçti ve bir yıl içinde Konstantinopolis'e vardı. Haçlı kuvvetleri, ağır zırh ve silâhlarla donatılmış 4000 atlı ile 25000 piyade gibi, devrin koşullarında, fevkalade büyük bir güçtü. Haçlı ordusunun bir kısmı Bizans donanması tarafından doğrudan Antakya ve Suriye kıyılarına taşındı, bir kısmı da Anadolu'da I. Kılıç Arslan'ın kuvvetleriyle çarpışarak büyük zorluklarla Antakya'ya vardı ve sekiz aylık bir kuşatmadan sonra kenti Haziran 1098'de ele geçirdi. Antakya'yı üs olarak kullanan Haçlılar 15 Temmuz 1099'da Fatimîlerin egemen olduğu Kudüs'ü zapt ettiler. 11 Kasım 1100'de I. Baudouin krallığını ilân etti.

Birinci Haçlı Seferinin başarısı, bölgenin günümüzün politikasına kadar yansıyan vahim sonuçlar doğurmuştur. Bazı araştırmacıların sonuçlarına göre, bu başarı Batı'nın üstün silâhlarından kaynaklanıyordu. Oysa, göreceğiniz gibi her iki tarafın da avantajları ve dezavantajları vardı ve eğer Batılı güçler 1099'da başarılı olabilmişlerse, bu başarının nedeni daha yüksek bir motivasyona ve Kudüs'e doğru iki yıl boyunca yol alırken, verdikleri ağır kayıplara rağmen, sürekli birlikte savaşmanın beraberinde getirdiği yükselen disiplinle savaş meydanı tecrübesiyle izah edilebilir. Mevcut yönetimlerinden memnun olmayan ve Hıristiyanlığı seçen Arapların arasından Haçlı ordularına kalabalık katılmalar

⁹ Pierre l'Hermite'in çapulculardan oluşan başarısız Haçlı Seferi dikkate alınmamıştır.

oluyordu, hattâ, Haçlılar bunlara "türkopol" adını takmışlardı. Türkopollar şövalyelerin yanında çarpışan piyade gücünün önemli bir kısmını oluşturuyor, savaşta verilen kayıpları, kısmen de olsa, telâfi ediyorlardı.

Haçlıların karşısındaki Arap güçleri ise, kendi aralarında sürekli savaşan ve zaman zaman birbirlerine karşı Haçlılar'la ittifaka dahi girebilen Fatımîler'le Abbasî'lerdi. Hattâ, güçlü Fatımî donanması Antakya ve Suriye'ye Haçlıları taşıyan Bizans donanmasına karşı seyirci kalmayı tercih etmişti.

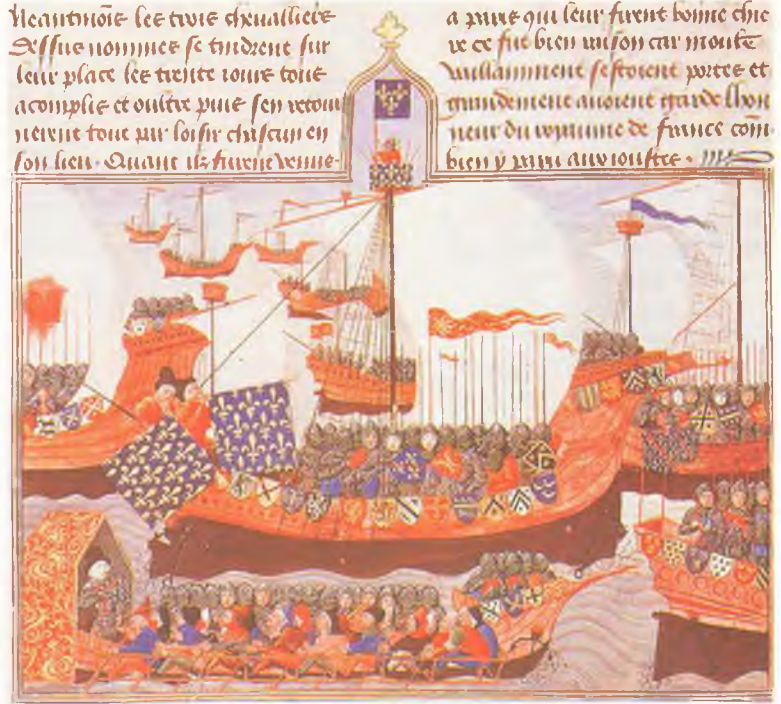
Haçlı Seferini başlatmak üzere, 27 Kasım 1095 günü Clermont Sinodunda Papa II. Urban Müslümanlara karşı kutsal savaş ilân ederken.

AT FAKTÖRÜ

Genelde, Haçlıların atlarının daha büyük ve zırhlının daha dayanıklı olduğu iddia edilerek, zırhlı süvari modern savaş tankına benzetilir. Oysa, henüz ziraî devrimini yaşamayan Batı'da atların boyu küçüktü ve Arapların atlarından farksızdı. Türkler ise, günümüzde hala Moğolların atları gibi, küçük atlara biniyorlardı. Antakya'dan itibaren Haçlıların karşılaştıkları Bağdat ve Kahire kuvvetlerinin süvarilerinde büyük İran atları vardı ve henüz Batının görmediği tarzda bu atlar ağır zırhlarla korunuyorlardı. Kaldı ki Anadolu'dan geçerken Selçuklularla olan çarpışmalarında, Haçlılar Avrupa'dan getirdikleri atların çoğunu telef etmişler ve yerli at kullanmak zorunda kalmışlardı.

MIZRAK

Her iki taraf mızrak kullanıyordu. Tampliye Şövalyelerinin geliştirdikleri yenilik, mızraklarını koltuk altlarına sıkıştıran zırhlı şövalyelerin özengilerine basmak suretiyle aldıkları kuvvetle, önlerinde olabilecek herhangi bir engeli bertaraf edebilecek toplu süvari hücumlarıydı. Yalnız bu tür koordine hücumların yapılabilmesi için, birlikte bunun provasını yapmak, at ve binicileri bir araya getirmek gerekliydi ve bu da pek kolay değildi.

Sefere çıkan Haçlılar

ZIRH

Haçlılar büyük çoğunlukta örme zırh kullanıyorlardı. Hasımları ise, örme zırh dahil olmak üzere, deri, keçe, levha ve çelik pul zırhlar kullanıyorlardı. Zamanla, her iki taraf da çoğunlukla örme zırh kullanmaya başlamıştı. 12. yüzyılın ortalarından itibaren, minyatür ve goblen işlemlerinde zırhlarına bakarak düşmanları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Batıların örme zırhları da hep bir model değildi. Kollar ve bacaklar ayrı ayrı açık ya da zırhla korunmuş, örgüler küçük halkalı, büyük halkalı, tek sıra veya çift sıra olabiliyordu. En az zırhı Selçuklu piyadeleri kullanıyordu; onlar zırhın hantal korumasına hafifliğin getirdiği çevikliği tercih ediyorlardı. Selçukluların ve Fatımîlerin ağır zırhlı süvari birlikleri vardı. Fatımî piyadeler üçgen uçurtma şeklinde kalkanlar kullanırken, süvarilerinde kalkan yoktu ve bu da kalkanlı Haçlı süvarilerine bir avantaj sağlıyordu.

KILIÇLAR

Her iki taraf yaklaşık 80 cm boyunda kılıçlar kullanıyordu. Topkapı Sarayı müzesinde teşhir edilen Doğuluların kılıçları, Batılıların kılıçlarından daha hafif, ince ve sivridir.

YAYLAR

Türklerin en büyük avantajı süvarilerinin kullandığı kompozit¹⁰ yaylardı, 27 - 36 kiloluk çekme gücüne sahip bu küçük yaylar, at üzerinden dahi kullanılabilir ve 60 metre kadar uzak mesafelere etkinlikle attıkları oklar örme zırhları delebiliyordu.

Atının üzerinde geriye dönerek ok atan Selçuklu okçu.

Haçlılarda buna benzer bir silâh yoktu. Arbalet her iki tarafta da vardı. Türkler at sırtından ok atabildikleri hafif bir arbalet geliştirmişlerdi.

MUHASARA MAKİNELERİ

Birinci Haçlı seferinde uzun bir muhasaradan sonra Haçlıların ele geçirdikleri önemli üç kent vardı: İznik, Antakya ve Kudüs. Bu kentlerin büyük ve uzun surları Roma devrinden kalmaydı ve Haçlılar bunların mimarisine yabancı değildiler. İznik surları 5 km. uzunlukta olup 17 metrelik 114 kule ile korunuyorlardı. Surların 4 kapısı vardı. Surların boyu lojistik sorunlar yaratıyordu ve Haçlılar

¹⁰ Kompozit: birden fazla malzeme kullanarak yapılmış olan.

mancınık, katapult¹¹ ve mangonel¹² ile muhasara kulelerini kullanmakta acemiydiler. Bizanslı mühendislerin bu makineleri kullanmakta ve surların altından tünel açmakta, kendilerine yardımcı olduğu anlaşılıyor.

Antakya'nın surları daha da büyük ve güçlüydü. Antakyalılar surların içinden muhasara güçlerinin üzerine mancınıkla Rum ateşini atabiliyor ve böylece tekerlekli muhasara kulelerini yakıyorlardı. Firuz adlı hain kapıları açmasaydı, muhasara dokuz aydan da uzun sürebilirdi.

Haçlılar bu iki büyük muhasaradan elde ettikleri tecrübeyle Kudüs'ün surlarını muhasara ettiklerinde, güney ve kuzeyden çok yüksek kulelerle surlara yanaştılar ve kulelerin himayesinde, bir taraftan piyadeler tüneller açtılar, bir taraftan da şahmerdanlarla duvarlarda gedikler açtılar. 13 Haziran'da başlayan muhasara 15 Temmuz 1099'da kentin zaptı ve halkın kılıçtan geçirilmesiyle son buldu.

HAÇLI SEFERLERİ VE İLGİLİ OLAYLARIN KRONOLOJİSİ

Haçlı Seferlerinin Öncesi:

- 1047: Normanların Güney İtalya'ya egemen olması.
- 1055: Türk Hanedanının Abbasîlere egemen olması.
- 1064: Selçuklu Türklerin Küçük Ermenistan'ı¹³ zaptı.
- 1071: Alp Arslan'ın Malazgirtte Bizans Ordusunu bozguna uğratması.
- 1071: Türk Prensi Aziz'in Kudüs'ü Fatımîlerin elinden alması.
- 1076: Türklerin yönetimindeki Abbasîlerin Suriye ve Filistin'e egemen olmaları.
- 1076: IV. Henri'nin afaroz edilişi.
- 1077: IV. Henri'nin Canossa'da özür dilemesi.
- 1085: Antakya'nın Bizans garnizonunun Türklere teslim olması.
- 1090: IV. Henri'nin kendisini küçük düşüren Papa II.Urbain'i Roma'dan kovması.
- 1093: Normanların yardımıyla IV. Henri'nin yenilmesi ve Urbain'in Roma'ya dönüşü.

¹¹ Katapult: Büyük mancınık.

¹² Mangonel: Taş ve ok atan bir tür mancınık.

¹³ Küçük Ermenistan: Antakya'nın batısı, Adana, Tarsus, Mersin bölgesi.

- 1095: Aleksis Komnenos'un Türklere karşı Papa'dan yardım istemesi.
1095: Clermont Konsili, II. Urbain'in Haçlı Seferine dâvetiye çıkarması.
1096, (yılın başı): Pierre l'Hermite'in organize ettiği yoksulların Haçlı Seferi yolu üstündeki Yahudileri kılıçtan geçirmesi, Macarlara karşı çarpışması ve İznik önünde Selçuklular tarafından ezilmesi.

1. HAÇLI SEFERİ (1096 - 1099)

- 1096, yaz : I.Haçlı Seferinin yola çıkması.
1097, Nisan - Mayıs : Haçlıların İstanbul Boğazını geçmeleri.
1097, 29 Haziran : Haçlıların, Bizanslıların yardımıyla, İznik'i Kılıç Aslan'ın kumandasındaki Selçuklulardan zapt etmeleri.
1097, 5 Temmuz : Haçlıların Dorulayun'u¹⁴ zapt etmeleri.
1098, 3 Haziran : Haçlıların Antakya'yı zapt etmeleri.
1098, Haziran : Fatimîlerin Kudüs'ü Türklerin elinden almaları.
1099, Ocak - Mayıs : Fatimî ve Abbasîlerden kurtulmak isteyen yerel halkın yardımıyla Haçlılar'ın sahil şeridine egemen olmaları.
1099, 15 Temmuz : Kudüs'ün Haçlılar tarafından zaptı.
1099, Ağustos : Bir Ceneviz filosunun Yaffa'yı zapt ederek, Haçlılara bekledikleri takviyeleri getirmesi.
1099, 12 Ağustos : Kahire'den gelen Fatimî ordusunun Aşkalon önünde Haçlılar tarafından perişan edilmesi.
1099, sonbahar : Bir Piza donanmasının Haçlılara takviye getirmesi.

1101 ARA HAÇLI SEFERİ

1101 yılında Haçlılara takviye olarak Anadolu'dan geçmeye çalışan Hıristiyan ordularından:

- * Ağustos : Lombarlar'ın Merzifon'da,
 - * Ağustos : Nivernais'lilerin Ereğli'de,
 - * Eylül : Bavaryalılar ve Aquitaine'lilerin Kayseri'de bozguna uğramaları.
- 1101, Mayıs : Ramla'da Kudüs Kralı Baudouin'in Fatimîlere yenilmesi ve Frenk şövalyelerinin kılıçtan geçirilmeleri.

¹⁴ Dorulayun: Eskişehir

- 1101, Mayıs : Toparlanan Baudouin'in Fatimîleri Yaffa'da yenmesi.
1109 : Haçlıların kendi aralarında savaşmaları.
1123 : Venedik donanmasının Aşkalon önünde Fatimî donanmasını yok etmesi.
1124 : Frenkler'in Sur kentine egemen olmaları.
1125 : Müslümanlarla müttefik Frenk ordusunun başarısız Halep muhasarası.
1128 : Musul Atabeki Zengî'nin Halep'i zaptı.
1138 : Frenklerin Abbasîlerle ittifakı.

2. HAÇLI SEFERİ (1146 - 1149)

- 1146, 1 Mart : Papa III. Eugène'in Haçlı Seferine dâvet çıkarması.
1147, Mayıs : III. Conrad ve VII. Louis'in Konstantinopolis'e kadar birlikte gittikten sonra Asya'da ayrılmaları.
1147, Kasım : III. Conrad'ın Dorulayun'da Selçuklulara yenilmesi.
1148, Ocak : VII. Louis'in ordusunun Selçuklular tarafından hırpalanması.
1148, Mart : VII. Louis'in ordusundan kalanları Antalya'dan gemilere bindirerek Antakya'ya varması.
1148, Nisan : Haçlıların kendi aralarında savaşmaları.
1148, Haziran : VII. Louis ve III. Conrad'ın Kudüs'te buluştuktan sonra memleketlerine dönmeleri.
1147-1174 : Musul Atabeki Nureddin Mahmud bin Zengî'nin (Nureddin) Haçlılarla sürekli savaşması ve ölümünden sonra Salahaddin Eyyubî'nin bölgeye hâkim olması.

4 TEMMUZ 1187, HATTİN SAVAŞI, FRENKLERİN BOZGUNU

Haçlıların Eyyubîlerle barış antlaşmaları yürürlükteyken, Renaud de Châtillon'un kumandasındaki Haçlılar Salahaddin Eyyubî'ye ait bir kervanı esir alıp serbest bırakmayı ya da tazminat ödemeyi red edince, Salahaddin Eyyubî büyük bir orduyu toplayarak Hattin'de Haçlıları bozguna uğrattı. Esir düşen Kudüs Kralı Guy de Lusignan serbest bırakılırken barışı bozan Renaud de Châtillon ile 300

kadar Tampliye ve Hospitaliye şövalyesi idam edildi. Frenklerin elindeki toprakların çoğu Salahaddin Eyyubî'nin eline geçti. Haçlıların elinde ise Sur, Tripoli¹⁵, Antakya, Kerak ve bir kaç kale kaldı.

3. HAÇLI SEFERİ (1188 - 1192)

Philippe-Auguste, Aslan Yürekli Richard ve Frederik Barbarossa'nın birlikte Kudüs'ü geri almak üzere çıktıkları Haçlı Seferine "*3 Kralın Haçlı Seferi*" deniyor.

Bu Haçlı seferinde, Frederik Barbarossa Konya'da Kılıç Aslan'la barış antlaşması imzaladıktan sonra Göksu'da boğulunca ordusu dağıldı. Aslan Yürekli Richard Kıbrıs'ı ve Akkâ'yı fethetti. Yaffa ve Aşkalon tekrar Haçlıların eline geçti, Salahaddin Eyubî ile imzalanan sulh antlaşmasına göre silâhsız Hıristiyan hacılar, Eyyubîlerin elinde kalan Kudüs'e serbestçe girip çıkabileceklerdi.

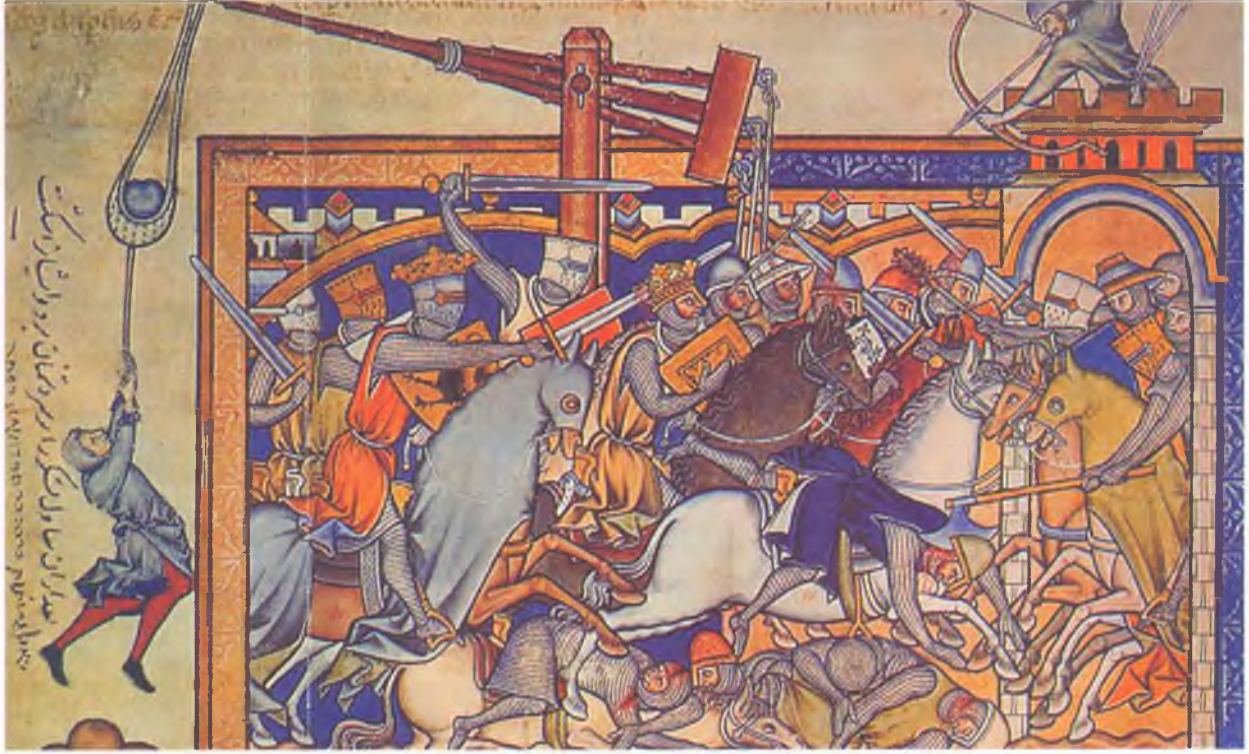
Dönüş yolunda Aslan Yürekli Richard Avusturya Arşedük'ü tarafından fide için esir alındı.

4. HAÇLI SEFERİ (1199 - 1204)- İSTANBUL'UN HAÇLILAR TARAFINDAN ZAPTI VE İSTANBUL'DA LATİN İMPARATORLUĞU

3.Haçlı Seferinin Kudüs önündeki başarısızlığı nedeniyle yeni bir Haçlı Seferi tertiplendi.

- 1199 - 1201 : Haçlılar Venedik'te toplandılar.
- 1202 : Venedik'in talep ettiği gemiyle nakletme ücretini ödeyemeyen Haçlılar, ödeme yerine geçmek üzere, Macarların yeni zapt etmiş oldukları Zara'yı Venedik adına geri aldılar.
- 1203 : Tahttan indirilen Bizans İmparatoru II. İzak'ın oğlu IV. Aleksis, Haçlılardan, para karşılığında, Konstantinopolis'i zapt ederek babasını yeniden tahta çıkarmalarını istedi.

¹⁵ Tripoli: Trablusşam

13. yüzyılda kullanılan çeşitli silâhlar (kılıç, topuz, balta, ok ve mancınık) ve örme zırhlar.

1203, 23 Haziran : Haçlılar Konstantinopolis'e çıkarma yaptılar. Papa Haçlıları afaroz etti.

İSTANBUL'UN LATİNLER TARAFINDAN ZAPTI

24 Haziran 1203 günü Haçlıların ana kuvvetleri, Konstantinopolis'in karşı kıyısında Kalkedonya'ya¹⁶ çıktılar ve Üsküdar'dan karşıya geçerek 6 Temmuz günü Galata'yı zapt ettiler, Haliç kıyılarından ilerlemeye başladılar. Bu arada Venedikliler kente denizden saldırı hazırlığındaydılar. 17 Temmuz günü karadan ve denizden gelen saldırılar karşısında kent düştü ve İmparator III. Aleksis kaçarken II. İzak serbest bırakıldı.

Genç IV. Aleksis babası II. İzak'la birlikte imparator tacını giydi ve Haçlılara olan borcunu ödeme gayretine girdi. Haçlılar kenti koruyan surların dışında kamp kurarak bekleyişe geçtiler.

¹⁶ Kalkedonya: Kadıköy

Haçlıların istedikleri parayı ödemek için ağır vergilerin ödenmesi gerekiyordu, Haçlılar da disiplinsiz hareketleri ile halkın nefretini kazanmışlardı. Ruhban sınıfı ile halk Haçlılarla olan anlaşmanın şartlarına karşı çıktılar. Batı aleyhtarı nümayişler ve sokak kavgaları başladı. Ocak 1204'te IV. Aleksis ve babası tahttan indirilerek öldürüldüler. Yeni İmparator V. Aleksis açıkça Batı düşmanıydı.

Tecrit edilen, paralarını alamayan ve tehdit altında kalan Haçlılar kenti kendileri için alma kararını verdiler. Mart ayında Venediklilerle Haçlılar Bizans İmparatorluğunu parçalayacak ve ganimetleri paylaşacak bir antlaşma imzaladılar. Üç günlük korkunç bir yağmalamadan sonra kent Haçlılarla Venediklilere teslim oldu. Flander Kontu Baudouin Konstantinopolis'in ilk Latin İmparatoru olarak Ayasofya kilisesinde taç giydi. İzleyen kış aylarında da Yunanistan toprakları Haçlılar tarafından fethedildi. Yunanistan ve Ege adalarında İmparatora bağlı küçük prenslikler kuruldu. Adalar arasından Venedik aslan payını aldı ve Konstantinopolis'in sanat eserlerine el koyarak onları Venedik'e yolladı.

1205 : I. Baudouin Bulgarlara esir düştü ve öldürüldü.

1259 : İznik İmparatoru VIII. Mişel Paleolog Konstantinopolis'i geri aldı. Venedikliler kovuldu. Cenevizlilere¹⁷ Konstantinopolis'te kalma izni verildi. Atina'da kurulan Fransız Dukalığı 1311'e kadar varlığını korudu.

5. HAÇLI SEFERİ (1215 - 1221)

Müslümanların Tabor Tepesine bir kale yapmaları bahanesi ile 5. Haçlı Seferi tertip edildi.

1215 : II. Frederik Haç kuşanıyor ancak yola çıkmıyor.

1217 : Avusturya Kralı VI. Leopold ile Macar Kralı II. André'nin orduları Akkâ'da toplanıyor ancak Tabor Tepesi Kalesinin önünde başarısızlığa uğruyorlar.

André Macaristan'a dönüyor. Geri kalan Haçlılar Mısır'a saldırıyorlar.

1218 : Haçlılar Dimyat'ı ele geçiriyorlar. Mısır Sultanı Dimyat'a karşılık Kudüs'ü

¹⁷ Galata Kulesi Cenevizlilerin bir eseridir.

vermeyi öneriyorsa da, Papa'nın vekili fanatik İspanyol Pélage red ediyor.
1221 : Bavyera Dükü ile Tötonya Şövalyeleri Büyük Üstadı Filistin'e birlikte gelerek, Eyyubilere karşı Kahire'nin üzerine yürüyorlar ancak bir taraftan Nil nehrinin kabaran suları, diğer taraftan da Mısırlıların ordusu tarafından kuşatılınca, Dimyat'ın Mısırlılara iadesi karşılığında kendileri ve orduları serbest bırakılıyor.

6. HAÇLI SEFERİ (1227 - 1229)

- 1223 : Almanya İmparatoru, İki Sicilya Kralı¹⁸ ve evliliği dolayısıyla Kudüs Kralı II.Frederik Haçlı olma kararını veriyor.
1227 : Kral Brindizi'de gemiye biniyor, fakat 2 gün sonra tekrar karaya çıktığından afaroz ediliyor.
1228 : Afaroz devam ederken Suriye'ye hareket ediyor.
1229 : Mısır ve Şam Sultanlarıyla Yaffa antlaşmasını imzalıyor. Bu antlaşmaya göre Kudüs, Betlehem ve Nazire Hıristiyanlara iade edilirken, Müslümanlar Ömer ve el-Aksa camilerinin sahibi kalıyorlar. II. Frederik Kudüs'e girerek krallığını ilân ediyor ve başına kraliyet tacını kendi geçiriyor. Frenk baronlar ve şövalyeler ona itaat etmeyi red ediyorlar. Afarozlu kral nedeniyle kent yasaklanıyor.
1229, Mayıs : Genel memnuniyetsizliğin karşısında II. Frederik pes ederek Avrupa'ya dönüyor.

7. HAÇLI SEFERİ (1248 - 1254)

- 1244, Ağustos : Türklerle Mısırlılar Kudüs'ü ele geçirerek yağmalıyorlar.
1245, yaz : Papa Haçlı Seferi için çağrıda bulunuyor.
1248, 12 Haziran : Fransa Kralı XI.(Saint) Louis ve kanısı, Marguerite de Provence, Haç kuşanmak üzere Paris'ten ayrılıyorlar.
1248, 28 Ağustos : Fransa Kralının Aigues-Mortes¹⁹ dan Orta Doğuya hareketi. II. Frederik ve Venedikliler Mısırlılara haber veriyorlar.
1248 : Kıbrıs'a varış ve uzun bir bekleyiş.

¹⁸ İki Sicilya krallığı: Napoli ve Sicilya'yı kapsayan Ortaçağ Avrupasının güçlü devletlerinden.

¹⁹ Aigues-Mortes: III. Filip ve IV. (Güzel) Filip tarafından tahkim edilen Akdeniz'de bir Fransız limanı.

- 1249, yaz : Mısır'a hareket. Dimyat'ın zaptı.
1250, Şubat : Mansurah savaşı, Saint-Louis hastalanarak esir düşüyor.
1250, Nisan : Marguerite de Provence Dimyatta bir erkek çocuk doğuruyor.
1250, Mayıs : Saint-Louis fidye karşılığında serbest bırakılıyor.
1254 : Saint-Louis Fransa'ya dönüyor.

8. VE SONUNCU HAÇLI SEFERİ (1270 - 1271)

- 1263-1264 : Memluk Kralı I.Baybars Nâsıra'yı yıkıyor ve teker teker Hıristiyan kalelerini zaptediyor.
1265 : Küçük gruplar halinde Haçlılar Avrupa'ya dönmeye başlıyorlar.
1267, Mart : Saint-Louis tekrar Haçlı Seferine çıkacağını ilân ediyor, çok az kişi peşinden geliyor.
1270, Temmuz : Saint-Louis Aigues-Mortes'da gemiye biniyor. Fırtına nedeniyle Sardunya adasına sığınıyor.
1270, Temmuz : Saint Louis Orta Doğu yerine Tunus'a giderek Kartaca'yı zaptediyor; hastalanarak 25 Ağustosta ölüyor.
1271 : İngiltere Kralı Edward, Filistin'de, Kerak yakınında karaya çıkıyor.
1272 : Haçlılar Nâsıra ve Akkâ'yı alıyorlar.
1272, Eylül : Edward İngiltere'ye dönüyor.
1274 : Lion Konsilinde yeni bir Haçlı Seferinin kararı alınıyor.
1280 : Frenklerle Moğollar Memluklara karşı ittifak kuruyorlar.
1289 : Yeni Haçlı Seferinin ilânı, katılan olmuyor.
1291 : Hıristiyanların ellerinde kalan son kaleler düşüyor.
1298 : Tampliye Şövalyelerinin sonuncu büyük üstadı Jacques de Molay Kudüs'ü ele geçirip iki yıl müddetle savunabiliyor.
1300 : Orta Doğu'da Haçlıların maceraları son buluyor.

DİĞER HAÇLI SEFERLERİ

Haçlı Seferleri yalnız Orta Doğudaki İslâmî güçlere karşı tertip edilmedi. Bu çalışmanın kapsamına almayacağımız Ortaçağ'ın diğer Haçlı Seferleri şöyle:

- * Portekiz ve İspanya'da Araplara karşı,
- * Tötonya Şövalyelerinin Baltık ve Slav ülkelerinde putperest topluluklarına karşı,
- * Macarlara karşı,
- * Fransa'da (Toulouse) sapma ile suçlanan Cathar'lara karşı,
- * İtalya'da sapmalara karşı. 1198 - 1268 arasında İtalyanlar bölünmüştü. Gelf'ler Papayı, Gibelinler de İmparator'u destekliyorlardı. Papa Gibelinlere karşı bir çok Haçlı Seferi tertip etti. 1268'den sonra da Sicilya'ya, ve Kuzey Afrika'ya da seferler tertip edildi.
- * Fransa'da özellikle işsiz güçsüz takımının tertiplediği ve her biri ancak birkaç ay süren, hiç biri Batı Avrupa'nın dışına çıkamayan ve genelde Yahudileri kıyıma uğratmaktan başka iş yapmayan bir kaç Haçlı Seferi tertip edilmiştir. Çocukların Haçlı Seferi (1212), Çobanların Haçlı Seferi (1251), Halk Haçlı Seferi (1309) ve Çobanların Haçlı Seferi (1320) bunların başlıcalarıdır.

Gemicilik ve Haritacılık

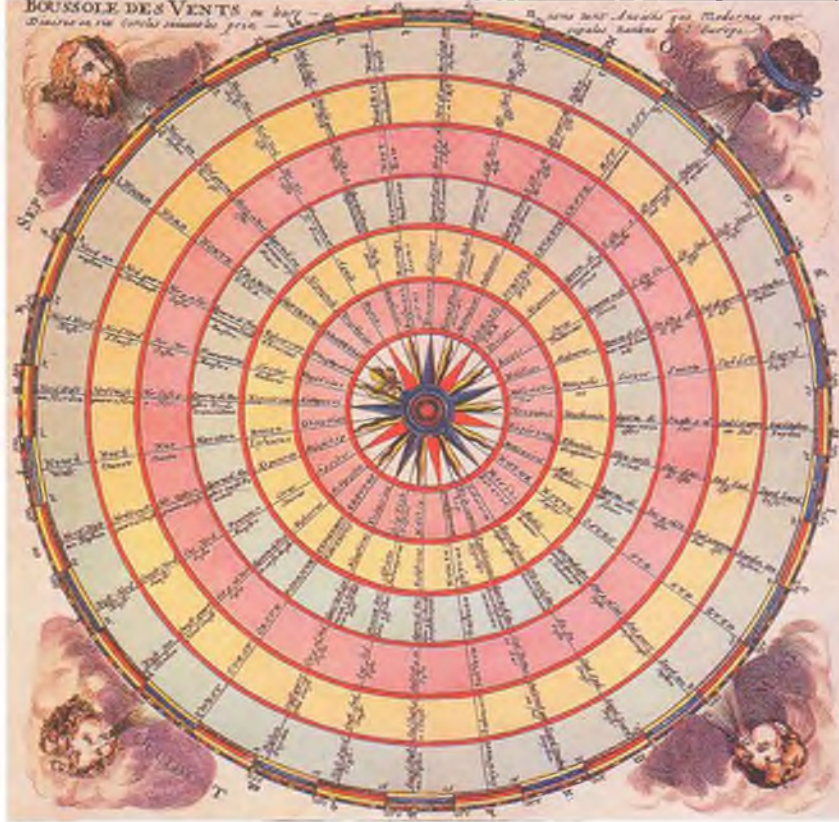
Ortaçağ'da başlayan açık denizlere açılma akımı, Batı Avrupa'ya, kısıtlı topraklarından dışarı çıkararak yeni ufuklara yayılma imkânını tanımış, sömürgeciliğin getirdiği zenginliklerin yanında önemli yeni teknolojik gelişmelere yol açmıştır. Avrupa'nın limanlarından Atlantik, Hint ve Pasifik Okyanuslarına açılan gemiler, Ortaçağ'dan Modern Çağ'a geçişi vurgulamıştır.

Okyanus gemiciliğinin sorunlarına çözüm bulmak uluslararası güç olmanın anahtarıydı. Avrupa'da küçük olan bir ülke de, denizlere açılarak, uluslararası güce kavuşabilirdi. Bir Portekizli tarihçinin yazdığı gibi, *"Tanrı onlara beşik olarak küçük bir ülkeyi, mezar olarak da bütün dünyayı verdi"*. 1415 yılında Portekiz Prensi Henri bir coğrafya akademisi ve bir rasathane kurarak astronom, matematikçi, harita yapımcısı ve tecrübeli kaptanları bir araya getirdi ve böylece, bilinçli bir şekilde denizlere açılmayı planladı. Beş yıl sonra, 1420 yılından itibaren Portekizliler denize açılarak, Güney Amerika'dan Hindistan ve Çin'e kadar bir çok müstemlekeye sahip olarak büyük bir imparatorluk kurdular.

Karalara hâkim olan Osmanlı ise bilime karşı olan bağnaz tutumunun getirdiği korku ile açık denizlere hiç açılmadı ve Kanuni ile birlikte Batı Avrupa'dan geri kalmaya başladı. Bu durumun birinci nedeni İslâm felsefesi tarihinde yatıyor. Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü Şeyhülislam'ı Ebusuut Efendi, yüzyıllar önce İslâm felsefecilerinin yaptıkları tartışmayı bir kez daha gündeme getirdi ve ünlü fetvasını verdi. Bu fetvayla birlikte matematik de dahil, başta doğal felsefe olmak üzere, bütün doğal bilimler medrese eğitiminin dışında bırakıldı. Ebusuut Efendi'ye ve yönetimdeki çoğu din bilginine göre bu dünyayı anlamak için Kuran yeterliydi. İslâm'da kuşkuculuğa yer yoktu.

Ebusuut Efendi'nin bu kararı almasını kolaylaştıran şeyler de yok değildi. Kanuni, o sıralar kendi imzasını 'Dünya İmparatoru' diye atıyordu. Avrupa'da kimin kral olacağına o karar veriyor, Papa bile onunla yazışırken alttan alıyordu. Donanması hem Akdeniz'in hâkimiydi hem de Hint Okyanusu'nda yelken açıyordu.

Ancak, Osmanlı gemilerinin Hint Okyanusu macerası çok kısadır ve gerçek açık deniz deneyimi bu macerada yer almamıştır.

32 ayrı rüzgâr yönünü gösteren Rüzgâr (gülü) pusulası.

Açık denizlerde, karanın hiçbir biçimde görünmediği okyanuslarda yolculuk yapmak, Osmanlı'nın inkâr ettiği doğal bilimler hakkında bilgiyi gerektirir. Resim sanatında üç boyutluluğa direnip sonuna kadar iki boyutlu kalan Osmanlı, açık denizde dört boyutlu bir dünya ile başa çıkmak zorundaydı. Dördüncü boyut zamandı ve Osmanlı saat kullanmazdı. Enlemin tayini için Kutup Yıldızının

ufuktan yüksekliğini ölçmek yeterken, Boylamı tayin için mesafe ve zamanın da ölçülmesi gerekiyordu. Bir de, Osmanlı takvimi mevsimlere göre sabit değildi, Osmanlı'nın bir yılı 365 gün 6 saat değil, 360 gün sürüyordu. Oysa, açık denizlerde yol bulmak için, eylem ve boylamla birlikte, hangi günde hangi gök cisminin gökyüzünün neresinde görüldüğünün bilinmesi gerekiyordu.

1522 yılının Eylül ayında, "Victoria" adında küçük bir gemi, Sevilla yakınında İspanya sahillerine yanaşmıştı. Gemide kötü beslenmeden ve yorgunluktan bitap 18 gemici vardı. Üç yıl önce, Sevilla'dan, Ferdinand Magellan'ın kumandasında 270 gemici ile yola çıkan beş gemilik bir filonun arta kalanıydı bu gemi. Ne yazık ki, Magellan da kayıpların arasındaydı ve denizler tarihinin bu en büyük macerasının sonuçlanmasını görememişti. Magellan, hep Batı yönünde giderek, üç yılda dünya

turunu tamamlamış ve böylece, dünyanın yuvarlak olduğuna dair varsayımı kanıtlamıştı.

Ortaçağ'da elde edilen teknik gelişmeler bu yolculuğu mümkün kılmıştı; pusula, yıldızlarla yön bulmada yeni astronomi teknikleri, gemi yapımı tekniğinde iyileştirmeler ve herhangi bir saldırıya karşı, gemilerin güvertelerine konuşlandırılabilen küçük toplar.

15. yüzyılda İslâmi güçlerin Orta Doğuyu fethetmeleri Avrupalı gemicileri Batıya ve Güneye doğru açılmaya teşvik etmiştir. Para hırsı, başka kültürlerde de gördüğümüz gibi, dinsel nedenlerin ardına gizleniyordu. Yeni dünyalar sömürülmek ve yağmalanmak için hazır bekliyordu. Bir İspanyol tarihçisinin yazdığı gibi, *"Tanrı ve Krala hizmet etmek, karanlıkta olanlara nûr getirmek ve tüm insanların istediği gibi, dünya nîmetlerinden pay almak"* gemicilerin amacıydı.

HARİTA ÖNCESİ GEMİCİLİK

Nehir ve denizlerin insanları ayırdığına dair yaygın bir kanaat vardır. Oysa, dağlar ve çöller insanları birbirinden ayırırken, su yolları onları hep yaklaştırmıştır, Akdeniz de tarih içinde bir otoyol görünümünü vermiştir.

Ülisis'in veya Sinbad'ın maceraları gibi Batı ve Doğu'nun büyük efsaneleri hep su yolları ile ilgilidir. Akdeniz'de gemicilik hakkında 5000 yılı kapsayan somut bilgilere sahibiz. 5000 yıl önce ilk defa kullanılan yelken çok miktarda mal ile insanın taşınmasını mümkün kılmıştır. İ.Ö. 2500 yılında Mısır gemileri Nil'den Akdeniz'e açılıp Kenân ülkesiyle, Sümerliler de Fırat ve Dicle nehirlerinden Okyanuslara açılıp İndus Vâdisi sâkinleri ile ticaret yapıyorlardı. Bronz Çağında Avrupalılar kara Avrupa'sı limanlarından İngiltere ve İskandinavya'ya gidiyorlardı. İ.Ö. 1500 yılında Mikene'li Helenler Girit Adasını önemli bir deniz gücü ile istilâ ediyorlardı. İ.Ö. 800 yılında Finikeliler İspanya ve Kuzey Afrika'da koloniler kurmuşlar, İngiltere ile de ticaret yapıyorlardı.

Bu gemiciler yollarını nasıl buluyorlardı? Alışlagelmiş, sahilleri izleyerek yol aldıklarına dair sav yetersiz kalmaktadır. Akdeniz'in dar sınırları içinde dahi, Kıbrıs, Malta veya Sardunya gibi adalara ulaşmak için hiç bir karayı görmeden, kilometrelerce yol almak gerekiyordu. Kaldı ki, karadan uzakta, karanlık, sis ve kötü hava şartlarında denize açılmış bulunanlar, tüm bu olanaksızlıklara rağmen yerini bildikleri bir limana sığınabiliyorlardı. Deniz arkeolojisi sayesinde tekneler, taşınan yükler, silâhlar hakkında bilgi sahibi olmakla beraber, harita ve pusula olmaksızın kullanılan yol bulma yöntemleri hakkında çok az şey biliyor, ancak tahmin yürütebiliyoruz. Homer, Herodot ve Aristo gibi antik çağ yazarlarının gemicilikle ilgili metinlerinden elde edilen ip uçları da tahminlerimizde bize yol gösteriyor.

Antik çağların denizcileri mevcut astronomi bilgilerini yol tayin etmekte kullanıyorlardı. Gündüzleri güneşe, geceleri de "Stella Marris" (Deniz Yıldızı) diye anılan Kutup Yıldızına bakıyorlardı. Kapalı havalarda Vikinglerin şeffaf kristallerle ışığı polarize ederek güneşin yönünü tayin ettiklerini sanıyoruz.

Antik Çağlarda "rüzgâr pusulası" diyebileceğimiz rüzgâr gülü, yönleri tarif eden önemli bir araçtı. Aristo 8 ana rüzgâr yönü belirlemişti, 100 yıl sonra, Rodos'lu Timostenes bu sayıyı 12 ye çıkardı. Bu 12 rüzgârın yönünü gösteren rüzgâr gülünün resmini Ortaçağ haritalarında görüyoruz. Tecrübeli gemiciler rüzgârın taşıdığı nem ve ısı gibi faktörlerden yönünü tayin edebiliyorlardı.

Ortaçağ'ın en ünlü Arap gezgini İbn Battuta (1304 - 1369) Mombasa'dan Sumatra'ya kadar 120000 km.yi aşan gezilerini anlattığı "*Tuhfetü'n-Nüzzar fi Garaibi'l-Emsal ve acaibi'l-estar*" dünyanın en ünlü seyahatnamelerindendir. Bu eserinde İbn Battuta Arapların "*Kemal*" adını verdikleri bir astronomi ölçü aletini geliştirdiklerini ve bununla Kutup Yıldızı'nın ufuktan olan yüksekliğini ölçerek Enlem'i tayin ettiklerini yazıyor. Güney yarım küresinde, gökyüzünde, Kutup Yıldızı gibi bir kolay nirengi noktası bulunmadığından, bu denizlerde seyretmekte Arapların üstün astronomi bilgileri faydalı oluyordu.

Çinlilerin keşfettiği pusulanın Arapların yoluyla Batı'ya ulaştığına dair, hiç bir zaman kanıtlanmamış yaygın bir kanaat vardır.

"Astrolab" veya "Kemal", güneşin ve yıldızların ufuk çizgisinden yüksekliklerini ölçen alet.

Ortaçağ'da Doğu Akdeniz İslâmi güçlerle Haçlıların çarpıştıkları bir savaş alanı olmuştur. 1000 - 1300 yılları arasında, Batı Avrupa limanlarından yüz binlerce kişi Konstantinopolis'e ve Orta Doğuya taşınmış, Cenova ve Venedik bu trafikten aslan payını almıştır. Aynı dönemde Kuzey Avrupa ülkeleri Londra, Hamburg ve Baltık Denizi limanları arasında ticaret hatlarını geliştiriyorlardı.

İslâmî güçlerin Orta Doğuya hâkim olmaları Batı Avrupa denizcilerinin iç denizleri terk

ederek Güney ve Batıda açık denizlere açılmalarına teşvik oluyordu. Ancak, açık denizlerde seyretmenin, pusulanın dışında bir gereği daha vardı: o da harita idi. 13. yüzyılda Akdeniz'de ilk defa pusula ve haritanın birlikte kullanılmaya başlandığına tanık oluyoruz.

HARİTA

Kralları adına yola çıkarak ayak bastıkları sahilleri ülkelerine katmak isteyen Avrupa'lı gemiciler, ancak vardıkları yerlerin detaylı haritalarını çizerek üzerlerinde hak iddia edebiliyorlardı.

Fransa Kralı IX. Louis (Saint Louis), 1270 yılında Haçlı Seferi için Marsilya'dan Tunus'a giderken, yolda fırtına çıkmıştı. Kaptan Krala bir harita üzerinden yol göstererek Sardunya'ya sığınacaklarını söylemiş ve böylece Kralı teskin edebilmişti. Vakanüvisin yazdığı bu olay gemide kullanılan haritanın ilk kayıdır. 14. yüzyılın başlarından itibaren İspanya ve İtalya bahriye yasalanna göre her gemide harita bulundurulması şart olmuştu.

1218 yılında Haçlıların işgal ettiği Filistin'e deniz yoluyla giden rahip Jacques de Vitry, pusula hakkında şöyle yazıyordu: *"Mıknatıs taşına sürülen demir iğne daima, gök yüzünde her şey dönerken yalnız kendi sabit duran gökyüzünün mihveri Kutup Yıldızına doğru döner. Bu nedenle mıknatıs taşı ve demir iğne her kaptanın mutlak ihtiyacıdır."* Böylece Kutup yıldızı *"Stella Maris"* Denizlerin yıldızı adını aldı. O dönemden kalma bir pusula elde edilememiştir, ancak Fransa Kralının nasıl bir haritaya baktığını eldeki aynı tarihli Pisan Haritasından (c.1290) biliyoruz.

Pisan Haritası incelendiğinde iki önemli nokta dikkatimizi çekiyor:

* Akdeniz kıyıları büyük bir doğrulukla çizilmiştir.

* Haritanın iki ayrı merkezinden çıkan hatlar ağ gibi tüm haritayı kaplıyor, bu da pusulanın bu iki merkezde haritaya uygulandığını ve hatların kerte²⁰ hatı olduğunu gösteriyor.

IX. Louis'in kaptanı, pusula ile gemisinin yönünü tayin ettikten sonra önceden çizilmiş kerte hatlarından hangisine paralel olduğunu bularak geminin kerterizini²¹ hesap ediyordu.

"Pisan" Haritası, 13. yüzyıl sonu.

²⁰ Kerte: (İtalyanca'dan) Gemi pusulasında kadranın ayrılmış olduğu otuz iki bölümden her biri olup on bir derece ve on beş dakika ölçüsünde bir açya eşittir. İşaret için yapılmış çentik ya da iz.

²¹ Kerteriz: Bir yerin pusula kertelerine göre bulunduğu yön.

Vasco de Gama'nın baharat yolunu açan, Lizbon'dan Hindistan'da Kalküta'ya gidip gelmesi, 300 günü denizde geçen, toplam iki yıl sürmüştü.

Günümüze kadar yalnız bir parçası (Güney Amerika haritası) ulaşan bir dünya haritası üzerinde çalıştığı bilinmektedir. Piri Reis 1554 yılında Portekizlilerin elindeki Hürmüz'e yapılan başarısız seferden sorumlu tutularak idam edilmişti.

14.yüzyılda Batı Avrupa'nın yalnızlığa itilerek açık denizlere açılmaya çabalamasının muhtelif nedenleri vardır. 1347'de Konstantinopolis'den Baltık kentlerine kadar tüm Avrupa'yı vuran ve en az 25 milyon kişinin öldüğü Kara Ölümün sosyal yaşam, ticaret ve seyahat üzerinde felâket mertebesinde etkisi

Pusula ile haritanın birlikte kullanılmaya başlanmasından kısa bir zaman sonra rüzgâr ve akıntılarn etkisini hesap edecek teknikler geliştirildi. 1490 - 1530 arası haritacılıkta büyük hamleler yapıldı. Afrika, Amerika, Okyanus adalarının tek tek haritalanmalarından sonra dünya haritası denemeleri başladı. Zamanın ünlü haritacıları arasında Cosa, Cantino, Pedro ve Jorge Reinel, Waldseemüller, Verrazano, Ribero ve Piri Reis'i sayabiliriz. 1546'da da Sebastiano Caboto ünlü Düzlem Küresini çizdi.

Zamanının en ünlü Türk denizcisi, haritacı Piri Reis korsanlıktan Osmanlı Donanmasının üst kumanda kademelerine kadar yükseldi. 1515 ile 1525 arasında Akdeniz haritaları ve seyrüseferi ile ilgili kitabı Batı'da henüz görülmemiş bir detay zenginliği ile hazırlanmıştı. 1540 yılında da ünlü "Kitab-ı Bahriye" sini yayımlamıştı.

Piri Reis'in Nil Deltası haritası. Kitab-ı Bahriye, c. 1540.

olmuştu. Nüfus kayıplarının telâfi edilmesi bir kaç nesil boyu sürecekti. Diğer bir etken Osmanlı Türkleriydi. 1280 yılı civarında kuzey Anadolu'dan harekete geçen Osmanlılar 1450 yılında, tüm Türkiye, Yunanistan ve Balkanları kapsayan bir imparatorluk kurmuşlar 1453 yılında da Konstantinopolis'i fethederek Bizans İmparatorluğuna bir son getirmişlerdi. Doğudan gelen malları gemileriyle Karadeniz limanlarından alarak Batıya götüren Ceneviz ve Venedik'in ticaret imkânları tükenmişti. Antakya, Suriye ve Filistin Haçlıların elinden tekrar Müslümanların eline geçmişti. Mısır zaten bir Müslüman ülkesiydi. Sonuçta Osmanlıların ilerleyişi doğu Akdeniz'i Batılı denizcilere kapamıştı. Bir üçüncü faktör, Papalığın Avignon ve Roma olmak üzere ikiye bölünerek Hıristiyan dünyasını huzursuzluğa itmiş olmasıydı.

Moğol istilâsının 13. yüzyılın başında açtığı koridordan Doğuya gidebilen Marco Polo, Doğunun zenginliklerini ve erişmiş olduğu kültür seviyesini Batı'ya duyurmuş, genel bir merakla kolay kazanç beklentisi maceracıları teşvik ediyordu. Doğu Akdeniz'de sıkışma, Türklerin ilerleyişi, veba ve politik kararsızlık karşısında Doğunun parıltıları cazip geliyordu ve Müslümanların elinde olan topraklardan geçmeden Doğu'ya ulaşmanın tek yolu deniz yolunun keşfi idi.

Parşömen, Kağıt, Mürekkep, Kalem, Kitap Yazılımı ve Süslemeleri, İlk Baskılı Kitaplar

KİTAP KOPYALAMA²²

Hıristiyanlık putperest Avrupa'da ilerlerken, beraberinde okuma ve yazma becerilerini de geliştirdi. St. Benedict'in yasası rahip ve rahibeleri kitap kullanmaya teşvik ediyordu ve manastırların kütüphanelere ihtiyacı vardı.

Yazarının elinde tuttuğu kitabı kopyalayan keşiş, Canterbury, c. 1130.

Kilisenin yerel görevlerinden biri çocuklara okuma ve yazmayı öğretmektir. 11. yüzyıla kadar kitapların en büyük çoğunluğu manastırlarda rahipler tarafından yazılıyordu. Kişiler kitap sahibi değildi, yazılı özgün metin sayısı kısıtlıydı ve bir manastırın kütüphanesinde bir kaç yüz adet kitabın bulunması yeterliydi.

12. yüzyılın başına gelindiğinde yazılan özgün kitap sayısında hızlı bir çoğalma görüldü, kütüphaneler koleksiyonlarını güncel seviyede tutmakta zorlanmaya ve manastırın dışında, lâik yazıcılarla süslemecilere kitap sipariş etmeye başladılar.

Aynı yüzyılda Paris ve Bolonya'da filizlenen üniversitelerin çevresinde, manastırların dışında yazılan, eğitime yönelik kitaplarla yazarların sayısında

²² Eski Yunan ve Arap müelliflerinin kitaplarının kopyalanması konusunu "Mantık, Matematik, Optik..." bölümünün "Felsefede Rönesans"la ilgili "Kitap tercüme ve kopyalanmaları" kısmında tetkik edebilirsiniz.

bir patlama yaşanmaya başlandı. Kişiler artık okudukları kitaplara sahip olmak istiyorlardı. 13. yüzyılda lâik atölyelerde profesyonel kitap kopyacıları ve süslemecileri çoğaldı, 1250'de artık, parşömenin kalitesi ve süslemelerin miktarı üzerinden pazarlık edilerek kitapçı dükkânlarında kitap sipariş edilebilirdi. Bu dükkânlarda eski kitaplar da raftan satılırdı. 1300 yılında manastırlarda artık kitap yazılmıyordu, rahipler de, herkes gibi, kitapçılardan alışveriş yapıyorlardı.

Parşömenci dükkâni, 15. yüzyıl, İtalyan vakayinamesi. Bir işçi gerilmiş derileri dik dörtgen şeklinde kesiyor, diğeri kesilmiş derileri yazılmaya hazır etmek üzere, yüzeylerine tebeşir sürüyor. Rafta satışa hazır parşömenler, rulo ve tabaka paketleri şeklinde stoklanmış.

11. yüzyılın rahip yazıcısı, manastırdaki diğer görevlerinin yanında ve acele etmeden kitap kopyaladığından, yılda ortalama boyda 3-4 kitap kopyalayabilirdi. 15. yüzyılda bir ticarî işletmede çalışan profesyonel kitap kopyacısı siparişleri götürü usulu kabul ettiğinden, bir kaç gün içinde aldığı işi bitirirdi. Rönesans döneminde Napoli'li yazıcı Giovanni Marco Cinico (1458-98) 52-53 saatte kitap kopyalayabilmekle ün salmıştı. Yazıcılar ve süslemeciler meslekî loncalar oluşturmuşlardı.

1450 yılında matbaa icat edildi ve el yazısı ile kitap kopyalama mesleği kısa zamanda tarihe karıştı.

KÂĞIT, PAPIRÜS VE PARŞÖMEN ÜRETİMİ

PARŞÖMEN

Parşömen hayvan derisinden yapılır. Deriyi üstüne yazı yazmaya elverişli temiz ve beyaz bir malzemeye dönüştürmek ayrı bir meslek dalını oluşturmuştu. 822 yılında, Kuzey Fransa'da Corbie manastırında görevli bir parşömenci vardı. 1200 yılında Oxford'da kitap imalâtında çalışan Reginald ve Roger isimli iki parşömenciyi biliyoruz. 1280'de Belçika'nın Ghent kenti belediye nizamnameleri parşömencilerden söz etmekteydi. 1292 yılı Paris vergi kayıtlarında on dokuz parşömencinin ismine rastlanmaktadır.

Parşömen olarak hazırlanan derinin tüylü tarafı sarı, iç tarafı da beyaz renkli oluyordu. Resimdeki el yazması kitapta sayfalardaki renk farkı açıkça gözüküyor.

Ortaçağ Lâtincesinde kullanılan pergamenum kelimesi halk dilinde parşömen'e dönüşmüştür. İ.Ö. II. yüzyılda papirüs darlığı baş gösterince, Bergama Kentinin

Derinin tabaklanması

kralı II. Eumenes özel bir tabaklama yöntemi geliştirerek deriyi üzerine yazılabilir şekle sokmuştu. Malzemenin ticarî adı, pergamenum, Bergama'dan gelmektedir. Üzerine yazılabilir derinin ikinci adı da vellum'²³ dur ve Lâtince "dana" dan kaynaklanmaktadır. Parşömen daha çok koyun, keçi ve dana derilerinden yapılmışsa da, ham madde olarak domuz, geyik, tavşan, hattâ sincap derileri de kullanılmıştır.

²³ Vellum: Aslı buzağı derisinden olan ince parşömen, âlâ yazı tırşesi; tırşe taklidi kağıt (Redhouse)

PAPİRÜS

Mısır'dan ithal edilen Papirus Batı Avrupa'da 8. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Ucuza mal olan papirüs yalnız tomar şeklinde kullanılabilirdi. Papirüs kolay parçalandığından kitap şeklinde bağlanamıyordu.

KÂĞIT

Kâğıt 2. yüzyılda Çin'de icat edilmişti. Dünyada ilk defa, 9. yüzyılda, Çin'de, kâğıt para, bakır ve gümüş sikkelerin yanında kullanılmıştır. 1378'de 17 kâğıt *caixas*²⁴ 13 bakır *caixas* ile eş değerdedi. Kâğıt basma tekniği ile ilk devalüasyon

Moğol Hanı ve Çin İmparatoru Kubilay Han (1214-94) kâğıt paranın dağıtımına nezaret ediyor. Venedikli tacir ve seyyah Marco Polo 17 yıl müddetle Kubilay Han'a hizmet etmiş ve Çin'de yaşadıklarını ve seyahat ettiği güzergâh üzerine popüler bir kitap yazmıştı.

paranın üzerinde kalpazanların, başları kesilmek suretiyle idam edilecekleri ve onları ihbar edenlere 250 liang artı kalpazanın tüm mal varlığının ödül olarak verileceği yazılıdır.

da Çin'de yaşanmıştır. 1448 yılında 13 bakır *caixas*'ın karşılığı 1000 kâğıt *caixas* olmuştur. Günümüze kadar gelebilen en eski kâğıt para Ming hanedanının kurucusu Hung-Wu (1368-98) zamanından kalmıştır. Dut ağacı kabuğundan elde edilen ve 360mm x 230mm boyutlarında olan bu kâğıt paranın üzerindeki yazılar siyah mürekkeple yazılmış, iki parlak kırmızı imparatorluk mührü ile de mühürlenmiştir. Kâğıt

²⁴ *Caixas*: Çin'in milli para birimi.

Kâğıt yapma tekniğinin Batı Avrupa'ya ulaşması, Arap dünyasının yoluyla, icadından ancak bin yıl sonra olabilmıştır.

13. yüzyılın başlarında İspanya ve İtalya'da, 1340 yılında Fransa'da ve 1390 yılında Almanya'da kâğıt üretim değirmenleri faaldi. Kâğıt bir ticarî meta idi, ihraç ediliyordu. Başta yalnızca idarî ve muhasebe kayıtlarının tutulmasında kullanılan kâğıt 1400 yılından itibaren ucuz kitap üretiminde kullanıldı. 1450'de matbaanın icadı ile, parşömene göre fevkalade ucuz olan bu malzeme, en lüks kitapların dışında, genel kullanıma girdi. Bazı kâğıt kitapların, daha sağlam olsunlar diye, ilk ve son sayfalarının parşömeden, iç sayfalarının da kâğıttan yapılması olağandı.

Ortaçağ kâğıdı keten bezlerden yapılırdı ve günümüzün ağaç ham maddesi ile yapılan kâğıda göre çok daha sağlamdı. Kâğıt üretimi esnasında kalıplardaki izlerin kâğıdın üzerine çıktığı anlaşılınca, üreticiler kalıp üzerine kendi markalarını işleyerek, görünüşte tüm beyaz, ancak ışığa tutulunca markanın gözüktüğü kâğıtlar yaptılar. Daha çok Arap etkisinde kalan Kuzey İtalya'da, kâğıtlar yumuşak bir taşla cilâlanırdı.

PARALEL SATIRLAR VE SAYFALARIN DÜZGÜN BAĞLANMASI

Satırların birbirlerine paralel yazılabilmeleri için, sayfalar kurşun, grafit veya gümüş uçlu kalemlerle çizilirdi. İşin çabuklaştırılması için demet halinde bağlanan kalemlerle, bir defada, birbirlerine paralel bir çok çizgi çizilebiliyordu. Sayfaların kenarına gelen çizgi uçları, bir keskin aletle işaretlenerek ve işaretlerin üst üste gelmeleri sağlanarak, sayfalar düzgün olarak bağlanabiliyordu.

TÜY KALEM

En makbul tüyler kaz veya kuğunun dış kanadındaki beş tüydür. Doğal eğiminden dolayı, kuşların sol kanat tüyleri sağ elin içine rahat oturur, solaklar ise sağ kanat tüylerini tercih ederler. Günümüzde hattatlar hindi tüyünü tercih

c. 1430 tarihli bu minyatürde, İncil yazarı Aziz Markos, çakısını kendine doğru çekerek tüy kalemini yontuyor.

boğumu ile işaret parmağının ucu arasında tutarız, baş parmağın ucu da kalemi sabitleştirir. Bu şekilde tutulan kalem sayfaya bir dar açı ile yanaşır. Tüylerin içindeki mürekkep günümüzdeki mürekkeplerden daha koyuydu ve akışını sağlamak için, tüyün kâğıda dik tutulması gerekiyordu, bu nedenle tüy orta parmak, işaret parmağı ve baş parmağın uçlarıyla tutulurdu. Ortaçağ yazı tarzlarını tetkik etmek isteyen kişinin bu farklı tutuşun bilincinde olması gerekiyor.

etmekte iseler de, Amerika'dan gelen hindi Ortaçağ Avrupa'sında henüz bilinmiyordu. Çok ince yazılar için karga ve saksagan tüyleri, kalın yazılar için de kamış kullanılırdı.

Yazı yazarken tüyün ucu aşındığından veya içinde mürekkep donduğundan, sık sık keskin bir bıçakla yeniden açılması gerekiyordu. 12. yüzyılda Thomas Becket'in yazıcılarından John of Tilbury, bir metnin dikte edildiği yazıcının, hiç durmadan yazabilmesi için, yanında uçları hazır açılmış, altmış ile yüz adet kadar tüy bulundurmasının gerektiğini yazıyordu. Günümüzde kalemi orta parmağın birinci

MÜREKKEP

Yazıcı mürekkepsiz yazamaz. c. 1480 tarihli bu minyatürde Aziz Yuhanna Incilini yazarken, Şeytan eserini bitirmesini önlemek üzere mürekkep hokkası ile tüy kalem kutusunu çalmaya uğraşiyor.

idi, ayrıca da hava ile temas ettiğinde parlaklığı gittikçe artan siyah bir renk alırdı.

En çok kullanılan ikinci renk kırmızıydı. Kırmızı mürekkep zincifre'yi²⁵ yumurta akı ve zamkı arabî ile karıştırarak yapılırdı, siyah mürekkebe göre de maliyeti çok yüksekti. Kırmızı mürekkebi yapmanın bir başka yolu da brazil ağacının²⁶ talaşları

²⁵ Zincifre: Doğal kırmızı cıva sülfürü.

²⁶ Brazil ağacı Ortaçağ'da bilinirdi, Brezilya ülkesi ismini, doğasında, bu ağacın bolluğuna borçludur. Brazilwood: bakkam ağacı, kızıl ağaç.

idrar içinde demledikten sonra süzülür ve zamkı arabî ile karıştırılırdı.

SÜSLEMELER, CİTLER VE KİTAP SATICILARI

Ortaçağ el yazmalarının büyük bir kısmı süslemeler içerir. Genelde ilk harf büyütülüp renklendirilir, sonra gelen cümle başlarındaki büyük harfler, ilkinden küçük olabilirlerdi. Metinlerde süslemelere yansıyan bir hiyerarşi uygulanırdı. Kitapların bölüm başlıkları yoktu; önemlerine oranla bölümlerin ilk harfleri renklendirilerek süslenir, altın ve gümüş varaklarla bezenirdi.

Hattat metnini yazarken süslenecek harflerin ve paragraflar arasında süslemelerin ilâve edileceği yerleri boş bırakırdı. Ele geçen tamamlanmamış el yazması kitaplarında görüldüğü gibi, hattat bazen süslenmesini istediği harf veya boşluklara ressama yol gösterecek bir şekil çizerdi. İkonografi ve sembolizma önemliydi.

Renklendirme, bezeme ve çizim teknikleri ustadan çırağa veya babadan oğula öğretilirdi.

Parşömenin yüzeyi ponza taşı, veya cam tozu sürülmüş ekmek içi ile düzeltilir, yüzeyi yağdan arındırmak için üzerine tebeşir tozu ekilirdi. Şeklin dış kenarları bir metal kalem²⁷ uçla çizilir, resmin içi renkli mürekkeplerle boyanır, altın ve gümüş yaldızla bezenirdi. Şekiller genelde özgün olmayıp başka kaynaklardan kopya edilirdi. Standart şekil kitapları ve model sayfalar bulunmuştur. Standart şekiller her türlü hayvanı ve geometrik dizaynı kapsardı. Perugino, Fouquet, Boticelli, Mantegna, Dürer, Holbein gibi ünlü ressamın sipariş üzerine kitap süsledikleri bilinir.

Altınla boyamak, varak yapıştırmak veya zamkı arabî ile karışmış ve boya gibi sürülebilen altın tozu ile yapılırdı. Kırmızının muhtelif tonları için cıva sülfür, brazil ağacı, bitki özleri kullanılırdı. Kırmızıdan sonra en çok kullanılan renk mavi idi. Mavi mürekkep için bakır içeren azürit isimli sert bir taş toz haline getirilerek

²⁷ Kurşun, gümüş ve grafit.

kullanılırdı. Menekşe mavisi turnesol bitkisinin köklerinden elde edilirdi. En pahalı mavi, Afganistan'dan ithal edilen lapis lazuli taşının tozundan yapılan ultramarin idi. Yeşil renk malakit mermerinden, sarı, volkanik taşlardan veya safrandan, beyaz, kurşun oksitlerinden elde edilirdi. Bu pigmentlerin karıştırılmaları ve boya haline getirilmeleri için muhtelif teknikler, yumurta akı, yumurta sarısı, balık jölesi, zamkı arabî gibi malzemeler kullanılırdı.

Süsleme işinde ham madde pahalı, işçilik ise ucuzdu. İş götürü verilirdi.

Jean Miellot (ölümü: 1472) Lille kentinde rahipti ve iki ayrı Bourgogne Düküne (İyi Filip ve Kel Şarl) sekreterlik yapmıştı. Bu ünlü minyatürde kendisini etrafında çalışma aletleri ve el yazmaları ile, ideal bilim adamı olarak görüyoruz.

yüzü 1 peni idi. Yalnız süsleme maliyeti 1 £ 5 şiling ve 10 peniye gelmişti. Aynı kitabın cilt masrafı kendi başına 12 şiling olmuştu.

Süslemeci süslemelerini bitirdiğinde kitap tamamlanmış olmuyordu. Ayrı duran çift sayfaların bir araya getirilmeleri ve ciltlenmeleri gerekiyordu. Bu işi genelde kitap satıcısının kendisi yapardı. Önce sayfaları elden geçirir, yazılım veya süslenme esnasında oluşmuş lekeleri yok ederdi. Sayfaları sıralarına göre dizdikten sonra da ciltleyerek, kitabı müşterisine sunulacak duruma sokardı.

Ciltlemeye gelince, yaprakların yapıştırılması, bölüm aralarına parşömen konması, kapağın, geyik derisi gibi daha kalın bir parşömeden yapılması olağandı. Bu cilt işi pahalıydı. 1467 yılında Thomas Lypnur adlı sanatkârın süslediği kitabın maliyet hesabı şöyleydi: Şartnameye göre tam sayfa süsleme 12 peni, yarım sayfa süsleme 4 peni, küçük boy süslenmiş baş harflerin yüz adedi 4 peni, süslenmemiş baş harflerin

Manastırların kitaplıklarında, dikilmiş fakat henüz ciltlenmemiş kitaplar ayrı bir bölümde muhafaza edilirdi.

Dikilmiş sayfa gruplarının bir araya getirilmeleri için gruplar birbirlerine dikilir, veya kalın kitaplarda, gruplar ortalarından, bir ahşap çerçeve içine sabitleştirilmiş deri şeritlere yan yana dikilir, iş bittikten sonra şeritler ahşap çerçeveden çıkarılarak, boşluklarının alınması için kalın deriden kösele şeritlere tekrar sıkı olarak dikilirlerdi.

İLK BASKILI KİTAPLAR

1455 yılında Johann Gutenberg tarafından basılmış Kutsal Kitaptan bir sayfa.

Baskı işi dönemin en büyük kültür devrimini başlatan teknoloji olmuştur. Yarattığı etkiyi ancak, günümüzde fotoğrafçılık, radyo ve televizyonun icatlarının etkileriyle kıyaslayabiliriz. Matbaa ve baskının icadından önce, kitaplar el yazısıyla kopya edilerek ressamlar tarafından tek tek minyatürlerle süslendiklerinden çok pahalıydılar ve herkes kitap sahibi olamazdı. 1500 yılında ortalama bir el yazması kitabın fiyatı bir devlet memuru maaşı kadardı.

Matbaanın icadı tekrar kullanılabilir dizilebilen metal harflerin mevcut baskı preslerinde kullanılması

şeklinde oldu. Matbaa, metin ve resimlerin ucuz çoğaltılması toplum haberciliğinin başlangıcı olmuştur.

Daha önce var olan önemli buluşlar ve uygulamalar matbaanın icadını hazırlamıştır. İspanya'daki Araplar yoluyla Avrupa'ya gelen kâğıt üretimi 15. yüzyılda hızla artmıştı. Vidalı pres ve ağaç bloklarla baskı sanatı, kâğıt üreticileri, ciltçiler ve baskılı tekstillerde kullanılıyordu. Metal harflerin hazırlanması, mevcut döküm ve mücevhercilik sanatlarının uygulanması ile mümkün olmuştu.

Üzerinde baskı tarihi bulunan ilk kitap 1454 yılında Gutenberg'in presinden çıkmıştı.

Ağaç bloklarla baskı sanatı 8. yüzyıldan beri Çin'de bilinmekle beraber, bu tekniğin Avrupa'ya gelmesi 15. yüzyılın ilk çeyreğinde olabilmıştır. Tekrar kullanılabilen metal harflerle kitap baskısı Almanya'nın Mainz bölgesinde, c. 1450'de olmuştur. Matbaayı ilk kullanan kişinin Johann Gutenberg (c.1397 - 1468) olduğu kanaati yaygın olsa da, bu şeref aslında Hollanda'nın Haarlem kentinde yaşayan Laurens Janszoon Coster'e (c.1370 - 1450) aittir. Gutenberg 1455 yılında, "Gutenberg'in Kutsal Kitabı" (Bible²⁸) diye bilinen iki ciltli Kutsal Kitabını, bir kısmını parşömen ve bir kısmını da kâğıt üzerinde olmak üzere, toplam 200 adet olarak basmıştı.

Matbaa presi 1464 yılında Roma yakınında Subiaco Manastırında, 1467'de Roma'da, 1469'da Venedik'te, 1470'de Paris'te, Sorbonne Üniversitesinde kullanılmaya başlanmıştır. 1500 yılında Venedik'te 1500 matbaa presi yılda 3750 adet kitap basıyordu. Aynı yıl Paris'te 2200 kitap basılmıştı. Matbaa presi 1525'te İzlanda'ya ve 1539'da Amerika kıt'asına (İspanya Kolonisi Meksiko'ya) gelmiştir.

²⁸ Bible: Eski ve yeni Ahit'in birlikte basıldığı Kutsal Kitap.

MATBAANIN OSMANLI İMPARATORLUĞUNA GELMESİ

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Museviler 1494 de, Ermeniler 1567 de ve Rumlar da 1627 de matbaa preslerini kullanmaya başlamışlardı, oysa, Kuran-ı Kerim'in yalnız elle yazılabileceğini iddia ederek matbaayı şeytanî gâvur icadı olarak nitelendiren ulema ile mesleğin elden gideceğinden endişe eden hattâtlar loncası, matbaa presinin Müslüman Türk toplumuna, icat edildiğinden 289 yıl, ülkeye ilk girdiğinden de 233 yıl sonra ancak kullanılmasına izin

Osmanlı İmparatorluğunda matbaanın kurucusu İbrahim Müteferrika.

vermişlerdir. Bu son iznin elde edilmesi de olaylı olmuştur: 18. yüzyılın başlarında İbrahim Müteferrika'nın önyak olması ile ilk matbaa kurulunca, hattâtlar tekrar isyan ederek büyük bir kalabalık halinde Babiâli'ye yürüdüler. "Hattâtlar İsyânı" denilen bu olayda, matbaa mürekkeplerinde domuz yağı bulunduğu için, matbaada kitap basmanın da, bu kitapları okumanın da "günah" olduğu iddia edilmiştir. Aslında işlerini kaybetmekten korkan 90.000 üyelik Osmanlı hattât loncaları, çok kere olduğu gibi, dini ekonomik çıkarlarına âlet etmişler ve böylece sonuçta matbaanın faaliyete geçme kararının geri alınmasına neden olmuşlardır. 25 yıl sonra ve ancak Sadrâzam Damat İbrahim Paşa, Şeyhülislâm Abdullah Efendi'den fetvâ alarak bu faaliyetin şeriata aykırı olmadığını ispat ettikten sonra ve dinî kitap basmamak şartı ile matbaaya izin verilmiştir. Bu izin de Lâle Devrini açan, şair ve hattât, sanatçıların koruyucusu Damat İbrahim Paşa'nın sonu olmuştur. Batı'nın yeniliklerine ve özellikle matbaaya önem vermesi gerici Patrona Halil isyanına neden olmuş ve olayları yatıştırmak isteyen III. Ahmet tarafından sarayda boğdurulmuştur.

vermişlerdir. Bu son iznin elde edilmesi de olaylı olmuştur: 18. yüzyılın başlarında İbrahim Müteferrika'nın önyak olması ile ilk matbaa kurulunca, hattâtlar tekrar isyan ederek büyük bir kalabalık halinde Babiâli'ye yürüdüler. "Hattâtlar İsyânı" denilen bu olayda, matbaa mürekkeplerinde domuz yağı bulunduğu için, matbaada kitap basmanın da, bu kitapları okumanın da "günah" olduğu iddia edilmiştir. Aslında işlerini kaybetmekten korkan 90.000 üyelik Osmanlı hattât loncaları, çok kere olduğu gibi, dini ekonomik çıkarlarına âlet etmişler ve böylece sonuçta matbaanın faaliyete geçme kararının geri alınmasına neden

Doktorlar ve Tıp

11. ve 12. yüzyıllarda tıp üzerinde Kilisenin etkisi çok büyüktü; hastalığın işlenen günahların karşılığında ceza olarak geldiğine inanılırdı. Tek başvuru kaynağı Galen'in kitaplarıydı.

İLÂÇLAR

14.yüzyıl minyatürü. Hastanın yanında konsültasyon; doktorlardan biri idrar örneğini tetkik ediyor.

Karşı etkide bulunan ilâçlarla hastalık tedavi edilirdi. Ateşli ve sayıklamalı hastalıkların sıcak ve kuru nedenlerden oluştuğu ve aşırı safra ile öfke belirtisi oldukları kabul edilir, kişniş, nane, şap ve gül yaprakları gibi serinletici ilâçlarla tedavi edilirdi. Baş dönmesi, sürekli yorgunluk gibi rahatsızlıkların soğuk nedenlerden oluştuğuna inanılarak, mercanköşk otu, lavanta, güherçile, trup ve sarmısak gibi ısıtıcı nitelikli ilâçlar verilirdi.

12. yüzyılda şarabın damıtılmasıyla alkol elde edilmişti. *Aqua vitae* (hayat iksiri) adı verilen bu alkol ilk defa ilâç olarak kullanılmıştı. 15. yüzyılda malttan viski imal edilmiş ve tıbbi nedenlerin dışında da içilmeye başlanmıştı.

ASTROLOJİ

Astroloji önemli bir faktör olabilirdi. Yeni ay ile dolunay arasında geçen olumlu dönem ilâçların en etkin olduğu zamandı. Dolunaydan son aya geçişte tedavinin etkenliğinin azaldığına ve ay Satürn'ün etkisinde olduğu zamanların tedavi için en olumsuz zaman olduğuna inanılırdı.

RUH SAĞLIĞI

11. ve 12. yüzyıllarda en çok önem verilen bilim teoloji idi. Bu nedenle, ruhsal sağlığa da bedensel sağlıktan daha çok önem verilirdi. 13. yüzyılda Thomas Aquinas ruh ve beden birbirine bağlı olduklarını, beden sayesinde ruhun materyel dünya ile iletişimde bulunabildiğini ve beden sağlığı için ruhu tedavi etmenin gerekli olduğunu söylüyordu.

11. yüzyılda, İbni Sina şöyle yazıyordu: *“Tanrının insana en büyük armağanı olan ruhun tedavisi için ruhun nitelikleri olan beş iç ve beş dış duyu dikkate alınmalıdır”*. Beş dış duyu görme, işitme, koku alma, dokunma ve tat alma idi; beş iç duyunun ise beyin içinde üç ayrı merkezi vardı. Bunlar *fantasia* (sağ duyu ve sezgi), *imaginatio* (sezgi için hafızada depolama kapasitesi), *cogitatio* (depolanmış sezgilerden yola çıkarak karar verme ve yargılama kabiliyeti) ile *extimativa* (insiyakî ve ahlâkî karar verme kabiliyeti) ve *memorialis* (toplanmış insiyakî ve ahlâkî kararların hafızada depolanması) idi.

DEVİRİN BAŞLICA HASTALIKLARI, SKORBÜT VE CÜZZAM

Doktorlarla konsültasyon eczanede olduğu takdirde, reçetenin ilaçları anında hazırlanabiliyordu.

Ölümlerin kaydını tutan rahipler, ölüm nedenlerini de yazıyorlardı. İngiltere’de, Christ kilisesi rahiplerinin kayıtlarına göre, 1485 - 1507 yılları arasında hastalıktan ölüm nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: %31 verem, %21 influenxa, %19 veba, %10 kalp hastalıkları, %7 apandisit, kanser gibi barsak hastalıkları, %5 kanlı ishal (dizanteri, kolera, gıda zehirlenmesi), %7 felç, ateş, fitık, anal fistül, sayıklama, v.s.

Gemilerin açık denizlere açılması ile uzun süre yalnızca kuru gıda yiyen denizcilerde C vitamini eksikliğinden skorbüt hastalığı

ölümlere neden oluyordu. 1498'de Afrika'yı dolaşarak Uzak Doğu'ya giden Vasco de Gama'nın tayfalarının yarısından fazlası skorbütten ölmüştü. Buna çare olarak Çinliler gemilerinde sebze turşuları bulundurur, güverte üzerinde sandıklarda yeşil sebzeler yetiştirirlerdi. Hollandalılar da aynı nedenle Güney Afrika'ya yerleşerek Uzak Doğu'ya giden gemilerinin buradan şarap ve taze sebze ikmalini yapmalarını sağlardı.

Sosyal olarak en kabul edilmeyen hastalık cüzamdı. Hastalığın varlığı teyid edildikten sonra köy rahibi hastaya son ölüm duasını okurdu. Dünyaca öldüğü kabul edilen cüzamlının artık Tanrı için yaşamaktan başka seçeneği kalmıyordu, bu da genelde bir eve hapsedilmesi veya bir cüzamlılar kolonisine sevki demektir. Kent içinde dolaşan cüzamlıların üzerlerinde insanlara yaklaştıklarını haber verecek zillerin bulunması gerekiyordu. I. Henri'nin eşi Kraliçe Matilda, 1117 yılında, kırk cüzamlıyı barındırabilecek bilinen ilk cüzamlılar yurdunu Londra'da St. Giles Manastırında kurmuş ve yurttan ayrılma ihtiyaçlarını önlemek için de her birine bir harçlık bağlamış. Hospitaliye Şövalyeleri²⁹ de 1133 yılında, Haçlı seferlerinde cüzama yakalananlar için, St. Cross cüzamlılar hastanesini kurmuşlardı.

İyileşen hijyen şartlarından dolayı cüzam azalınca, 16. yüzyılın sonlarında cüzam hastaneleri başka kullanımlara tahsis edilmişti. 1547 yılında VIII. Henry, Londra'da, "St. James the Less" cüzam hastanesi ile çevresindeki parkı mesire yeri olarak ilân etmişti. Bu park günümüzün ünlü St. James parkıdır.

DOKTORLAR

Ortaçağ'da hastalanan kişilerin küçük bir oranını deneyimli doktorların yardımına baş vurabiliyordu. Doktorlar bilim adamlarıydı ve üniversitelerin yakınında yaşıyorlardı. Büyük merkezlerin dışında yaşayan halkın berber cerrahlardan, rahiplerden ve bâtıldan başka tedavi ümitleri yoktu.

Montpelier, Paris, Bolonya ve özellikle Salerno tıp fakültelerinden mezun olan doktorlar toplumda büyük itibar kazanıyorlardı. 12. yüzyılın sonunda Cremona'lı

²⁹ Hospitaliye Şövalyeleri: Tampliye Şövalyeleri gibi, Haçlı seferleri sırasında, yol boyunca ve Kudüs'te sağlık, otelcilik ve bankacılık hizmetlerini Haçlılara sağlamak üzere kurulan asker rahipler tarikatı.

Gerard Hipokrates, Galen ve birçok Arap müellifin yazılarını Latince'ye çevirdi ve bu metinler yüzyıllar boyu tıp öğrencilerine eğitim standardı oldu. Teoriye çok önem verilirken, pratik eğitimin üzerinde fazla durulmuyordu.

Teşhis koymak için doktorlar hastalarının şikâyetlerini dinledikten sonra, idrar, kusmuk, balgam ve kazuratu kontrol ederler, hastanın vücuduna dokunmazlardı. Vücudun fiziksel görünüşü teşhise katkısı olabilecek karakter tayinine yardımcı olurdu. Örneğin, alındaki benler mutlu kişiliğe, burnun üstündeki benler sekse ve fanteziye düşkünlüğü, karın üstündeki benler de oburluğa işaret ederdi.

Hipokrat yeminini etmiş ve yüksek bilgilerle donatılmış bu doktorların ücretleri çok yüksekti ve ancak zenginlerle nüfuzlu kişiler bunlara baş vurabiliyordu; küçük tedaviler için çoğunluk yerel kilisenin rahibine veya berbere müracaat ediyordu, bunlar da diş çekme veya kan alma gibi basit müdahalelerde bulunuyorlardı.

CERRAHLAR, ANESTEZİ, ANATOMİ, TEŞHİR VE OTOPSİ

Meslekleri bir zanaat olarak kabul edilen cerrahlar loncalarda örgütleniyorlardı. Cerrahlar travma, kırık, çıkık tedavilerinde uzmandılar. Kanayan yaraları dağlayarak tedavi ederlerdi. Ortaçağ el yazmalarında cerrahların müdahaleleri ile ilgili detaylı resimler vardır. Anestezilerde şarap ve afyondan başkası bilinmiyordu ve özellikle Kilisenin yasaklamaları nedeniyle anatomi bilgisi çok ilkel, hattâ kanın damarlarda dolaşmadığına, denizlerdeki gelgit olayı gibi, kalpte toplanıp, tüm vücuda dağıldıktan sonra tekrar kalpte toplandığına inanılırdı. Yalnızca idam edilmiş mahkûmların vücutları, o da idamdan hemen sonra ve seyretmek üzere toplanan halkın önünde, teşhir edilebilirdi. Savaşta cerrahlar aranan kişilerdi ve cephede, yaralı askerleri tedavi ederken kazanmış oldukları değerli anatomi bilgileri sayesinde kralların ve asillerin doktoru olarak büyük paralar kazanabiliyorlardı. 15. yüzyılın ikinci yarısında Papa IV. Sixtus teşhir ve otopsiye izin vererek anatomi biliminin önünü açtı.

Roger of Salerno'nun Chirurgia (Cerrahiye), c.1300, adlı el yazmasından. Soldan sağa: kırık kaburgaların sıcak su ile tedavisi; Bir okla bir mızrağın göğüsten çıkarılması; göğüs ve karnın açılması.

15. ve 16. yüzyıllarda cerrahlar fitik, safra kesesi, katarakt gibi ameliyatlara yapabiliyorlardı. Katarakt ameliyatında göze sokulan ince bir iğne ile saydamlığını kaybetmiş mercek çıkarılır, hasta enfeksiyon olmadan iyileşebilirse kalın camlı gözlüklerle yaşamına devam edebilirdi.

İlk organ nakli tablosu Kilisenin tıp üzerindeki etkisini sergiliyor. Aziz Cosmas ve Aziz Damian bacağı kesilmiş olan beyaz hastaya bir zencinin bacağına takarken.

Aynı dönemde Rekonstrüktif cerrahinin de geliştiğini görüyoruz. Sicilya'nın Catania kentinde yaşayan Branca ailesinin tüm mensupları kavgada veya hastalık nedeniyle burunlarını kaybetmiş hastalara kendi kollarından doku nakli yolu ile yeni burunlar, alın ve yanaklardan aldıkları dokularla da kulak ve dudak tamirleri yapıyorlardı. Branca ailesinin başarıları Napoli'li yazar Elysius Calentius tarafından 1442'de kaydedilmişti. Calentius, burun

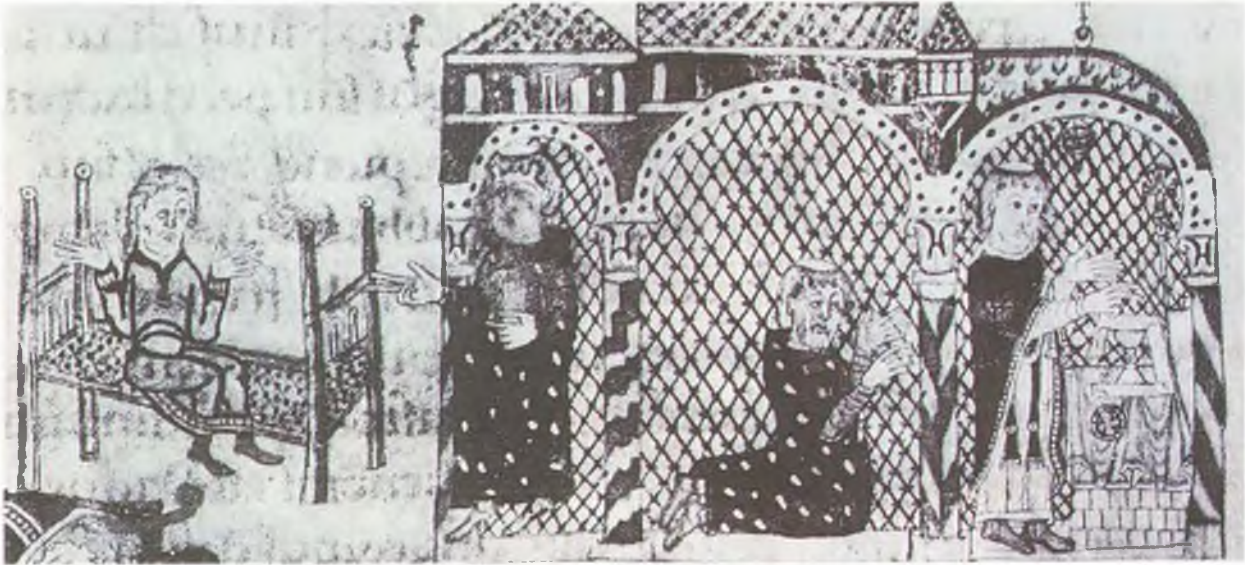
Ortaçağ eczanesi. Salerno'lu Roger'in "Chirurgia" kitabından bir minyatür. (c. 1300)

rekonstrüktif cerrahisinde kölelerin de burunlarının kullanılabileceğini yazıyordu. Aynı tarihlerde, İtalya'nın Calabria kentinde Vincenzo, yeğeni Bernardino ve iki oğlu Paolo ve Pietro da burun, kulak ve dudak rekonstrüktif ameliyatlarını yapmakla ünlüydüler.

KARANTİNA

Hastaların tümü bâtlı yardımları anıyor, lokman hekim ilâçlarını kullanıyor, astroloji ile kehanetlere baş vuruyordu.

Yaygın kötü beslenme şartlarının getirdiği rahatsızlıklara ve veba, verem, çiçek gibi salgın hastalıklara bu tıbbî yöntemlerin hiç biri faydalı olamıyordu. En etken yöntem, karantina, tecrit gibi önleyici tedbirlerdi. Kara Ölüm³⁰ Ekim 1347'de Sicilya'ya, 12 Mart 1348'de Floransa'ya varmıştı. Doğudan gelen gemilerin yolcularına, Hz. İsa'nın doğada geçirdiği kırk gün örnek alınarak ilk defa karantina³¹ uygulaması başlatılmıştı.

"Aziz Maurus'un Hayatı ve Mucizeleri" adlı 11. yüzyıl sonu el yazmasından: Manastır hastanesi ve ona bağlı şapel.

³⁰ Kara Ölüm: 1347-1349 tarihleri arasında Avrupa'yı kıran büyük veba salgınına verilen ad.

³¹ Karantina: (Lâtinçe quarante = kırk) kırk günlük tecrit.

HASTANELER

Ortaçağ'da hastaneler, hastalara, yaşlılara, yoksullara yardım ile seyyahları barındırmayı da içeren çok fonksiyonlu yapılarıdır. Nitekim, Latince *hospitale* kelimesi İngilizce ve Latin Avrupa dillerinde hastane ve otel kelimelerinin müşterek köküdür. Manastırların revirlerinde de hastalara bakılırdı, ancak bunlar özellikle yaşlı rahiplerin barındırılması amaçlıydı.

12. ve 13. yüzyıllarda hastanelerin yönetimi tedrici olarak Kiliseden belediyelere geçmeye başlamıştı. Günümüzde hala ünlü tedavi merkezleri olan, Londra'da St. Bartholomew ve St. Thomas, Roma'da Santo Spirito ve Paris'te Hôtel-Dieu gibi büyük hastaneler o tarihlerde kurulmuşlardı. 15. yüzyılda Londra'da 10'u cüzamlılara mahsus olmak üzere toplam 34 hastane vardı.

7. yüzyılda Paris Baş Fiskoposunun kurduğu Hôtel - Dieu Hastanesi, hâlâ hasta kabul eden dünyanın en eski hastanesidir. Yukarıdaki minyatürde, 1492 yılında sekiz yüzyıl yaşında olan hastanenin, her yatakta iki hasta ile kalabalık halini görüyoruz. Ön planda hasta bakıcı rahibelerle rahibe adayları.

Kara Ölüm

1346 yılında Batı Avrupa'ya, Doğu'da garip şeylerin olduğuna dair raporlar gelmeye başladı. Çin'de depremler, sel felâketi, çekirgeler, fırtınalar nedenleriyle 14. Yüzyıl başında gelen kıtlık, insanlarda kötü beslenmeden kaynaklanan genel bir zafiyet görülmektedir. Bunu izleyen veba salgınını, ikinci elden duyan Hollandalı bir vakanüvis³² şöyle anlatıyor:

"İlk gün kurbağalar, yılanlar, kertenkeleler, akrepler ve daha başka zehirli hayvanlar gökten yağdı. İkinci gün, gök gürültüsü her tarafı kapladı, yıldırımlar düştü ve muhtelif boyda taşlarla birlikte ateş gökyüzünden yağdı. Üçüncü gün, pis kokan bir dumanla birlikte gökten gelen ateş, tüm kalan insan ve hayvanları öldürdü, tüm kentleri yaktı. Bu fırtına ile bütün bölge hastalığa bulaştı; güneyden gelen pis kokan dumanla, hastalık tüm sahillere ve yakın topraklara yayıldı, ve gün geçtikçe daha zehirli bir seyir izlemeye başladı...."

Sis ya da duman gibi gözüken ve dünyanın üzerinde sürüklenerek hastalığı taşıyan bir bulut gibi gelen, geldiği yere vebayı bulaştıran kokuşmuş hava kavramı Ortaçağ'da yaygındı.

1346'nın sonlarında Avrupa'nın belli başlı liman kentlerinde, Doğu'da benzeri görülmemiş bir şiddette veba salgınının seyrettiği biliniyordu. Hindistan'ın nüfusunun büyük çoğunluğunun öldüğüne, Tartaristan, Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan'ın cesetlerle kaplandığına, Kürtlerin boşuna dağlara kaçtıklarına, Karaman topraklarında ve Sezarya'da hiç bir canlı yarattığın kalmadığına dair söylentiler dolaşıyordu. Ancak, hiç kimse, bu hastalığın bir gün Avrupa'ya gelebileceğine inanmak istemiyordu.

Veba salgını 1346'da Tartaristan'a vardı, yalnız Kırım'da 85.000 kişinin bu salgın esnasında hayatını kaybettiği hesap edilmiştir. Kırım'ın Feodosya adlı liman kentinde surlarla çevrili bir ticaret merkezine yerleşmiş Cenevizlilerin hastalığa neden olduklarına inanan Tatarlar, belki başka ekonomik nedenlerin de teşvikiyle,

³² Vakanüvis: Eskiden, zamanın olaylarını saptamakla görevli devlet tarihçisi.

Ölüm dansı. Veba, cinsiyet, meslek ve sınıf farkını gözetmeksizin, herkesi hedef alabiliyor.

dayanamayacaklarını hesap ederek gemilerine bindiler ve Karadeniz yoluyla Ak Denize yollandılar.

İpek Yolu kervanlarının Tatarlara taşıdığı hastalık, şimdi gemi yoluyla İstanbul, Messina, Sicilya, Sardunya, Cenova, ve Marsilya'ya vardı. Gemilerin vardıkları limanlara hastalık taşıdıklarını gören kent sakinleri, gemileri kendi limanlarından başka limanlara kovarak hastalığın daha hızlı bir şekilde yayılmasını sağladılar.

1348 yılında bir Hollandalı vakanüvis aşağıdaki satırları yazıyordu:

“Doğudan gelen şiddetli bir rüzgârla üç gemi Cenova Limanına yanaştı. Tayfalar kötü şekilde hastalanmışlardı, gemide de kıymetli mallar vardı. Cenevizliler

tayfaların, kendileriyle temas eden kişilere ne denli hızlı bir şekilde hastalıklarını bulaştırdıklarını görünce, ticareti bir yana bırakarak, alevli oklarla ve harp makineleriyle onları kovaladılar. Gemiler de bu şekilde limandan limana gittiler....”

1348 ilk baharında hastalık Sicilya ve İtalya yarım adasını sarmıştı. Boccaccio hikâyelerinde Kara Ölümü tasvir etmişti:

“...kadın ve erkeklerde, fark gözetmeksizin, kol altları ile bacak aralarında urlar peydahlanıyordu, bunlardan bazıları bir elma kadar büyük, bazıları da yumurta kadardı, halk bu urlara gavocciolo adını takmıştı. Vücudun bu iki bölgesinde başlayan ölüm habercisi gavocciololar, vücudun her tarafına yayılıyorlardı; bir müddet sonra hastalığın seyri değişti, siyah veya beyaz lekeler kol ve kalçalarda oluşuyor, sonra da çoğalıyorlardı. Bu lekeler de gavocciololar kadar ölümün habercisi idiler.”

Bir bölgede bir çok kişi birden ölüyordu, sonra hastalık bulunduğu bölgeyi terk ederek, yakında, başka bir bölgeye geçiyor, ve olay tekrarlanıyordu. Tıbbî bilgileri ilkel seviyede olan Ortaçağ insanları için bulaşma iki türlü olabiliyordu: İnsandan insana doğrudan temasla ya da kokuşmuş, zehirli bir bulutun bölgeyi kaplamasıyla. Bazıları bulaşmanın hastanın bir bakışı ile mümkün olduğunu iddia ediyorlardı. Sonuçta, hastalanan ve ölenlere kimse yaklaşmıyordu, çürüyen cesetlerin kokusu etrafı ve inanılmaz bir korku toplumu sarmıştı, insanlar kimse ile temas etmeden, yalnız başlarına yaşamaya çalışıyorlardı.

AVRUPA'DA DURUM

11., 12. Yüzyıllarla 13. Yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da genel bir ekonomik iyileşme yaşanmıştı. Haçlı Seferleri saldırgan insanları Avrupa'dan uzaklaştırmıştı, köylüler büyük bir güven içinde ürünlerini yetiştiriyorlardı, yeni topraklar ziraata açılıyordu, 1300 yılında ekilen toprakların toplam yüz ölçümüne ancak 500 yıl sonra tekrar ulaşılabilmişti. 13. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın nüfus artışı imkânları zorlamaya başlamış, nüfus artışı besin maddeleri üretimini aşmıştı.

Köylerde yaşayanlar için durum o kadar kötü değildi, fakat büyük yerleşim merkezlerinde yaşayanlar doğru beslenmekte zorlanıyorlardı. İklim de değişiyor ve bir mini buz çağı yerleşiyor, buzullar ilerliyordu. İzlanda'da tahıl ve İngiltere'de üzüm üretimi bir daha başlamamak üzere sona ermişti. 1272, 1277, 1283, 1292, 1311, 1332, 1345 ve 1348 yıllarında İngiltere'de kıtlık toplumda büyük yaralar açmıştı. Havanın sürekli yağışlı veya kapalı olması tuz üretimini engelliyor ve ürünleri muhafaza etmek için tek bilinen yöntem olan tuzlama yapılamıyordu. Buğday fiyatları katlanmıştı, yoksullar buldukları kedileri, köpekleri yiyor, yer yer yamyamlık uygulaması görülüyordu. Bazı bölgelerde nüfusun % 10'una varan oranlarda insanlar açlıktan ölmüştü. Ekin alanları daralmıştı, sanayi üretimi her yerde düşmüştü. Fransa, İspanya ve İtalya'da yeniden başlayan savaşlarla tarlalar yakılmış, köylüler kent merkezlerine göç etmeye başlamışlardı. Bu kötü beslenme ortamı insanların dayanma gücünü zayıflatmış ve veba salgınının daha hızlı yayılmasına ve daha öldürücü olmasına neden olmuştu.

14. yüzyıl cahil ve saf köylüleri için insanların böyle bir kıyıma maruz kalmalarına doğal bir izah olamazdı. Tanrı daha önce, kutsal kitaplarda yazdığı gibi, ahlâk dışı davranışlara sahne olan kentleri veya ırkları cezalandırmış, Sodom ve Gomorah' ta tüm insanları öldürmüştü. Tüm insanlar günahkârdı ve Tanrı dünya üzerindeki olayları sürekli takip ettiğinden, cehennem ateşini yer yüzüne indirmişti. Tanrı yeterince uyarıda bulunmuştu: Sis ve bulutlar, düşen yıldızlar, Güneyden gelen sıcak rüzgâr fırtınaları, Avignon'daki Papalık sarayının üzerinde duran ateş sütunu, Paris semalarında ateş topu, Venedik'te, bir zelzelenin sonucunda San Marko Kilisesinin çanlarının el değmeden çalmaya başlaması, fırından çıkanlan ekmekten akan kan, fındık üretiminin beklenenden çok iyi olması gibi, uydurulmuş veya gerçek her olay aslında bir haberciydi, ancak insanlar bu uyarıları dikkate almamış olmakla bir daha günaha saplanmışlardı.

İtalya: Kara Ölüm Ekim 1347'de Sicilya'ya, 12 Mart 1348'de Floransa'ya vardı. Doğudan gelen gemilerin yolcularına, Hz. İsa'nın doğada geçirdiği kırk gün örnek alınarak karantina uygulanmaya başlandı. Kentlerde toplu olarak yaşayan nüfusun % 40 - 60'ı öldü, bu oran köylerde daha düşüktü. Siena gibi kentlerde

ölen yönetici rahiplerin çokluğu yönetimi lâik nüfusa teslim etti, oligarşinin şekli değişti.

Fransa: Ocak 1348'de İtalya limanlarından kovulan gemilerden birinin Marsilya'ya gelmesi ile hastalık Fransa'ya geldi. Kısa zamanda Marsilya'dan kovulan aynı gemi İspanya'ya giderek, hastalığı oraya da yaydı.

Fransa Avrupa'nın en zengin ve en çok nüfuslu ülkesiydi. Veba salgını öncesi, bugünkü sınırların içinde kalan bölgenin nüfusu 23 - 24 milyon olarak hesaplanmaktadır.

Bir ay içinde Marsilya'da 56.000 kişi ölmüştü. Avignon yarım yüzyıldır Papalığın merkezi idi ve dinsel açıdan her yönden gelen ziyaretçilerin uğrak noktasıydı. Avignon'da altı hafta içinde bir tek mezarlığa 11.000 ceset gömülmüş, ilk üç ayda 62.000 kişi ölmüş, 7000 ev terk edilmiş. Salgının sonunda, ölü sayısı 120.000'i geçmişti.

Hastalığı kokuşmuş hava taşıyorsa, havayı temizlemek gerekirdi. Zenginler evlerinde öd ağacı, misk ve amber, parası az olanlar da ardıç, servi, asma yaprağı, biberiye, sakız ve defne tütsüleyerek havayı temizlemeye çalışıyorlardı. Seyahat edenler, dövülmüş kara biber, sandal ağacı, kuru gül ve kâfur tozlarını gülsuyunda bir hafta tutup, zamkı arabî ile elma şeklinde kalıplarlar ve bunu yanlarında taşıyorlardı.

Önleyici tıp olarak, günde bir - iki incir yenmeli ve kokulu otlardan yapılmış haplar yutulmalıydı. Yılan tozundan zümrüt tozuna kadar akla gelebilecek her şey reçetelerde yer alıyordu. Et yenmemeliydi, yumurtalar haşlanmadan ve sirke ile birlikte yenebilirdi. Kan vermek faydalıydı. Bazılarına göre çiğ sebzeler ve meyveler yenmeli, başkalarına göre de yenmemeliydi. Çivi çiviye söker diyenler kötü kokularla korunulabileceğine, lâğımcıların hasta olmayacaklarına inanıyorlardı.

Veba salgını öncesi Paris'te erkek ve kadınlar için bir çok halka açık tuvalet ve 32 adet hamam vardı. Hamamın sahibi müessesesini hijyen kaidelerine uygun

Tournai'de, 1349 yılında, veba kurbanlarının gömülmesi. Henüz tabut yapmaya yeterli tahta ve tahtaları çakacak marangozlarla, toplu da olsa, cenaze töreni yapacak zaman vardı. Daha sonra ölüler, tabutsuz ve merasimsiz toplu mezarlara gömüldüler.

tutmalı ve ahlâki yönlerden korumalıydı. Cüzamlılar ve kötü şöhretli kişiler hamamlara alınmaz, fuhşa izin verilmezdi. Bu ahlâki tedbirlere rağmen, tutucu kilise hamamları bir günah yuvası olarak kabul ediyordu.

Kutsal Kitaplarda günah işleyen halkların Tanrı tarafından nasıl cezalandırıldıkları yazılıdır. Bu defa, halka açık tuvalet ve hamamlarda çıplak insanların günah içinde bir arada bulunmalarını cezalandırmak isteyen Tanrı, Kara Veba'yı yollamıştı. Kilisenin baskısıyla, hamamlar kapatıldı ve Batı toplumunda beş yüz yıl için hijyen anlayışı yok oldu. 17. yüzyılda, Versailles gibi bir saray, tuvalet ve hamamdan yoksun olarak inşa edilebilmişti.

ALMANYA: DÖVÜNENLER VE YAHUDİ KIYIMI

Dövünme, kendi kendini kamçılama veya zincirlerle dövme olayı muhtelif Doğu mezheplerinde, Spartalılarda, Kızılderililerde hep görülmüştür. Ancak, Kara Ölümün baş göstermesi ile kendi ve insanlığın günahlarını affettirmek isteyen

Alman dövünenler ilk defa büyük kitleler halinde Orta Avrupa'ya yayıldılar. Dövünmeciler merasimle yürürlerken, erkekler ön sıraları, kadınlar ise arka sıraları oluşturarak, birkaç yüz, bazen birkaç bin kişilik yan yana iki kişinin yılankavî düzende yürüdüğü kortejler meydana getirirlerdi. Elbiselerinin sırtında kırmızı haçlar olurdu. Altın yaldızlı elbiseleri ve ellerinde tuttukları kırmızı kadifeden bayraklarla başkanları kortejin başında yürürdü. Dövünmeciler sessizce, önlerine bakarak yürürler, bazen de toplu olarak ilâhiler söylerlerdi.

Dövünmecilerin geldiğini haber alan köy ve kasabaların kilise çanları çalınır, halk onları karşılamak üzere yola çıkardı. Köye vardıklarında, ya köy meydanında ya da kilisenin içinde merasim başlardı. Dövünmeciler sırtlarında ayak bileklerine kadar uzanan keten bezden bir elbise ile kalıncaya kadar soyunurlar, elbiselerini kurdukları dairenin ortasına yığarlardı. Hastalar iyileşmek umuduyla gelir, merasime tanık olurlardı. Dövünmeciler daire etrafında yürür, başkanlarının bir işareti üzerine kendilerini yere atarlardı. Genelde yatma pozisyonu çarmıha gerilmiş olma pozisyonu olmakla beraber, vicdanları rahat olmayanlar, işledikleri suçu ifade eden pozisyonlar alırlardı. Zina işleyen yüzünü toprağa sürter, küfür edenler, yan yatarak üç parmaklarını havaya kaldırırlardı. Başkan aralarından geçerek, bu tür günahları işleyenleri kamçılardı. Sonra toplu kamçılanma faslı başlardı. Ellerindeki, uçlarında metal parçaların bağlı olduğu üç veya dört kuyruklu kamçılarla dövünmeciler göğüs ve sırtlarını ritmik bir şekilde dövmeye başlardı. Cemaat günahkârları affetmesi için Tanrıya niyaz ederken, ilâhiler söylenirdi. Dövünme temposu hızlanır, dövünmeciler kendilerini yere atarlar, tekrar kalkıp kendilerine ceza vermeye devam ederlerdi. Her dövünen yanındakinden daha çok kırbaçlanmak için adeta yarıştı.

Bu sahneler günde iki ya da üç kere tekrarlanırdı, arada biri ölürse, onun ruhunun affedilmesi için özel bir ek gösteri de tertip edilebilirdi.

1349 yılında, dövünmecileri teftiş için Sorbonne Üniversitesinden, Hollandalı rahip Jean de Fayt Avignon'a yollandı ve 20 Ekim 1349'da Papa piskoposlara ve Fransa ile İngiltere Krallarına kopyalarını yolladığı bir fermanla dövünmeyi yasakladı.

Cahil insanlar kontrollerinin dışında güçlerle karşılaştıklarında, kendilerine yakın olan malzemeye çözüm ararlar. Bu malzeme teşhis edildikten sonra onu yok etmek doğaldır. Gerekli olan halkı galeyana getirecek bir hedefti. Bu hedefi koruyan güçlü birilerinin bulunmaması, bu hedefe karşı zaten düşmanca fikirlerin bulunması yardımcı olurdu. Yahudiler tek hedef olmamışlardı, İspanya'da Araplar da suçlu bulundu. Cüzamlılar da kabahatli olabilirdi. Ancak Yahudiler, toprak sahibi olmaları yasaklandığından, genelde tefecilik yapıyor ve bu nedenle halkın antipatisini kazanıyorlardı, bir de Hz. İsa'yı öldürmüş olmakla suçlanıyorlardı. Birinci Haçlı Seferi, yol üstündeki tüm Yahudi yerleşim bölgelerini talan etmişti, Katolik Kilisesi bu düşünceleri teşvik ediyor, Yahudilerin Hıristiyan çocukları kaçırap onlara işkence ettiklerine ve hacın kutsallığına küfür ettiklerine dair söylentileri yayıyordu. Yahudiler Satan'a hizmet eden, veya temsil ve resimlerde keçi sakallı ve boynuzlu, domuzlar, kurbağalar solucanlar, yılanlar ve akreplerle günlerini geçiren şeytanlar olarak resmediliyorlardı; 1267'de Viyana Konsili, sattıkları et zehirli olduğundan, Yahudi kasaplardan et alımını yasaklamıştı.

Yerleşik düşünceler zor silinir. 1 Mayıs 1934 tarihli Nazi Der Stürmer dergisi tüm sayfalarını Yahudilerin Hıristiyan çocuklarına yaptığı sözde eziyete ayırmış, çocukların kanını emen hahamların resimlerini yayınlamıştı. Bu tür beyin yıkamalarının insanı nasıl felâketlere sürükleyebildiğinin örneği, 20. Yüzyılın ortalarında, Auschwitz, Buchenwald, Belsen gibi ölüm kamplarının kurulmasıdır.

Neden Yahudiler herkes gibi içme sularını kuyulardan değil de, bazen bir hayli uzaklardan, pınarlardan, elde ediyorlardı? Sorunun cevabı çok basitti: İçme suyunun elde edildiği kuyuları Yahudiler zehirlemişti ve Yahudiler yok edilirse, Kara Ölüm'ün de sonu gelir inancı hâkim olmuştu.

İlk Yahudi kıyımları Güney Fransa'da 1348 ilkbaharında oldu. Narbonne ve Carcassone'da Yahudi cemaatleri tamamen yok edildi. Eylül 1348'de, Neustadt kentinde görülen dava olayı kamçılıdı. Bir Yahudi doktor, Balavignus, işkence gördükten sonra, İspanya'da, Toledo kentinin baş hahamı Rabbi Jacob'un, içinde

kırmızı ve siyah tozların bulunduğu bir küçük çantayı bir yumurta mummyasının içine saklayarak kendisine yolladığını ve afaroz edilme pahasına bu zehiri belirli büyük kuyulara boşalttığını itiraf etmişti. Rabbi Jacob, dostlarını da o kuyulardan su çekmemeleri üzere uyarılmıştı. Delil olarak bir kuyunun dibinde küçük bir torba bulunmuştu. Buna benzer on adet itiraf daha elde edilmiş ve itirafçılar işkence tekerleğine gerilerek idam edilmişlerdi. Bu davanın sonucu tüm Alman kentleri piskoposlarına iletildi.

21 Eylül 1348'de Zürih kenti vatandaşları, oylama ile, ülkelerine Yahudileri sokmamak üzere karar aldılar. Basel'de Yahudiler ahşap evlere tükılarak evler ateşe verildi. Kasım 1348'de Yahudiler Solothurn, Zofingen ve Stuttgart'ta, Aralık'ta, Landsberg, Burren, Memmingen ve Lindau'da, Ocakta, Freiburg, Ulm ve Speyer'de, Şubat'ta Gotha, Eisenach, Strasbourg ve Dresden'de, Martta, Worms, Baden ve Erfurt'ta yakıldılar. Kıyım olayı bir süre durulduktan sonra, Temmuz ayında Frankfurt-am-Main'de ve Ağustosta Mainz ve Köln'de tekrar başladı. Mainz Yahudileri Hıristiyanlara karşı savunmuşlar ve 200 Hıristiyan öldürmüşlerdi, Hıristiyanların öç alması korkunç oldu. 1350 ilk baharında, Hanseatik kentlerde Yahudilerin Hıristiyan olmaları istenmiş, bu talebi ret eden büyük çoğunluk evlerine kapatılarak kapı ve pencereler örülmüş, Yahudiler de kapatıldıkları evleri ateşe vererek ölmüşlerdi. Papa VI. Clement'in ve bazı prenslerin Yahudileri korumaya çalışmaları sonuç vermemişti.

İngiltere: Hastalığın değişik tarihlerde liman kentlerinden İngiltere'nin tümüne yayıldığı iddia edilmektedir. Hastalığın İngiltere'ye varış tarihinin tespiti, muhtelif vakanüvislere göre, 24 Haziran 1348 ile 7 Temmuz 1348 arasında değişmektedir. Salgının Mayıs 1349'a kadar da sürdüğü belirlenmiştir.

İngiltere nüfusunun çok büyük kısmı köylerde yaşıyordu. En büyük kayıplar kentlerde verildi. Manş denizindeki Jersey ve Guernsey adalarından, tüm balıkçılar öldüğünden, balık gelemez olmuştu. Ekim 1348'de Dorset'te, Kasım 1348'de Shaftesbury'de, Mayıs'ta Wareham'da tüm rahipler öldüğünden, cenazeleri kaldırmak üzere başka kentlerden rahipler tayin edilmişti. Ocak 1349'da, Bath ve Wells Baş Piskoposu Ralph of Shrewsbury, bir fermanla,

Dalmaçya kıyılarında, Dubrovnik Ocak 1348'de ve Split iki ay sonra veba ile tanıştı, savunmasız kalan kentlere dağdan kurtlar indi ve kalan canlılara saldırdı.

Mayıs 1349'da İngiltere'den İskandinavya'ya gelen yün yüklü bir gemi, buralara hastalığı yaydı.

Kara Ölüm İspanya'da Arapların yönetiminde bulunan bölgelerle Hıristiyan bölgeleri aynen vurdu. Aragon devletinde Kral Pedro'nun kızı, yeğeni ve eşi vebadan öldü. Hastalık Portekiz'de nispetten az hasar yapmışsa da, Coimbra kenti sakinlerinin % 90'ı ölmüştü.

SOSYAL VE İKTİSADİ SONUÇLAR

Kara Ölüm'ü, gittikçe daha hafif geçen 1361, 1368-69, 1371, 1390 ve 1405 veba salgınları izledi. Çalışan nüfusun 1/3 ü yok olan bir ülkede kalan işçilerin serflikten kurtulup yevmiyeli işçi statüsüne geçmeleri ve yevmiyelerini ortalama iki katına çıkarmaları normaldi. Diğer taraftan talep azlığı nedeniyle ziraî malların fiyatı düşmüştü. At, öküz, inek ve koyun gibi hayvanlar Kara Ölüm'den sonra % 50 kadar daha ucuza satın alınabilirken, ham demir, çivi, kumaş, tuz gibi ustalık isteyen sanayi ürünlerinin ise fiyatları yükselmişti.

Mimaride usta işçilerin azalması nedeniyle, büyük yapılarda sadeleşme ve dekoratif sanatta azalma ile standartlarda düşme görüyoruz. Kara Ölüm'den önce başlayan büyük inşaatlar bir süre durmuş, tekrar başladıklarında da daha basit planlar uygulanmıştır.

Ziraatte Devrim

Kara Ölüm³³'den önce ziraatte olan gelişme artan nüfus ve ziraate açılan yeni topraklarla uyum içinde gitmekteydi. 950 yılından 1300 yılına Avrupa nüfusu % 140 bir artışla, 22 milyondan 55 milyona çıkmıştı. 1000 yılı civarında atmosferde görülen hafif ısınma genelde verimi artırmıştı. Bu yükselen grafikte, devrim olacak ani bir buluş olmadan, sabanlarda, tırmıklarda, koşum takımlarında, değirmenlerde sürekli bir iyileştirme göze çarpmaktadır. İnsanlar bildiklerini, alışmış oldukları yöntemleri uygularken, iş hacminin artması teknolojiyi zorluyordu.

Evcil hayvanlar çekme gücünü, beslenmeyi (et ve süt mamulleri), gübreyi ve üretimin ham maddelerini (yün, deri, parşömen, kemik ve boynuz) sağlıyorlardı. Tarlada ve yollarda öküzler, at ve eşekler ağır işi yapıyorlardı. Eşek ve katırlar kolay ve ucuz bakımları, öküzler de güçleri nedeniyle değerliydi. Atlar süratli ama masraflıydı. Zamanın veteriner bilim düzeyi ve cinsleri iyileştirme teknikleri hakkında yazılı doküman olmamakla beraber, arkeoloji bunlara ışık tutmaktadır.

Ortaçağ'da hayvanlar günümüzden küçüktüler. Charavines bölgesinde (Fransa), 1000 yılı civarında, bir domuz 70 - 80 kg., koyun 20 - 30 kg. ve inek veya öküz 200 - 250 kg. gelirken, 20.yüzyılın başında, aynı bölgede domuz 100 - 200 kg., koyun 50 - 150 kg., inek de 650 kg. geliyordu.

Arkeoloğlara göre hayvanların boyu zamanlara göre büyümüş ya da küçülmüştür. Demir çağı ile Roma döneminde boylar büyümüş, Ortaçağ'da küçülmüş, 16. yüzyılda tekrar büyümüştür. Bu 100 - 150 mm.lik boy farkları nüfus yoğunluğu ve ekilen arazi miktarı ile orantılı olmuştur.

ATIN KOŞUM HAYVANI OLARAK KULLANILMASI

10.yüzyıla kadar at başlıca binek aracı olarak kullanılmıştır.

³³ Tüm Avrupa nüfusunun en az % 25'nin öldüğü 1338-1340 büyük veba salgını.

438 yılında yayınlanan Theodosius'un kanunnamesinde bir atın 500 kg.dan fazla yük çekmek üzere arabaya bağlanmasının şiddetle cezalandırılacağı yazılmaktadır.

Yunanlılarla Romalılar öküz boyunduruğunu aynen ata uyguluyorlardı. Ancak bu yöntemle, at yük çekmeye başladığında, boyunduruğun kayış bağları atın şah damarı ve nefes borusunun üzerine basmaya başlıyor ve at nefes alabilmek için başını geri atmaya mecbur kalıyordu. Yükü omuzlara getirerek nefes borusunu serbest bırakan at koşumları ilk defa Orta Asya'da kullanılmış ve Avrupa'ya ulaşması 8. yüzyılın sonunu bulmuştur. 9.yüzyılın sonlarında Norveç'in kuzey bölgelerinde, saban takımlarına atların koşulduklarını kayıtlardan görüyoruz. 11. yüzyıl Bayeux goblenlerinde tırmık çeken bir at ve Gerona Katedralindeki goblenlerde bir pulluğa bir çift atın koşulduğu görülmektedir. Sabanın yerine pulluğun ikame edilmesinin de böylece 11. yüzyılda olduğu anlaşılmaktadır.

Atların toynaklarını korumak için ip ve deriden yapılmış sandallar kullanılıyordu. 11. yüzyılda toynaklara mihlanan demir nallar atın etkenliğini artırmıştı. 12. yüzyılda demir nal üretimi yaygınlaşmış, seri üretime geçilmişti. I.Richard'ın Haçlı Seferi için, güneybatı İngiltere'de, demir üretim merkezi Forest of Dean bölgesine 50.000 adet nal siparişinin verildiği bilinmektedir.

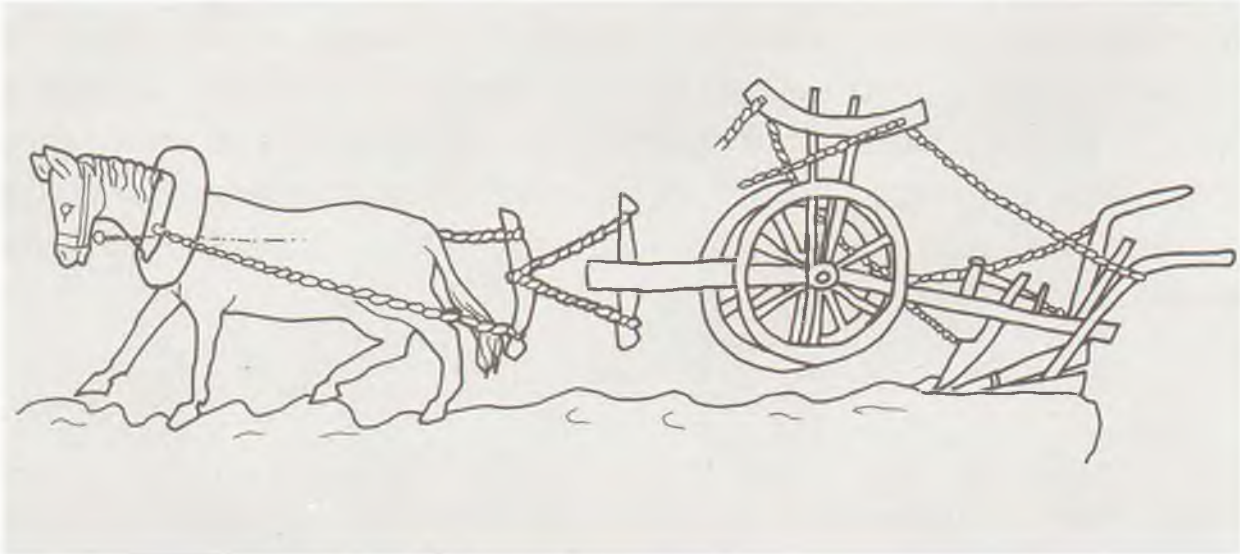
İki çift öküz ve tekerlekli pullukla çift sürülmesi. 11. yüzyılın ikinci çeyreği, Ocak ayı takvimi, İngiltere.

Atların arabaya veya sabana koşulmalarının bir ileri şekli de birden fazla atın birlikte koşulmasıydı.

İleride yerine traktörün kaim olacağı at her yerde birden kullanıma girmemiştir. Gelenekler öküzden yanaydı. 20. yüzyılda bir traktörün alımı oldukça büyük bir yatırımdır. Aynı olguyu, Ortaçağ'da at için görüyoruz. Tarımda iki öküzün yaptığı işi gerçekleştiren atın beslenmesi ve bakımı da öküze göre çok pahalıydı. Çiftçinin eğitim görmesi ve atlara yem olarak yulaf yetiştirmesi gerekiyordu. Bütün bu nedenlerle, başlangıçta yalnız zenginler ve ilerici çiftçiler at sahibi olmuşlardı.

TARLADA NADAS VE TOPRAĞIN İYİLEŞTİRİLMESİ: ZİRAATTE TEKNOLOJİK DEVRİM

Antik dönemde çift tarlalı nadas sistemi uygulanırdı. Buna göre, bir yıl ekilen tarla, bir sonraki yıl nadasa bırakılır, üstünde otlatılan hayvanların gübresi tarlanın toprağını zenginleştirir. Avrupa'da, 8. yüzyıldan itibaren dönüşümlü üç tarlalı sistemin geliştirilmesi ile ziraat tarihinde bir teknolojik devrim yaşandı. Bu sistemde, bir arazi parçası üç eşit tarlaya bölünür, ilk tarlaya buğday gibi bir kış ürünü, ikinci tarlaya yulaf gibi bir bahar ürünü ekilir, üçüncü tarla da nadasa terk edilir. İkinci yılda, nadasa bırakılan tarlaya kış ürünü, ilk tarlaya bahar ürünü ekilir ve

15. yüzyılın sonunda Bruges, Belçika'da tek atla çift sürme.

geçmiş yılda bahar ürünü ekilen tarla nadasa terk edilir. Üçüncü yılda, ilk tarla nadasa terk edilir, ikinci tarlaya kış ürünü ve üçüncü tarlaya da bahar ürünü ekilirdi. Dördüncü yıl devir tamamlanır ve yeniden başlanılırdı.

Üç tarla sisteminin çok büyük avantajları olmuştı:

1. Her yıl tarlanın % 50'si yerine yalnızca % 30'u nadasa bırakıldığından, doğrudan % 20 boyutunda verim artışı elde ediliyordu.
2. İki ayrı ürünün alınması, herhangi bir üründe olabilecek başarısızlığa karşı sigorta oluyordu.
3. Toprağı sürme işi ve hasat yıl içine daha iyi dağılıyordu.
4. Sabanlarına at koşturmak isteyen çiftçiler, buğdayın dışında yulaf da ekebiliyorlardı.

Nadasın dışında toprağı iyileştirmek için kireçleme, anızların yakılması, ocak küllerinin tarlaya atılması gibi teknikler kullanılırdı. 13.yüzyılda killi toprakla gübre karıştırılarak, iki hafta bekletildikten sonra tarlaya serilmesi ile bir iyileştirme elde edilmişti. 14.yüzyılda gübreleme tekniğinin daha da geliştiğini görüyoruz: 5 ölçü samana bir ölçü gübre ilâve edilip birlikte fermantasyona terk ediliyor ve böylece çok daha güçlü bir gübre elde ediliyordu. Bu yeni teknik tarlada tahılın biçilme şeklini değiştirmiş, yeni orak çeşitleri geliştirilmiş, saman ekonomik değer kazanarak tarlada bırakılacağına ambarlara taşınmaya başlanmıştı.

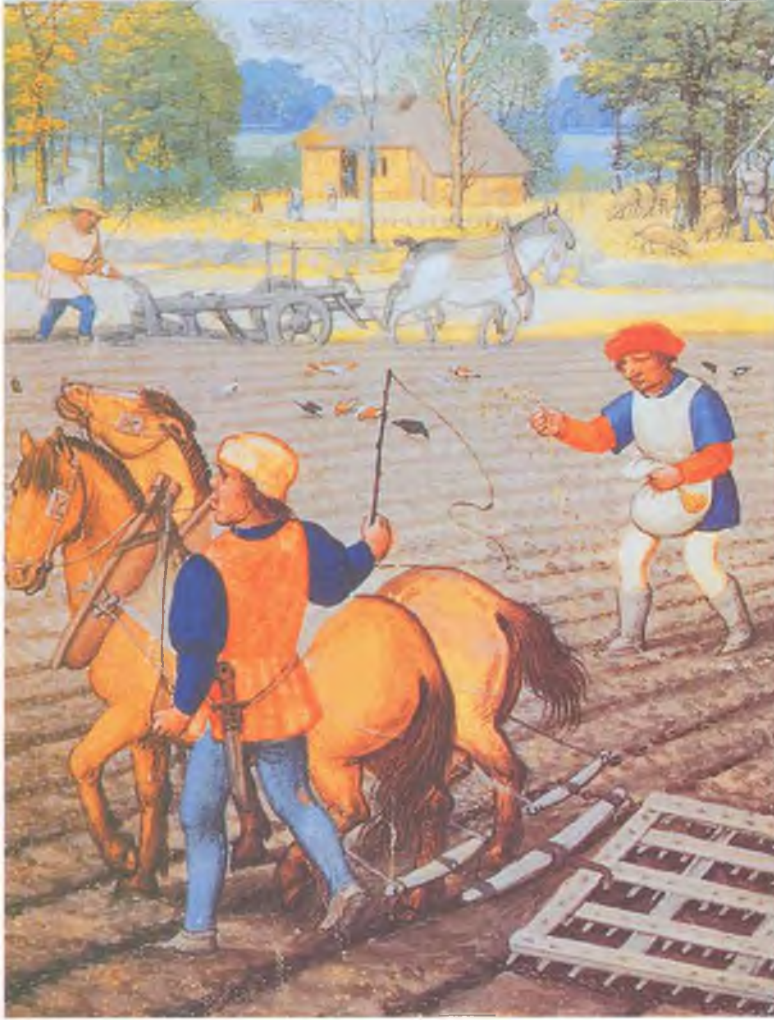
ÇİFT TEKERLEKLİ PULLUK

Kara sabandan pulluğa geçiş 10. Yüzyılın sonunda oldu. Pulluğun, sabandaki gibi toprağı dikine yaran bıçağından başka, otları köklerinin hizasından kesen bir yatay bıçağı ve sürülen toprağı yanlara deviren bir tahtası vardı. Pulluğun bağı olduğu iki büyük tekerlek yanğın derinliğini ayarlamaya ve pulluğu tarladan tarlaya kolayca götürmeye yarlıyordu.

11. yüzyılda bu yeni pulluğun kullanılması ziraat teknolojisi ile ekonomisine önemli aşamalar getirdi. Sert toprakların derin işlenmesi koştur hayvanlarının

birden çok olarak bir arada koşulmalarını gerektiriyordu: dört çift öküz, birlikte üç çift öküz ve bir çift at, iki çift at gibi. Tarlanın ucuna varıldığında, bu uzun takımları geri çevirmek zor olduğundan, tarlalar arazinin izin verdiği kadar uzun ekilmeğe başlanmıştır. Artık tarlalar kare değil dik dörtgen şeklindeydi. Çok az çiftçi bu tür takımlara sahip olabileceğinden, bu yeni yöntem, kooperatifçiliği ve büyük çiftlikleri teşvik etmiş yeni topraklar ziraate açılabilmişti.

Yeni pulluğun getirdiği bir avantaj daha vardı. Saban izleri derin açıldığından, izlere dikey ikinci bir iz açma gereği yerine daha süratli bir yöntem olarak tarak çekilmeye başlanmış ve bu arada tarağın önüne serpilmiş tohumların toprakla daha iyi karışmalarının sağlanması da ek bir avantaj sağlamıştı.

Derin saban izleri üzerine tarak çekilirken tohumların serpilmesi.

Kara saban zamanında elde edilen verim 1'e 2.5 idi. Yani, bir birim tohuma karşılık 2.5 birim ürün alınabiliyordu. Oysa, yeni pullukla verim 4'e çıkmıştı. Bu da, çiftçinin tüketmek veya satmak için saklayabileceği ürün miktarının 1.5 dan 3'e çıktığını, yani katlandığını göstermektedir. Bazı mümbit topraklarda verimin 15'e kadar çıktığı da belirtilmektedir (Fransa'da, Gosnay'de, 1333'de verim 11, 1335 de de 15 olmuştu). Günümüzde, aynı bölgede verim 20'dir.

HAYVANCILIK

Şüphesizdir ki en faydalı hayvan koyundu. Nadasa bırakılan tarlaya koyunlar merasimle getirilirdi. Yirmi koyunun sütünden haftada 6.5 kg. peynir ve 2 litre tereyağı elde edilebiliyordu, bu da iki ineğin verimine eşitti. Koyunun yünü işleniyor, derisinden parşömen yapılıyor, eti yeniyor ve sütü içiliyordu. 12. yüzyılda yaşanan eğitim patlaması ile kitap talebi artmış, dolayısıyla da parşömen fiyatı yükselmişti. 12. ve 13. yüzyılların parşömen ebatlarının daha büyük olması, uygulanan selektif yetiştiriminin sonucunda koyun neslinde iyileştirme elde edildiği saptanmaktadır.

Thierry d'Hireçon adlı besici çiftçi 1320'de 160 koyun satın almış, tanesine 8 şiling ve 6 peni ödemişti. Bir yıl sonra, koyunları 10 şiling 6 peniye satmış; arada iki tanesi telef olduğundan, 68 £ lık yatırımı kendisine 83 £ getirmişti. Ancak, bu arada da 52 £ luk yün elde edip sattığından, bu tek işlemde, toplam olarak % 100 kâr elde edebilmişti.

Cistercian Manastırları koyun üretiminde uzmanlık kazanmışlardı. Yorkshire'da, Fountains Abbey'de 18000, Rievaulx'da 14000, Jervaulx'da 12000 koyunluk sürüler vardı.

1273 yılında, İngiltere, Galya ve İskoçya' da 8 milyon koyun kırılmış, 3200 ton yün 32743 çuval içinde ihraç edilmişti.

ŞARAPÇILIK

Pazar ayinlerinde, inananlara Hz. İsa'nın eti ve kanını sembolize eden ekmek ve şarap verilirdi. Ayrıca, St. Benedict, rahipler için hiç şarap içmemenin doğru olduğunu, bu arada aşırıya kaçılmadıkça bir miktar içilebileceğini, içmeyenlerin de ahrette ödüllendirileceklerini ilân etmişti. Ancak ödül şekli belirtilmediği için rahipler şaraba rağbet ediyorlardı. Bu iki nedenle manastırlarda şarapçılık teknolojisi hızla gelişti.

Ekim ayında bağ bozumu ve şarap yapımı.

12 ve 13. yüzyıllarda Batı Avrupa'da yaşam standardının yükselmesi ile şarap tüketimi artmış ve şarap önemli bir meta olmuştu. Aberbach Cistercian manastırında ilk defa teraslama yöntemiyle hazırlanan yamaçlarda üzüm üretiliyor, Ren nehri üzerinden, yılda 53.000 galon şarap Köln kentine yollanıyordu.

Günümüzde mevcut Fransız ve Alman bağlarının çoğu Ortaçağ'da kurulmuş ve özel yasalarla günümüze kadar korunmuştur. 12 ve 13. yüzyıllarda geliştirilen bağcılık ve şarapçılık teknikleri de, 19. yüzyılın ortalarına kadar hiç değişmeden uygulanmıştır.

BESLENME

Tarihçi L. Stouff beslenme bütçeleri ile gıda çeşitleri üzerine iki önemli dokümanı incelemiştir.

Bunların ilki 1338 yılında Provence Hospitaliye Şövalyelerinin dört ayrı manastırlarında sarf edilen besinlerin maliyeti üzerine açılan bir soruşturmanın sonucudur. İnsanlar üç kategoriye ayrılmışlardı: rahipler, rahip olmayan yardımcıları

Şarap yapımı.

ve çobanlar. Gıdalar da ekmek, şarap ve companagium (ekmeğin yanında yenen her türlü balık, et, yumurta, peynir, sebze ve bakliyat katık) olmak üzere üç ayrı bölümde inceleniyordu. Aşağıdaki tabloda sosyal pozisyonun yükselmesi ile ekmek tüketiminin azaldığı, buna karşılık companagium oranının yükseldiği, çarpıcı olarak gözükmemektedir:

Besin türü	Rahipler %	Sivil Yardımcılar %	Çobanlar %
Ekmek	43	47	64
Companagium	35	27	19
Şarap	22	26	17

İkinci çalışmada Trests'de, *Studium Papale* okulunda, 1364 - 1365 ders yılı zarfında 12 - 18 yaşlarındaki öğrencilere verilen ekmek, et, balık, yumurta, sebze, meyve, baharat, yağ, peynir ve şarap maliyetleri incelenmektedir. Maliyet tablosunda şarabın çok yüksekte olmasının nedeni o yıl şarap mahsulünün düşük ve bu nedenle de fiyatının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Şaşırtıcı bir şekilde ince detaylar içeren bu kayıtlara göre, öğrencilerin bir yıllık tüketimleri (değer olarak) şöyle:

Şarap: % 41; Ekmek : % 32.1; Et: % 15.5; Balık ve Yumurta: % 5.3; Baharat, Yağ ve Peynir: % 3.1; Sebze ve Meyve: % 3.

Çocuklara günde 0.62 litre şarap verilirdi. 125 gün lahana çorbası, 41 gün ıspanak çorbası, 18 gün soğan çorbası, 17 gün nohut çorbası, 12 gün mercimek çorbası 1 gün de peynir çorbası, geri kalan günlerde de nane gibi baharatlı otlardan yapılan çorbalarla et suyu çorbaları verilmişti. Yılda 217 gün et yemeği vardı:

160 gün koyun eti, 5 gün koyun ve sığır eti, 1 gün koyun ve keçi eti, 1 gün domuz eti, 55 gün de tuzlanmış domuz eti ikram edilmişti. 109 gün yumurta yenmişti.

Fıçıcılar

Yukarıdaki ayrıntılı menüleri besin değerleri olarak dikkate aldığımızda, 15 yaşındaki bir çocuk için kalori ve protein değerlerinin yeterli, karbohidratların yüksekçe, yağların ise az olduğu görülmektedir. Yağların azlığı D vitamini, süt ürünlerinin azlığı A vitamini, sebze ve meyvenin

azlığı da C vitamini yetersizliklerine işaret etmektedir. Demir yeterli, kalsiyumun fosfora olan oranı ise düşüktü. Bu eksikliklere rağmen, çocukların iyi beslendikleri söylenebilir.

Enerji Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Makineleşme

Ortaçağı Avrupa'da makineleşme çağı olarak da niteleyebiliriz. Klasik dünyada da geliştirilmiş makineler vardı, ancak kullanımları çok kısıtlıydı. İlk defa, Ortaçağ'da, emek yoğun işlerde insan gücünün yerine makine kullanılmaya başlanmıştır.

Su ve yel değirmenleri doğanın gücünü kullanılabilecek enerjiye dönüştürebilen makinelerdi. Su değirmenleriyle buğday öğütülür, zeytinler ve yağlı tohumlar ezilerek yağları alınır, yün dokumalar ve çuhalar dibekte dövülerek temizlenir ve terbiye edilir, tabaklamada kullanılan ağaç kabukları, meşe palamutları dövülür, deri tabaklanır, kâğıt üretilir, ağaç gövdeleri kesilir, demir ocaklarının büyük körükleri çalıştırılır, demir dövülürdü. Suyun debisini ayarlamak üzere barajlar

Su değirmeni, c.1445, Fransa.

yapılır, dere kenarlarına bağlı ya da derenin ortasına demirlemiş tekneler üzerinde seyyar, köprü altlarında da sabit değirmenler kurulurdu.

Bu makine grupları üretimin dışında, sosyal hizmet de veriyorlardı. Özellikle tahıl öğüten değirmenlerin çevresinde, insanlar teslim ettikleri tanelerin una dönüşmesini sırada beklerken, eşleri, çocukları ve dostları ile fırsat kollayan seyyar satıcılar, sosyal nitelikli bir topluluk oluşturuyordu. Değişik ülkelerin folklorunda değirmen meydanları hep halkın gezip

eğlendiği, gençlerin buluştuğu alanlar olmuştur. Hatta, hayat kadınları değirmen başlarında müşteri aramaya başlayınca, 12. yüzyılda, "Cistercian" tarikatının kurucusu St. Bernard, değirmenlerin kapatılmasını istemişti.

12. yüzyılda fabrika gibi çalışan ve hep aynı model üzerine inşa edilmiş, kendi ihtiyaçlarının tümünü otarşik³⁴ bir anlayışla kendileri karşılayan Cistercian manastırlarının toplam sayısı, Portekiz'den İsveç'e, İskoçya'dan Macaristan'a kadar 742 adet olarak sayılmıştır. Bu manastırlarda büyük bir titizlikle tutulmuş olan hesap ve kayıtların tetkikinden anlaşıldığına göre, hep aynı düzende olan bu manastır - fabrikalarda, yöresel ham maddelerin değişmesinin dışında, yöntemler hep aynı idi. Örneğin, Akdeniz bölgesinde su gücüyle zeytinler öğütülerek zeytin yağı elde edilirken, kuzey Fransa'da demir döven şahmerdanlar çalıştırılıyordu. Üzüm yetişen bölgelerde şarap, diğerlerinde bira üretiliyordu. Buğdayı öğütmek, unu elemek, kumaşı terbiye etmek, tabakçılık hep su gücü ile yapılıyordu. Demir ergitme ocaklarında alevleri beslemek üzere su gücü ile çalışan körükler kullanılıyordu. Alkollü içkilerin, biranın fermantasyonu için gerekli ısı da aynı yöntemle elde ediliyordu.

Antik çağda, Akdeniz ülkelerinde, derelerin yaz aylarında kurumaları ve kölelik sisteminin yaygınlığı nedeniyle, su değirmenleri fazla kullanılmamıştır. Mevsimsel akan sular su değirmeninin ekonomik değerini düşürdüğünden, Romalılar su arklarıyla değirmenlere su getirmeyi denemişlerdi, ancak bu da çok zahmetli ve pahalı bir işti.

İlk su değirmenleri İ.Ö. 2.ci yüzyılın sonlarında inşa edilmişlerdi. Bunlarda dişli sistemi yoktu ve yatay planda dönen su çarkı dik bir shaft vasıtasıyla üst planda bulunan değirmen taşlarını çevirirdi. Elde edilen güç 1/2 beygir gücüne eş değerdi.

İ.Ö. birinci yüzyılın sonunda Romalılar dişli sistemlerini devreye sokarak 3 beygir gücüne varan değirmenler yapmışlardı. Romalı mimar/mühendis Vitruvius, Ortaçağ'ın sanayileşmesinde çok büyük rolü olacak böyle bir değirmenin planını ilk defa çizmiştir.

³⁴ Otarşi: Ekonomik yeterlilik, kendi yağında kavrulmak.

Arkeolojik kazılarda, Monte Cassino'nun doğusunda, Volturno nehri üzerinde 230 cm. çapında su çarkı olan bir değirmen bulunmuştur. Bu değirmenin dakikada 46 devir yapabilen taşı, saatte 150 kg. buğday öğütebilecek kapasitedeydi (10 saatte 1 1/2 ton). İnsan gücü ile çalışan değirmenlerde aynı sürede, ancak 40 köle ile eş miktarda un elde edilebilirdi.

Romalıların bu konuda eriştikleri en yüksek kapasite, Fansa'nın Provence Bölgesinde, Arles'a yakın Barbages'de elde edilmiştir. Bir su arki ile yamaçtan aşağı, 19 metre yükseklikten 30 derece meyil ile gelen su 16 su çarkını çeviriyordu. Bunların her birinin kapasitesi saatte 150 - 200 kg. üründü. Toplam kapasite de böylece saatte 2400 - 3200 kg. arasında olup, 10 saatlik bir çalışma gününde ortalama 28 ton'du.

İmparator Vespasian, makineleşmenin işsizlik getireceği varsayımı ile, bu tür değirmenlerin yapımını kısıtlamıştı.

Roma'da, Janiculum tepesinin yamaçlarında, Sabatinus gölünden su arkları ile gelen su, kentin un ihtiyacını karşılayan değirmenleri çalıştırıyordu. Bizans generali Belissarius 537 yılında Roma'yı, Ostrogotların muhasarasına karşı savunuyordu. Totila'nın kumandasındaki Ostrogotlar, kenti aç bırakmak için su yollarını kestiler. Belisarius'un mühendisleri değirmenleri Tiber nehrinde demirli teknelere taşıdılar ve nehrin akıntısının çevirdiği su çarkları şehrin teslim olmasını önledi.

1086 yılında Normanlar İngiltere'yi istilâ ettiklerinde, Kral William'ın vergi toplamak üzere yaptırmış olduğu sayımlarda, 34 yerleşim bölgesinde yaklaşık 1.400.000 kişi ve 5624 adet değirmen sayılmıştı. Günümüzün arkeolojik araştırmalarında bunların % 98'i tespit edilmiştir. Her değirmen, yaklaşık 50 evin ihtiyacını karşılıyordu. Wiltshire'de Wylve nehrinin üzerinde, her milde (1600 m.) ortalama 3 değirmen vardı. Bu değirmenlerin bazıları ortaklıklara aitti ve burada şirketleşmenin başlangıcını görebiliyoruz.

Güney Fransa'da 12. yüzyılda Tuluz kentinin sakinleri Bazacle Şirketini kurdular. Garonne nehrinin üzerine kurulan değirmenlere sahip olan bu şirketin hisse değerleri mevsimlerin yağmur oranına ve iş yüküne göre değişiyordu. İnsanlar artık değirmene değil şirkete ortak oluyorlardı. Bazacle Şirketi dünyanın bilinen en eski kapitalist şirkettir. Kuruluşu günümüzün limitet şirketleri modelindedir. Şirket 20. yüzyılın ortalarında Fransız Elektrik Şirketi (Electricité de France) tarafından devletleştirinceye kadar ömrünü sürdürmüştür.

Bir değirmen üzerinde kurulu olduğu araziye kıymet kazandırıyordu. Değirmen sahibi, değirmenine zarar getireceğine inandığı başka bir değirmenin aynı su yolu üzerinde kurulmasını yargı yoluyla önleyebiliyor veya zararını karşılayacak bir tazminat isteyebiliyordu.

Somerset kenti kayıtlarından değirmen sahiplerinin kira bedellerini demir kütüklerle ödedikleri anlaşılmaktadır. Bu da, buğdayın öğütülmesinde kullanılan döner hareket yerine, eksantrik preslerde olduğu gibi, kamlı³⁵ bir mekanizma ile peş peşe kaldırılıp düşürülen çekiçler ile demir dövme işleminin yerine getirildiğini göstermektedir.

Çin'de pirincin şahmerdanla dövülmesi 290 yılı gibi erken bir tarihte olabilmiştir. Ancak, Çin'in matbaa, barut, pusula gibi önemli buluşları Çin tarihinde büyük bir rol oynamamış ve Avrupa'ya hep çok geç, yüzyıllar sonra intikal edebilmiştir.

Avrupa'da 10. yüzyıldan itibaren, daha önceleri el ve ayakla yapılan bir çok işlemin kam mekanizması sayesinde makineleştirildiğini görüyoruz. Fransa'da, Montreuil-sur-Mer'de, Saint-Sauveur manastırında 987 yılından itibaren bira üretiminde su gücü ile çalışan şahmerdanlar kullanılmıştır. 1010 yılında, Almanya'da, Schmidmühlen in Oberfalz'da şahmerdanlar kullanılıyordu. 1040 yılında Graisivaudan'da, kenevir mekanik olarak işleniyordu. Fransa'da, Normandiya'da 1086 yılında tekstil üretiminde bilinen ilk şahmerdanlar kullanılıyordu. Notre - Dame de Paris kayıtlarından 1138'de tabaklama makinelerinin çalıştığı anlaşılmaktadır. Çinliler kâğıt üretimini 3. yüzyılda başarmışlar ve Arapların

³⁵ Kam: Dönerek ya da ileri-geri hareket ederek, yörüngesi önceden belirlenmiş bir devinimi, başka bir dayanak organına aktaran makine parçası. Eksantrik pres, kam mili v.s.

bu buluşu sahiplenmeleri ile kâğıt bin yıl boyunca el ve ayakla üretilirken, 13. yüzyılda Avrupa kâğıt üretimi ile tanışmış ve onu hemen makineleştirmişti. Bu da, o tarihlerde, Avrupalıların teknoloji uygulamalarına karşı ne denli hevesli olduklarını göstermeye yeterlidir. Kâğıt dünyanın yarı turunu yapmış ve hiç bir kültür veya uygarlık bu ürünün üretimini makineleştirmeye çalışmamıştır³⁶.

1238 ve 1273 tarihli dokümanlar İspanya'da, Valencia yakınlarında su gücü ile kâğıt üretiminden bahsetmektedir. 1268'de İtalya'da, Fabriano'da yedi adet makineleşmiş kâğıt üretim fabrikası vardı. İlk bilinen Fransız kâğıt fabrikası, Dore nehri üzerinde, Ambert yakınlarında Richard-de-Bas değirmenidir. Eski yöntemiyle çalışmaya devam eden bu değirmende, yatay bir kam şaftı vasıtasıyla hareket alan bir dizi uzun ahşap çekiç, sırayla keten ve pamuklu bezleri döverler. Üretilen kâğıtların üzerine "1326" rakamının filigran olarak yazılması sürdürülmektedir ve günümüzün sanatkârları bu çok özel kâğıtlara büyük rağbet göstermektedirler.

Tekstil sanayiinde kumaşın terbiye edilmesi önemli bir işlemdir. Dokuma tezgâhından çıkan kumaşın ovalanması, yıkanması ve kalınlaştırılması gerekiyordu. Su gücünün kullanımından önce, bir leğenin veya fıçının içine konan kumaş işçiler ayakları ile ezerek bu işlemi yerine getiriyorlardı. Artık sırayla kalkıp düşen ahşap çekiçler insan ayaklarının yerini almıştı. Tek kişinin nezaret ettiği bir dizi çekiç bir çok işçinin yerini tutuyor ve büyük kârlar sağlayabiliyordu. Kumaş terbiye değirmenlerinin kullanılmaya başlanması 13.yüzyılın sanayi devrimi olarak nitelendirilmektedir.

14. yüzyılın başında Seine nehrinin, Notre-Dame Adasının yakınında, yalnızca 1450 metrelik bir bölümünde 68 değirmen vardı. Böyle bir değirmen yoğunluğu Paris kentini gerçek bir sanayi merkezi haline getirmişti.

Nehirlerin ortasında yüzen değirmenlerin mahzurları vardı: gemi nakliyatı zorlanıyordu ve taşkınlarda bağlantı yerlerinden kopan değirmenler gemilere çarpıyor veya karaya vurarak parçalanıyordu. Çare baraj inşa ederek su arklarıyla istenilen yoldan hızla akacak suyu temin etmekte.

³⁶ Ortaçağ'da kâğıt üretimi "Parşömen, Kâğıt, Mürekkep, Kalem, Kitap yazılımı ve Süslemeleri, İlk Baskılı Kitaplar" bölümünde ayrı konu olarak ele alınmıştır.

Akan suyun çaprazına iki sıra kazık suya çakılır, kazıkların arası taş ve toprakla doldurularak baraj oluşturulurdu. 12. yüzyılın sonlarına doğru Tuluз kenti mühendisleri, hızlı akan ve gemiciliğe elverişli olmayan Garonne nehrinin üzerine üç baraj inşa ederek 43 değirmeni etken bir şekilde çalıştırdılar. Garonne nehrinin su debisinin normalde 350 m³ ile sel zamanında 9000 m³ arasında değiştiği ve nehrin eninin de 150 - 200 m. olduğu düşünülürse yapılan işin hacmi ortaya çıkar. Günümüzün modern mühendisleri Garonne nehri üzerinde, 14.yüzyıl mühendislerinin seçmiş oldukları aynı yerde yeni bir baraj yapmakla, Ortaçağ mühendislerinin bilgi ve görüşlerini haklı çıkarmışlardır.

Alternatif enerji imkânlarını araştıran Ortaçağ'ın mühendisleri gelgit değirmenleri ile yel değirmenlerini geliştirdiler. Gelgit değirmenleri 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar görev yapmışlardır. İngiltere'de 13. yüzyılda Devon ve Cornwall'da 3 gelgit değirmeni vardı. Bu rakam 14.yüzyılda 5'e, 16.yüzyılda 9'a, 17.yüzyılda 17'ye ve 20.yüzyılda 25'e çıkmıştır.

12.yüzyılda ilk yel değirmenleri çalışmaya başlamış ve bunların sayısı hızla artmıştır. Su değirmenlerinin mekanizmaları geliştirilerek inşa edilen yel değirmenlerinde problem rüzgârın esme yönünün sürekli değişebilmesi idi. Oysa su değirmenlerinde suyun akış yönü hep aynıydı. Ortaçağ mühendisleri, yelkenlerle dişli kutusunu, dikey planda yatak içinde serbestçe dönebilen bir meşe direğin üzerine bağlayarak bu sorunu çözdüler. Bu fevkalade etken mekanizma 7. yüzyıldan itibaren İran ve Afganistan'da inşa edilen dikine bir direğin üzerine bağlı, yatay planda dönen yelkenden ve ona paralel dönen doğrudan bağlı (dişli kutusundan yoksun) değirmen taşından çok farklıydı. 3.Haçlı Seferi (1189 - 1192) ile bu yel değirmenlerinin teknolojisi Batı Avrupa'dan Orta Doğuya geçmiştir.

Kurak veya kışın dondurucu soğukların olduğu bölgelerde yel değirmenlerinin 12 ay, iklim şartlarından etkilenmeden çalışabilmeleri büyük bir aşama olmuş, halkın yaz aylarında kışın tüketecekleri unu depolama zorunluluğu kalkmıştı.

Değirmenlerin başlattığı sanayide makineleşmenin sosyal etkileri çok büyük

olmuştur. Başta yalnız zırai ürünleri öğütmekte kullanılan ve bu nedenle de çok yaygın olan değirmenler 11.yüzyıldan itibaren sınai uygulamalarda da kullanılmaya başlanılarak, en küçük akarsuların üzerine dahi demirci değirmenleri kurulabilince köylüler, zanaatkâr beceriler kazandılar, yaşam tarzları değişti..

Değirmenler teknoloji ve sosyal örgütlenme arasındaki ilişkiyi kurarak, toplumda feodalizmden sosyal hakların elde edilmesine götürececek bilinçlenmeyi başlatan başlıca etken olmuştur. Marks'ın dediği gibi, *“sosyal ilişkiler üretim güçlerine yakından bağlıdır. Yeni üretim güçlerine sahip oldukça, insanlar üretim tarzlarını; para kazanma yöntemlerini değiştirdikçe de, sosyal ilişkilerini değiştirirler. Dibehtaşı feodal toplumunu, buhar değirmeni de sanayi kapitalizmini geliştirir.”* Ortaçağ'da henüz buhar değirmeni yoktu, amma, su ve yel değirmeni ile kapitalizmin tohumlarının atıldığını görüyoruz.

Madencilik ve Metalürji

TAŞ OCAKLARI

Ortaçağ Avrupa'sının en önemli sınai faaliyeti şüphesizdir ki taş ocaklarıydı. İnşaatta kullanılacak taş çeşitleri en çok Fransa'da bulunuyordu. 11 - 13. yüzyıllarda Fransa'da kullanılan taşın miktarı Antik Mısırın toplam taş tüketiminden fazlaydı. Açık taş ocaklarının dışında, dağ yamaçlarından girilerek açılan taş ocağı galerileri yüksek teknoloji gerektiriyordu. Paris kentinin altında 189 km. metro galerisine karşı 300 km. taş ocağı galerisi vardır ve bugün, bunların önemli bir kısmı şarap mahzeni olarak kullanılmaktadır.

Taş ocağı galerileri bazen yerin altında üç kata kadar inebiliyordu. Açılan geniş mağaralarda taşlar işleniyor, öküz veya at arabaları toprak altında açılan yollarda bu taşları taşıyordu. Taşlar, galerilerin çökmesini önleyecek taşıyıcı taş sütunlar oluşturulacak şekilde çıkarılıyordu, gerektiğinde de, ayrıca destekleme sütunları inşa ediliyordu.

Demirciler. 14. yüzyılın ortası, Hollanda.

En ekonomik taş taşıma yöntemi, günümüzde de olduğu gibi, su yolları idi. Bu değerli, ama ağır inşaat malzemesinin taşınabilmesi için nehir yatakları ıslah edilmiş, kanallar inşa edilmişti. 1066'dan itibaren Fransa'dan, özellikle Caen bölgesinden, İngiltere'ye çok büyük miktarlarda taş ihraç edilmiştir. Westminster Kilisesi inşasında, Mart 1253 tarihinde, iki gemi yükü Caen taşı için 10 £ 4 şiling ve 8 peni, Londra Kulesi inşaatında da 75 gemi yükü taş için 332 £ 2 şiling ödenmişti.

DEMİR MADENLERİ VE DEMİRİN KULLANIMI

Katedral inşaatlarının hesaplarında, taştan sonra tüketilen en büyük kalem demirdir. Avrupa'nın gelişmesinde, hayat standartlarının yükselmesinde de en önemli etken olan malzeme demir olmuştur.

Demir devrinin aslında Ortaçağ'da başladığı söylenir. Roma döneminde bronz çoğunlukla kullanılırken, Ortaçağ'da bronz yerini demire terk etmiştir. Çift sürme hayvanlarının, yerel şövalyelerle mayetlerinin atlarının nallanmaları gerektiğinden, en küçük köyde dahi bir demirci vardı.

Zırh üretimi de gittikçe artan oranlarda demir tüketiyordu. Yayın yerini alan arbaletler çelikten yapılıyordu. Arbaletin attığı okların delme gücü o kadar fazlaydı ki, belki de dünyanın ilk silâhsızlanma konferansı olan 1139 tarihli II. Lateran Konsilinde, bu yeni silâhın yasaklanması müzakere edilmiş ve karara bağlanmıştı. Ancak askerler, tarihin sonradan da göstereceği gibi, bu tür yasaklara hiç bir zaman uymamışlardı.

Roma devrinde kara sabanların kesici uçları, kazmalar demirden yapılıyordu, ancak demir pahalı idi ve zor bulunuyordu. Ortaçağ'da demirin büyük çapta kullanıma girmesi ile çift tekerlekli pulluk mümkün olmuş, çift sürme hayvanlarının demir nalları da verimi katlamıştı.

Ortaçağ'ın en yoğun demir tüketimi inşaat sektöründe olmuştur. İnşaatçılar demirin gücüne o kadar güveniyorlardı ki, Paris'te Sainte - Chapelle'de görüldüğü

gibi, taş duvarların içine demir zincirler yerleştirmek adet olmuştu. İnşaat hesapları, kullanılan demir malzemenin ayrıntıları ile doludur. Demirden bağlantı parçaları, direkler, kilitler yapılmış ve inanılmayacak kadar çok çeşitte ve miktarda çivi kullanılmıştı.

1390'da Calais mağazalarının stoklarında 494.000 adet çivi kaydedilmişti. 1327'de York Şatosu inşaat sahası envanterinde, 12 ayrı çeşitten toplam 43090 adet çivi gözüküyordu.

İnşaat hesaplarını tutan İngiliz kâtipler, satın alınan demirin fiyatını ve kaynağını kaydediyorlardı. Yerli demir Forest of Dean veya Sussex'de Weal'den, ithal demir ise çoğunlukla İspanya'dan, bir miktarı da İsveç ve Normandiya'dan geliyordu. Özellikle silâh yapımında kullanılan çelik malzemeler için ayrı hesap tutuluyordu.

Ortaçağ'da metalürjinin büyük teknolojik aşama yapmasını su enerjisi ile çalışan şahmerdanlar mümkün kılmıştır. Demirci ustasının çekicinin yerini alan şahmerdanlar hem çekiçten çok daha ağır olabiliyor hem de tüm vuruşlar birbirinin aynı ve hızlı tempoda olabiliyordu. Yeni dökülen bluma vuran ilk çekiçlerin ağırlığı 500 - 1600 kg. arasındaydı; sırada bulunan sonraki çekiçler 300 kg.lık olup dakikada 60 - 120 kere vurabiliyorlardı; son aşamada kullanılan 70 - 80 kg.lık hafif çekiçler dakikada 200 vuruş yapabiliyordu. Büyük şahmerdanlarla maden cevheri parçalanıyor, su enerjisi ile çalışan büyük körükler demir ergitme ocaklarının ısısını 1500 dereceye kadar yükseltebiliyordu. Gerçek anlamda ilk yüksek fırın 1380 yılında inşa edilmiştir.

Çivi yapımçıları. 11. yüzyılın ikinci çeyreği, İngiltere.

Ormanlar - Çevre - Çevre Kirliliği

İNŞAATTA AĞAÇ KULLANIMI

Ortaçağ'ın sanayileşmesi Batı Avrupa'nın çevre dengelerini bozdu. Ekilebilir alanları genişletmek ve zamanının en önemli ham maddesi olan ve gittikçe pahalılaştan kereste ve odun ihtiyacının karşılanması milyonlarca dönüm ormanı yok etti.

Tüm inşaatlarda kereste yoğun olarak kullanılıyordu. Şarap sanayii için gerekli fiçı ve tekneler, gemiler, değirmen aksamı ve dokuma tezgâhı gibi makineler tahtadan yapılıyordu. Tabakçılar ve ip yapımcıları ağaç kabuğu kullanıyorlardı. Cam sanayii ocaklarının ihtiyacı için odun, demirin ergitilmesi için de odun kömürü gerekiyordu. Sonuç olarak 1300 yılında Fransa'nın orman sahası 141 milyon dönüm kalmıştı ve bu rakam günümüz Fransa orman sahasından 9 milyon dönüm eksiktir.

Kuzey Fransa'da, Douai'de, 13. yüzyılda tahtanın aşırı pahalılaşmasından dolayı, alt gelir seviyesindeki halk ölümlerini gömmek için tabut satın alamaz olmuştu. Tabut satın almak yerine, kiralık tabutlar kullanılıyor, defin merasiminden sonra tabut mezardan çıkarılarak cenaze tekrar toprağa veriliyor ve tabut sahibine iade ediliyordu.

Yeterince uzun inşaat kerestesi ve direkler artık bulunamadığından, inşaat sorunlarını hal etmek üzere, büyük projelerin mimarları yeni teknolojiler geliştirdiler. 13. yüzyıl ünlü Fransız mimarı Villard de Honnecourt, bir köprü planı hazırlamış ve resmin altına "*Altı metre boyunda tahtalar kullanılarak su yolları üzerinde köprü inşa etme yöntemleri*" diye yazarak başansını sergilemişti. Başka bir resmin altına da "*keresteler gereğince uzun bulunamadığı zaman ev veya kule inşa yöntemleri*" diye yazmıştı. Ortalama bir evin inşaatına 12 meşe ağacı tüketiliyordu. Windsor Şatosunun inşaatında 3994 adet meşe ağacı kullanılmıştı.

DEMİR ÜRETİMİNDE AĞAÇ KULLANIMI

Demir madeni demir oksitleri şeklinde bulunur. Demir elde etmek üzere bu oksitlerin önce redüklenmesi gerekir ve bu işlem odun kömürü kullanılarak yapılırdı. Bu nedenle, odun kömürünün kolay elde edilebileceği ormanların içinde demir ocakları kurulurdu. 50 kg. demir elde etmek için 25 metre küp odun tüketiliyordu.

Ormanların bu denli yok edilmeleri şikâyetlere neden oluyordu. Yönetim, yer yer, demir ocakları için odun kullanımını kısıtlıyor veya tamamen yasaklıyordu. Örneğin, Colmars'da su gücü ile çalışan mekanik testerelerin kullanımı yasaklanmıştı. 1205 yılında, İtalya'nın Montagulato kentinde çıkan bir yasaya göre, her vatandaş yılda on ağaç dikmeliydi.

13. yüzyılda, odun ve kereste ihtiyacını karşılamak üzere, İngiltere, Almanya ve İsveç'ten ağaç ithal etmeye başlamıştı.

KÖMÜRÜN GELİŞİ VE İNSAN YAPISI İLK HAVA KİRLİLİĞİ

Aynı dönemde, odun yerine ikame edilebilecek bir yakıt bulundu: kömür. Başlangıçta kömür, 15 m.ye kadar derinlikte açık madenlerden çıkarılıyordu; kısa zamanda bu açık madenler yetmedi ve toprak altında kömür galerileri açıldı.

Kömür madenciliği kârlı bir iş olarak başladı ve kısa zamanda kömür bir ticaret ve ihracat metayı oldu. 1328'de Fransa'nın Pontoise limanından İngiltere'ye buğday getiren bir gemi, kömür yükleyerek Fransa'ya dönmüştü.

Kömürün yakılması ile hava kirliliği başladı. Bu konuda bulunan ilk kayıt İngiltere Kraliçesi Eleonore ile ilgilidir. 1257 yılında, Kraliçe, yakındaki sanayi merkezinde yakılan kömürlerin yarattığı hava kirlenmesi nedeniyle, Nottingham Şatosunu³⁷ terk etmişti.

³⁷ Nottingham Castle.

13. yüzyılın son on yılında, insan yapısı hava kirliliğinden etkilenen ilk kent Londra olmuştu. 1285 ve 1288 yıllarında vatandaşların hava kirliliği ile ilgili şikâyetleri kaydedilmiş, bazı bölgelerde denizden toplama kömürlerin yakılması yasaklanmış, yasağa uymayanlara ağır para cezaları konmuştu.

1578 yılında, Westminster Sarayında yaşayan Kraliçe I. Elisabeth, civarda deniz kömürü yakan bira imalathanelerine ihtar çekerek, kömür yerine odun yakmalarını istemişti.

MEZBAHALAR VE TABAKHANELER

Paris'te her yıl ortalama 250.000 baş hayvanın kesimi yapılıyordu. Menagier de Paris'nin anonim yazarı, at, keçi ve geyiklerin dışında, 1293 yılında Paris'te 188.522 koyunun, 30.346 sığırın, 19.604 dananın ve 30.784 domuzun kesildiğini hesap etmişti. 7 Eylül 1366 tarihli bir kararname ile kesimlerin yalnızca şehir dışında ve bir akar suyun kenarında yapılabileceği ilân edildi. 1395 yılında Seine Nehrinin kıyılarındaki tabakhaneler boşaltıldı.

1425 yılında, Essex'in Colchester kentinde bira üreticileri, üretimlerinde kullanılan suyun tabakhaneler tarafından kirletildiğini ve artık bira yapımına uygun olmadığını belediye başkanlığına şikâyet ettiler.

1388 yılında Cambridge'de toplanan İngiltere parlamentosu su ve hava kirliliğine karşı bilinen ilk çevreci yasayı çıkardı. Yasanın kapsamında çöple ilgili bir madde de vardı: çöpü derelere dökmek veya sokaklara atmak yasaklanmıştı. Çöp mutlaka şehir dışına taşınmalıydı. Yasada yazılı ilginç bir maddeye göre kentin yöneticileri, belediye başkanı veya kraliyet kâhyası³⁸ çevre ile ilgili gerekli tedbirleri almadıkları takdirde, vatandaş bu kişileri Şansölyeye veya diğer Devlet büyüklerine şikâyet etmeye davet ediliyordu. Bu görevliler suçlu bulduklarında cezalandırılacaklardı.

³⁸ *bailiff*. Kraliyet kâhyası.

SUYUN KULLANIMI

Ortaçağ'da halk içme suyunu, genelde, kuyulardan temin ederdi. Roma su arkları tamir ediliyor veya yenileri inşa ediliyor, bazen yer altından seramik künklerle su getiriliyordu.

Norman istilâsından yüz yıl sonra, 1167 yılında, Canterbury Katedrali Tampliyeye Şövalyeleri Manastırında rahipler ileri bir su sistemine sahipti. Toprak altına döşenmiş künklerden gelen su manastırın duvarlarının altından geçtikten sonra birkaç kola ayrılıyordu. Bir kol revire; biri yemekhane, bulaşıkxane ve mutfağa; biri ekmek fırınına; bir diğeri bira imalathanesine, misafir kabul holüne ve hamama; sonuncu kol da baş rahibin odasında bulunan bir su deposuna ve banyo küvetine akıyordu. Küvetin kullanılmış suyu lağıma boşalırken, yolu üstündeki tuvaletin alt kısmını veya *necessarium*'u temizliyordu.

13. yüzyılda Paris'te erkek ve kadınlar için bir çok halka açık tuvalet ve 32 adet hamam vardı. Buhar banyosunun fiyatı 2 peni, küvet içinde banyonun fiyatı 4 peni idi. Odun veya kömürün fiyatının yükselmesi hamam fiyatlarını da etkiliyordu. Hamamın sahibi müessesesini hijyen kaidelerine uygun tutmalı ve ahlâki yönlerden korumalıydı. Cüzamlılar ve kötü şöhretli kişiler hamamlara alınmaz, fuşşa izin verilmezdi. Bu ahlâki tedbirlere rağmen, tutucu Kilise hamamları bir günah yuvası olarak kabul ediyordu.

Kutsal Kitaplarda günah işleyen halkların Tanrı tarafından nasıl cezalandırıldıkları yazılıdır. 1348 veba salgınından sonra da, halka açık tuvalet ve hamamlarda çıplak insanların günah içinde bir arada bulunmalarını cezalandırmak isteyen Tanrı, Kara Veba'yı yollamıştı. Kilisenin baskısıyla, hamamlar kapatıldı ve Batı toplumunda beş yüz yıl için hijyen anlayışı yok oldu. 17. yüzyılda, Versailles gibi bir saray, tuvalet ve hamamdan yoksun olarak inşa edilmişti.

Ticaret, Seyahat ve Bankacılık

Bir tüccar ve karısı nakit miktarı ile hesapları tetkik ederken.

11. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında Batı Avrupa ekonomilerinde köklü ve süratli değişimler olmuştur. Nüfus üç misli arttı, köyden kente akın başladı, büyük miktarda para basıldı. Birçok kent 1300'lerin yapısını 1800'lere kadar muhafaza etmiştir. Feodal toprak sahipliği bir yandan sürerken, paranın tedavüle girmesi ile toprak satışları başlamış ve toplumun sosyal şekli değişmeye başlamıştı. Asilzade - rahip - köylü üçlüsü olarak gördüğümüz Ortaçağ öncesi topluma, bu defa kentli faktörünün, burjuvazinin³⁹ de eklendiğini görüyoruz. Kentliler zenginleştikçe, eski toprak aristokrasisinin yeni kent zenginleri ile bütünleşmeye başladığını, aradaki keskin farklılıkların törpülendiğini görüyoruz. Bu dönemde, özellikle İtalya'da, asilzadeler topraktan koparak, hukuk ve yönetim dallarında etken olmaya başladılar. Para tedavülünün, mal takasının yerine ikame edilmesi ve yeni oluşan pazar ekonomisinde kredi ve finans kurumlarının şekil alması ile tüketim mallarının yanında, taşınmazlar da el değiştirmeye başlamıştı. Liberalleşme toplumun tek bir alanında etken olup diğer alanları boş bırakamayacağına göre, bu ekonomik gelişmelere paralel olarak lâik halkın gittikçe kilise yönetiminde söz sahibi olmak istediğini, peşinden de kilise reformlarında ısrarlı olduğunu görüyoruz.

Roma hukukuna karşı Kilise hukukunun kişilerin güncel yaşamına egemen olmaya çaba gösterdiği bu zamanlarda, çekirdek aile yardımlaşması klan yardımlaşmasının önüne geçmiş, evlilik müessesesi kutsal bir nitelik kazanmış;

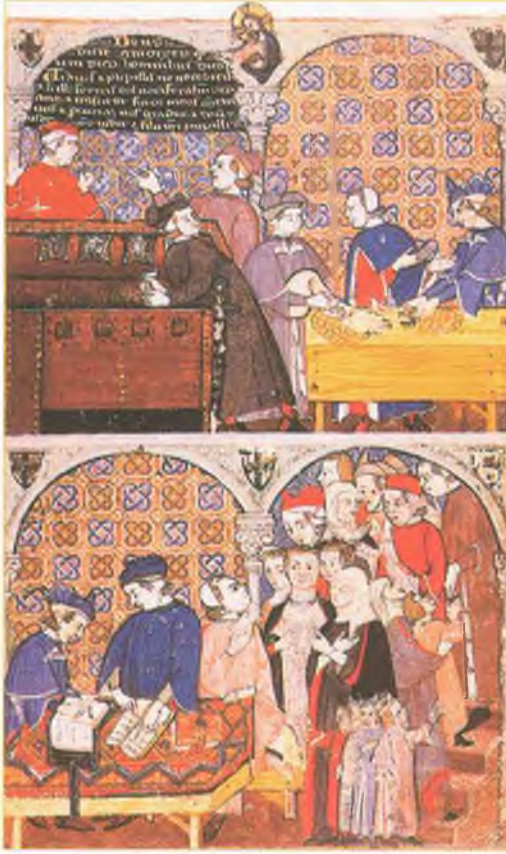
³⁹ Bourg: Kent; bourgeois = kentli, burjuva.

başlık paraları hukuken geçerli akitler şeklini almış, veraset ve faiz kurumları yerleşmiş, noterlik müessesesi kurularak işlemlerin hukukiliğinin bekçisi olmuştu. Bu arada, toprak sahipleri ile köylü toplumları arasında akdedilmiş olan mukaveleler, komünlerin kurularak ayrı birer ekonomik ve politik güç olarak ortaya çıkmalarına neden olmuştur. 12. yüzyıl Lombardiya komünleri otlakların, balıkçılık sahalarnın, değirmenlerin, fırınların, bankaların, gıda pazarlarının ve sokak üzerinde inşa edilen evlerin sahibi olduklarını iddia ediyorlardı.

12.yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülen yoğun ticaret artışı, endüstri ile teknolojik gelişmeyi tahrik ederken, yeni finans sistemlerinin kurulmasını teşvik etmiş ve uluslararası işbirliğine yol açmıştı.

Mal mübadelesinin ve üretimin merkezleri olan Ortaçağ kentleri doğal pazarlar oluşturuyordu. Ticaret, bir taraftan üretime ham madde yetiştiriyor, diğer taraftan

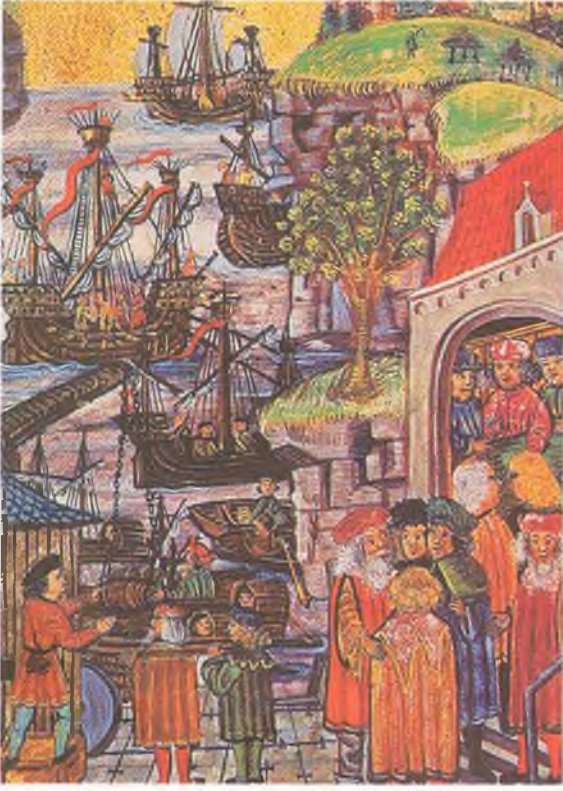
da ürünlerin pazarlanmasını sağlıyordu. En önemli tüketim malzemeleri tahıl, tuz ve şarap, sanayi ürünleri de tekstil malzemeleri idi.

Bankacılar. Kuzey İtalya, 14. yüzyılın sonu.

Kara Ölüm'den sonra genel ticaret hacmi düşerken, Kilise ve sarayların lüks tüketimi artmış ve ticarete ihtisaslaşma başlamıştı. Bu dönemde, ipekli, sırmalı kumaşlar, mücevherat ve baharat gibi malzemelerin tüketimi zenginlik ispatının şartı olmuştu.

Ortaçağ yollarında trafik yoğundu. Yerel trafiğe uluslararası ticaretin yükü ekleniyordu. Ayrıca, seyyar satıcılar, hacılar, manastırdan manastıra seyahat eden rahipler vardı. Yerel yönetimlerin yolları ara sıra tamir etmelerine rağmen, yollar genelde kötü durumdaydı. Hırsızlar seyyahları sürekli taciz ediyordu, geceleri seyahat etmek çılgınlıktı. Asiller ve

15.yüzyıl Hamburg el yazmasından. Liman irili ufaklı teknelerle dolu. Solda vinç gemiye fıçı yüklüyor; sağda, gümrük memurları tüccardan vergi talep ediyorlar.

yollannın güvenli olmadıklarını yukarıda görmüştük; denizde de korsanlar ve fırtına riski vardı. Uluslararası seyahatlarda savaş riskini de göze almak gerekiyordu. Nakit parayı taşıma sorunu kredi notlarının veya kambiyo senetlerinin taşınması ile çözülebilirdi. Tampliye Şövalyelerinin bu konudaki deneyimleri biliniyordu.

Kambiyo senetlerinin tedavülü bankacılığı ilk önce İtalya dahilinde başlattı. Kısa zamanda da İtalyan bankaları başka ülkelerde şubeler açtıklarında sistem yerine oturdu.

Bankacılar ticaret seferlerini finanse ediyor, krallara, prenslere ve özel kişilere borç para veriyorlardı. Bir araya gelen tüccarlar ortaklıklar kurarak ticari atılımlardan hisse alıyor ve böylece kişi başına gelebilecek risk oranını düşürüyorlardı.

⁴⁰ Çin'de 9. yüzyıldan itibaren kâğıt para tedavülde kullanılmıştır.

Ortaçağ'da Mimari, Villard De Honnecourt

Ortaçağ'da kentler birbirleriyle yarışıyor, mimaride rekorlar kırılıyordu. En büyük katedrale, en yüksek kubbeye, en yüksek kuleye sahip olmak iftihar vesilesi idi. Strasbourg Katedrali 155.5 metrelik kırk katlı bir gökdelenin yüksekliğinde, en yüksek oklara sahipti. Bu yükseklik rekoru, ancak altı yüzyıl sonra, 19. yüzyılın sonunda Eyfel Kulesi ile kırılabilirdi.

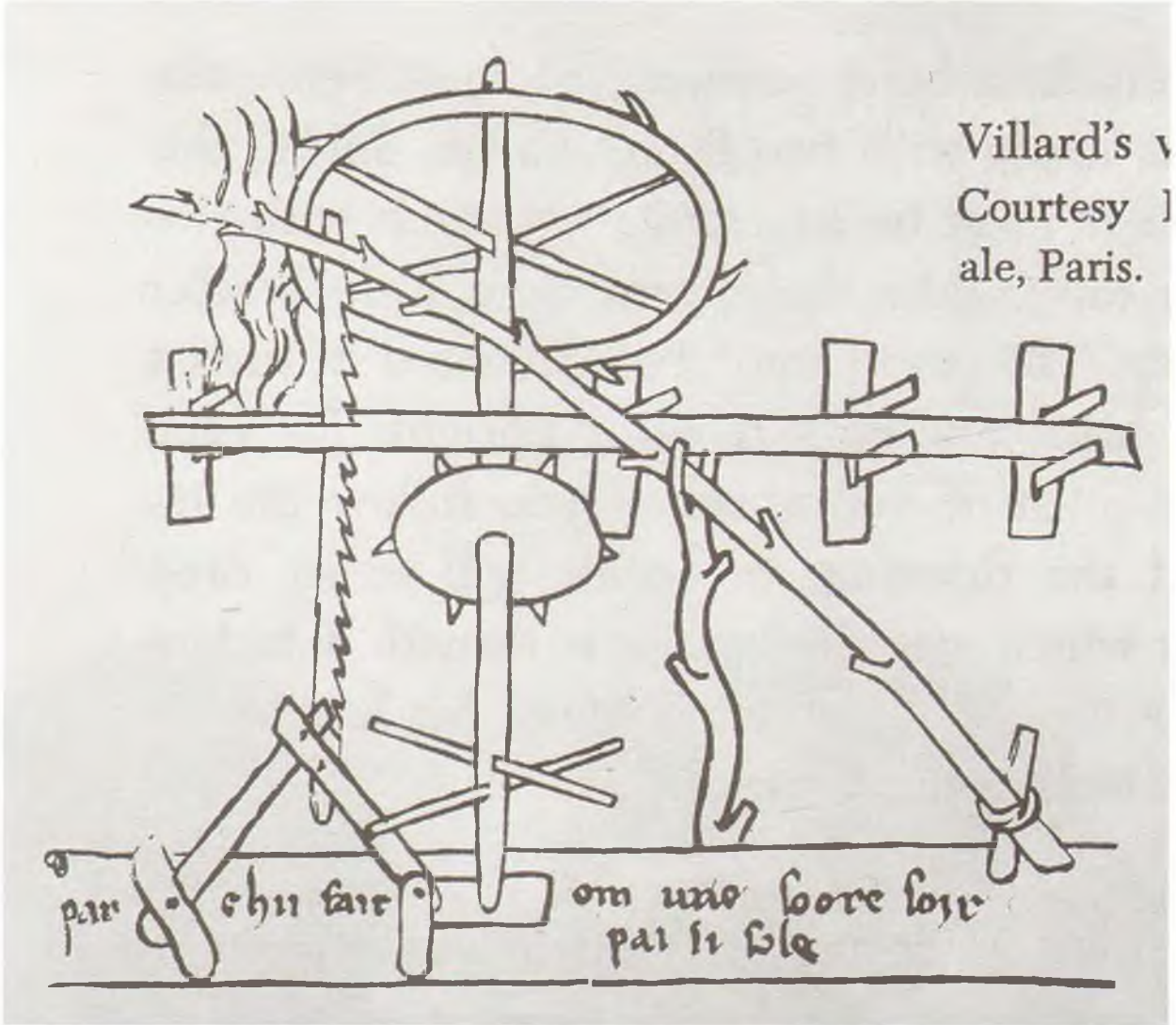
ÜSTAT MASON

Ortaçağ katedrallerinin çoğunun merkezinde bir labirent bulunurdu. Bu labirentleri diz üstünde ilerleyerek kat etmek, Kudüs'te hacı olmaya eş değerde kabul ediliyordu. Labirentin merkezinde katedrali inşa eden mimarın resmi ve adı bulunurdu. Bu ve mimarların aldıkları yüksek ücretlerle sahip oldukları imtiyazlar, bazı üst düzey yöneticilerle rahiplerde haset uyandırırdu. Bakınız, Dominiken rahip Nicolas de Biard ne diyor:

“Üstat masonlar, ellerinde ölçü çubuğu ve eldivenlerini tutarak, başkalarına: “Şunu yap” diye emir verirler, ama kendileri çalışmazlar; gene de birçok rahibin aldığı paradan fazlasını kazanırlar.....ne kadar çalıştıklarını yalnız Tanrı bilir; yalnız dilleri ile çalışırlar, iş emirlerini çevrelerine yağdırırlar, kendileri ise hiç bir iş yapmazlar.”

VİLLARD'IN RESİM DEFTERİ

Ortaçağ'ın en ünlü mimarı, öğrencilerine rehber olarak hazırlamış olduğu resim defterleri Paris'te Millî Kütüphanede saklı bulunan Villard de Honnecourt olmuştur. Villard, 13. yüzyılın başında doğmuş, 1225 - 1250 yılları arasında mimarlık mesleğini icra etmiş, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Villard'ın, İ.Ö. 1.yüzyılda yaşayan

Villard'ın resim defterinden, su gücü ile çalışan çift hareketli testeresi.

Ünlü Romalı mimar Vitruvius'un "Mimarlık Üzerine On Kitap" adlı eserini tetkik ettiği bilinir. Villard'ın defterleri, her iki tarafı yazılı ve çizili 33 parşömen sayfadan oluşmaktadır. Aslında, Villard'ın defterleri çok daha fazla sayıda sayfa içeriyordu, ancak bunların büyük bir kısmının öğrencilerine ve meslektaşlarına verildiği ve tekrar iade edilmediği bilinmektedir. Bu defterlerinde çağında mevcut katedrallerin resimlerini, hatalarını göstererek çizen Villard, mimarî sorunlara yeni çözümler önermiştir. Mimarî resimlerin dışında, Villard "perpetuum mobile"⁴¹ makinesini araştırmış, yeni enerji üreten makineleri, daha iyi nişan alabilmek için gez ve arpacığı olan arbaletleri, hem testerenin hem de kesilmekte olan ağacın aynı hareket ettiği otomatik testereyi, bilinen ilk saat mekanizmasının resmini çizmiştir. Villard

⁴¹ Perpetuum Mobile: Ebedî devinim.

mekanik oyuncak dizayn etmeye bayılırdı. Kilisede, konuşmaya başlayınca vaize doğru dönecek bir mekanik kartal heykeli, soğuk havalarda, ayin esnasında baş rahibin ellerini ısıtacak mekanik elmayı, bardağa su doldurulurken, bardağın ortasında bir küçük sütunun üzerinde duran oyuncak kuşun suya başını sokup çıkaracağı mekanizmaları çizmişti. Rahibin elini ısıtacak elma iki sarı yanm küreden oluşuyordu. Bu sarı elmanın içinde, her biri iki mile tutturulmuş altı halka, ve ortada da iki mile bağlı bir küçük ocak vardı. Her halkaya bir diğerinin mili bağlı olduğundan, rahip elmayı hangi tarafa çevirirse çevirsin, ocak, içindeki kor düşmeden, yere paralel kalabiliyordu. Bu sistem sonradan denizcilikte pusulalan yatay, barometreleri de dikey planlarda tutmak için kullanılmıştır.

Zamanının tüm mimarları gibi, Villard savaş makineleri, kale muhasaralarında kullanılan güçlü mancınıkları, ve köprü resimleri çizmiştir. Bu arada, köprü inşaatlarında, suyun içine çakılan kazıkların tepelerini suyun içinde aynı yükseklikte kesebilecek otomatik bir testereyi dizayn etmişti.

Villard hayvanlar ve böceklerle de ilgiliydi, çizmiş olduğu 163 hayvan ve böcek resmi bulunmuştur.

ÇIRAKLARI TEDAVİ

Villard, üstat mimarın hastalanan çirak ve kalfaları tedavi etmesi gerektiğini de savunarak, bize tedavi reçeteleri bırakmıştır. Bunlardan biri, günümüzde de kullanılan keten tohumu ile ilgilidir:

“Size söyleyeceklerimi iyi hatırlayın. Kırmızı lahana ve avens⁴² yaprakları ile Tansy⁴³ otu ve keten tohumu alınız. Bu dört bitkiyi eşit miktarlarda beraber eziniz. İki misli kadar kırmızı kök boyasını da eziniz. Hepsini birlikte bir kaba koyarak bulabildiğiniz en kaliteli beyaz şarapla birlikte demleyiniz, bu arada karışımın içilemeyecek kadar yoğun olmamasına dikkat ediniz. Bir anda bundan fazla içmeyiniz, bir yumurta kabuğu dolusu yeterli bir dozdur. Bu ilâç herhangi bir yararını iyileştirecektir. Yararını kendir sapı ile temizleyiniz, üzerine bir

⁴² Avens: “Geum” fasilesinden beyaz, mor veya sarı çiçek veren fidan.

⁴³ Tansy: Solucan otu.

kırmızı lahana yaprağı koyunuz ve ilâcı sabah ve akşam olmak üzere, günde iki kez içiniz. Bu reçeteyi hazırlarken, yeni veya eski tatlı beyaz şarap kullanmak en iyisidir ve şarap otlarla birlikte mayalanmalıdır. Eski şarap kullanacaksanız, içmeden önce iki gün bekletiniz.”

ÇİZİM DERSİ

Villard insan ve hayvan resimlerinin üzerine geometrik şekiller çizerek, öğrencilerine geometri yöntemiyle oranları ve taş yontucularına, kâğıt üzerinde çizili şekli taş üzerine taşımalarını öğretmeyi amaçlıyordu. Aynı sayfanın üzerine bir kale duvarını, bir at başını, dört insan başını, bir tazıyı, uzanan bir sol eli, otlayan bir koyunu, kanatları açık bir kartalı ve karşı karşıya gelen iki deve kuşunu çizmişti. Şekil tetkik edildiğinde, aynı geometrik şeklin yardımı ile değişik insan ve hayvan başlarının çizilebileceği gibi, aynı başların değişik şekillerin yardımıyla da çizilebileceğini göstermektedir. Profilden bir at ve bir insan başı ile karşıdan sakallı bir insan başını üçgen, aynı sakallı insan başı ile kartalı beş köşeli yıldız, insan elini, yüzünü ve koyunu dikdörtgen, deve kuşlarını da paralel dairelerin yardımıyla çizmişti. Sayfanın dibine de, “Burada, geometri ilminin öğrettiği biçimde, mimari çalışmayı kolaylaştıracak resim çizme yöntemi başlar” diye yazmıştı. “Geometri” kelimesini sık sık kullanan Villard, çizdiği tüm aletlerin ve oyuncakların kaynağının “geometri” olduğunu ifade ediyordu. Bıraktığı defterin bazı sayfaları bir geometri el kitabını andırmaktadır: Bazı şekil altlarındaki yazıları okuyalım: “Yalnız bir parçası görünen bir sütunun

Villard'ın resim defterinden.

çapını ölçmek - Bir dairenin merkezini bulmak - Bir metrelik bir kemerin kalıbını yapmak - Dış kalıpla kemer yapmak - Kilit taşını yontmak - 6.6 metre boyunda direklerle suyun üzerine köprü yapmak - Galerileri ve avlusu ile bir manastır çizmek - Karşıdan karşıya geçmeden bir su yolunun enini ölçmek - Uzaktaki bir pencerenin enini ölçmek - Şakul ve tesviye kullanmadan bir manastırın dört temel taşını yerlerine yerleştirmek - Ortasından bölündüğünde her bir parçasının kare kesitli olmasını sağlayacak şekilde taşı yontmak, kareleri küçülterek üst üste çizerek zemin planından elevasyon⁴⁴ almak.” Masonların büyük sırrı olan bu sonuncu madde belki de en önemlisiydi ve mimarîde yeni bir dönem başlatmıştı.

ELEVASYONUN ALINMASI, MASONLARIN EN BÜYÜK SIRRI

1459 yılında Strasbourg, Viyana ve Salzburg üstat Masonlar yasalarnı tüzük haline sokmak üzere bir araya geldiler. Aldıkları belki de en önemli karar⁴⁵ “Hiç bir inşaat işçisi, üstadı, ücretle çalışanı, loncamıza bağlı olmayan ve hiç bir zaman mason olarak çalışmamış olan bir kimseye, zemin planından itibaren elevasyonun nasıl alınacağını ifşa etmeyecektir” olmuştur.

Ancak, 15. yüzyılda sır olan bilgi 13. yüzyılda hiç de sır değildi, Villard bunu öğrencilerine öğretiyordu.

Rönesans'ın ünlü siması Leonardo'nun, Villard'dan 250 yıl sonra hazırlamış olduğu ünlü not defterleri Villard'ın defterlerine şaşılacak kadar benzemektedir. Leonardo Romalı Mimar Vitruvius'un, Villard de Honnecourt'un, Roger Bacon'un, Konrad Kyeser'in (1366), Roberto Valturio'nun (1413) ve Francesco di Giorgio'nun (1439) eserlerini tetkik etmiş ve onlardan esinlenmiştir.

Kısaca, karanlık zannedilen Ortaçağ'ın ışığı Rönesans'a ışık tutmuştur. 13 ve 14. yüzyıl minyatürlerinde Tanrı Evren'in Ulu Mühendis-Mimar gibi gösterilmiştir. Viyana Milli Kütüphanesinde bulunan böyle bir minyatürde, elinde pergeli tutan yaşlı bilge şeklindeki Tanrı, Evren'in ölçüsünü almaktadır.

⁴⁴ Elevasyon almak: Mimarların en büyük sırrı, elevasyon almak diye tabir edilen geometrik çizim yöntemi ile, zemin planından bitmiş binanın yüksekliği ve kubbe çapı hesap edilebilirdi.

⁴⁵ Masonların sırlarından biri

Mekanik Saat

BİLİNENLER VE BİLİNMEYENLER

“Zaten bilinenle yetindiğimiz sürece gerçeği hiç bir zaman bulamayacağız.... Bizden önce yazılanlar yasa değil rehberdir. Gerçek, henüz sahip olunmadığından, herkese açıktır” Gilbert de Tournai'nin bu söylemi, yeni buluşların ve keşiflerin hiç durmadan geleceklerine, ilim ilerledikçe, yaradılış dahil, doğanın hiç bir konusunun gizli kalmayacağına dair Ortaçağ'ın temel düşüncesini açıklamaktadır.

1267 yılında cerrah Theodoric, vücuda saplanan okların çıkarılması ile ilgili olarak, *“her gün yeni bir alet veya yöntem icat edilmektedir”* diyordu.

MEKANİK SAAT

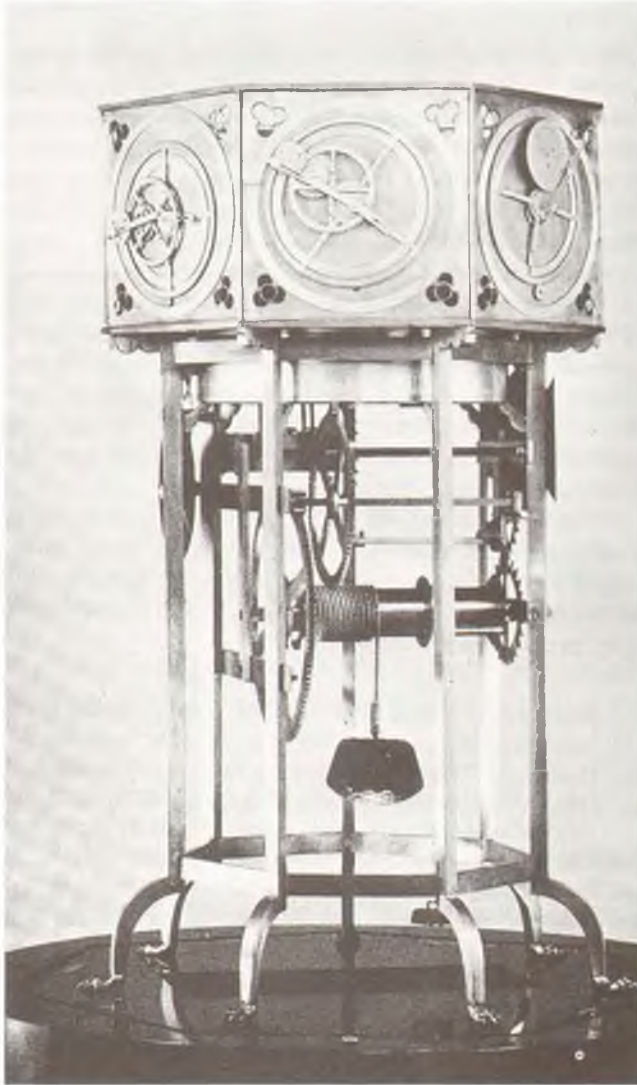
Büyük ve kaba ahşap makinelerin geliştiği bir dönemde, saat gibi hassas ayar isteyen, güvenilir, ince bir mekaniğin geliştirilebilmesi çağın yeniliklere olan hazırlığını simgeler. Modern endüstriyel çağın kilit makinesi buhar makinesi değil, mekanik saattir.

Bilinen ilk mekanik saat, Çin'de, 11. yüzyılda Su Sung tarafından yapılmış, ancak takvimi ilân etme imtiyazı yalnızca imparatorun elinde olduğundan, çok kısıtlı sayıda teknisyene saatin bakımı için izin verilmiş ve 1126 yılında Sung hanedanı Tatar istilâsı ile Pekin'den kovulunca, Su Sung da Pekin'i terk etmiş. Pekin'de kalan teknisyenler saatin bakımını sürdürmüşler. 1279'da iktidarı alan Yüan hanedanı çağında bu durum aynen devam etmiş, 1368 yılında iktidara geçen Ming hanedanı döneminde ise saat kendi kaderine terk edilerek önce bozulmuş, sonra da yağma edilmiş.

1600 yılında Pekin'e gelen Cizvit misyoner Matteo Ricci, nâmını duymuş olduğu bu teknik hârika ile Çin'in matematik, astronomi ve diğer bilimsel ve

teknik bulguları hakkında kendisine bilgi verebilecek hiç kimseyi bulamamıştı. Kendi üzerine kapanma ve yobazlığa teslim olma hali, koca Çin uygarlığının bin yıllık teknik ve bilimsel bilgi birikimini çok kısa bir zamanda yok edebilmişti.

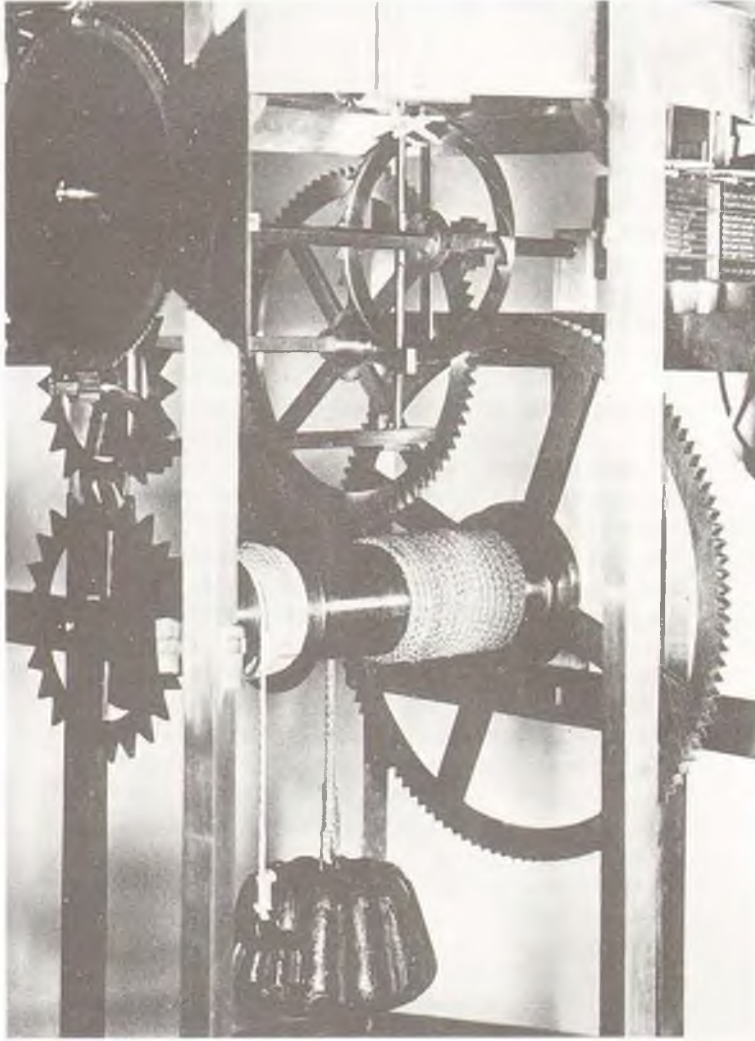
İ.Ö. 1. yüzyılda Vitruvius'un zamanından beri, dinsel âyin günlerini tayin etmek üzere, su gücü ile çalışan astronomik saatler yapılmıştı. Ancak, suyun basıncı her mevsimde aynı olmadığından bu saatler istenilen hassasiyette değildi, kaldı ki, iklim şartlarına göre de, kış mevsiminde yer yer sular donabiliyordu.

Giovanni di Dondi'nin 1348 - 1364 tarihleri arasında kaleme aldığı ayrıntılardan hareketle Smithsonian Enstitüsünde, (Washington) yeniden yapılan Astrarium adlı saati.

1150 yılında Hintli astronom Bhaskara'nın yaptığı ve akan su yerine cıva ile çalışan astronomik saati, Latince'ye çevrilen Arap dokümanları sayesinde Batı'da biliniyordu. 1275 - 1276 yıllarında, İspanya'nın Kastilya Krallığı sarayında yazılan bir kitapta, içinden dışarı doğru akan cıvanın verdiği ivme ile dönen bir silindirin, saatin rakkas çarkının sekteli hareketini idare eden tertibatı harekete geçirdiği ve böylece güneş, ay ve gezegenlerin hareketlerinin öngörülebildiği yazılıdır.

14. yüzyılın başından itibaren günün saatlerini tayin eden mekanik saatler yapılmıştır. Giovanni di Dondi'nin 1348 - 1364 yılları arasında yazdığı teknik eserde, ilk defa mekanik saatlerin mekanizmaları tüm ayrıntılarıyla tetkik edilmektedir. O tarihte mekanik saatlerin artık iyi bilindiği eserin kaleme alınış şekline anlaşılmaktadır. Dondi eserinde, rakkas çarkına hareketi veren

Giovanni di Dondi'nin Astrarium adlı saatinden detay.

silindiri asılı bir ağırlıkla çevirmektedir.

Dondi sarı ve pirinç malzemeler kullanılarak inşa edilecek saat mekanizmasını inanılmayacak ayrıntılarla tasvir ediyor. Bu tasvirlerle dayanılarak, Smithsonian Enstitüsü, 600 yıl sonra, bu saati yeniden inşa etmiştir. Dondi'nin saati Venüs, Merkür, Satürn, Jüpiter ve Mars'la güneş ve ayın hareketlerini, Hıristiyan sabit ve değişken bayram günlerini, ay ve güneş tutulmalarını, gün dönümlerini, mevsimine göre güneşin doğma ve batma saatlerini, 365 günü, her günün saat ve dakika olarak uzunluğunu, günün ayın kaçınıcı günü olduğunu, o

günün hangi azize tahsis edildiğini göstermektedir. 24 saati gösteren yöntem günü öğle vaktinde başlatıyordu, akreple yelkovanın hareketi sağdan sola doğru, günümüzde alışkın olduğumuz saat ibreleri hareketinin tersine idi.

Değişken tarihli dinsel bayram günlerinin takvimini gösteren mekanizma o denli karmaşıktı ki, ancak, 500 yıl sonra, 1842 yılında, üçüncü Strasbourg saatine yerleştirilebilmiştir.

Aynı tarihlerde Wallingford Manastırının baş rahibi, Richard of Wallingford, geliştirmiş olduğu yeni trigonometrik metotlar ve onların uygulandıkları optik

aletlerle gezegenlerin hareketlerini hesap cetvellerinde doğrudan gösteren ve bu hareketleri saat kadranslarına fevkalâde dakik olarak aktaran komplike mekanizmalar geliştirmişti. Richard of Wallingford'un, Wallingford Manastırında inşa ettiği saat gezegenlerin hareketine ek olarak gelgit olayının saatlerini de gösteriyordu. Bu saatin, ayrıca, saat başlarında çalan bir çanı vardı.

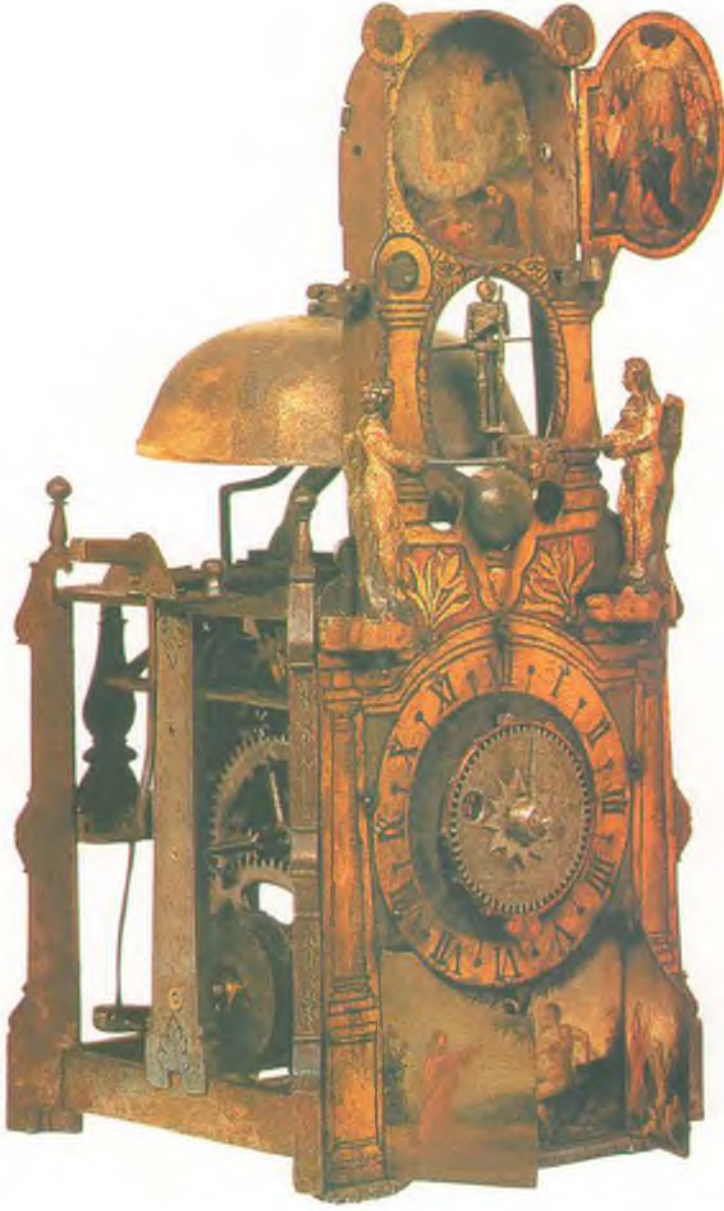
Richard of Wallingford ile Giovanni di Dondi'nin yapmış oldukları astronomik saatler liberal sanatlarla mekanik sanatların Ortaçağ'da inanılmaz işbirliğini sergilemektedir. Makine yapım teknolojisi ile astronomi ve din bilgisi saat mekanizmasının yapımında birleşiyordu. Richard of Wallingford Oxford Üniversitesinde dokuz yıl felsefe, teoloji ve mekanik bilimler derslerini görmüştü; Giovanni di Dondi de Padova Üniversitesinde tıp, astronomi, felsefe ve mantık derslerini görmüştü, babası da tıp doktoruydu.

Su saatlerinin görevli işçisi, gündüzü ve geceyi her gün 12 şer eşit saate bölmek üzere her sabah yeniden ayarlardı. Bu yöntemle, gün dönümleri dışında, mevsimine göre gündüz saatleri gece saatlerinden uzun ya da kısa olurdu. Manastırlarda da çanlar günde yedi kez, dua saatlerinde çalınırdı. İnsanlar ya değişken dünyevî saate göre, ya da manastırların ruhanî saatine göre günlük hayatlarını tanzim ederlerdi.

Günü eşit 24 saate bölerek her saat başında saat çanı çalan ilk kilise Milano'da Saint Gothard Kilisesidir. 1335 yılında yazan bir tarihçinin ifadesinde şu satırları okuyoruz:

"Kilisede, büyük bir çan çekici olan olağan üstü bir saat var. Bu saatin çanı gecenin ilk saatinde bir kere, ve her izleyen saatin başında vuruşunu bir adet artırarak günün yirmi dört saatine göre, her saat başında çalıyor... ve böylece, her dereceden insanlar, en faydalı bir şekilde günün saatlerini birbirinden ayırabiliyorlar."

1344 yılında, Padova'da, Jacopo di Dondi'nin ünlü halk saati, şehir meydanında

Çanlı Alman mekanik saati, c.1520.

24 saati çalışıyordu. Cenova'da bir halk saati 1353'de, Floransa'da 1354'de, Bolonya'da 1356'da, Ferrara'da 1362'de her saat başında çalışıyordu. 1370 yılında Paris Kraliyet Sarayının bir kulesinin üzerine bir halk saati yerleştirilmişti. Kral V. Charles, Hôtel Saint Paul ve Château de Vincennes'e de birer halk saati koydurup, Paris'te kiliselerin Kralın zamanına uygun olarak çanlarını çalmalarını istemişti. Kiliselerin ruhanî saat yerine altmış dakikada bir çanlarını çalma mecburiyeti, Kralın ruhban sınıfı üzerinde otoritesinin tescil edilmesiydi. Kilise, burjuvaların materyalist gereksinimlerine uyarak uhrevî zamana sırtını dönmeye mecbur kalmıştı. Bir tarihçinin ifadesine göre:

“Saat başına muntazaman çalan çanlar işçi ve esnafın yaşamına bir düzen getirdi, kent yaşamı saati esas alarak organize olmaya başladı. Geçen zamanın muhasebesini yapmak, zaman kazandırıcı teknik ve yöntemler geliştirmek günün meselesi oldu, ebediyet de insan davranışlarının odak noktası olmaktan çıktı.”

EBEDÎ ZAMAN, BEŞERÎ ZAMAN VE ORTODOKS KİLİSESİ

Batı Avrupa'da Roma Kilisesinin bu davranış değişikliği Ortaçağ sanayi devrimini mümkün kılmıştır. Yeni teknolojiler, yeni düşünceler, günah çarkına girmeden, kabul edilebiliyordu. Ortodoks Kilisesinde ise bu yeniliklere izin verilmemiş, her yenilik bir küfür olarak kabul edilmiş, ve Bizans uygarlık trenini kaçırmıştı. 20.yüzyıla kadar Ortodoks kiliselerine bir mekanik saatin konması yasaklanmıştı. Ortodoks düşüncesinde zamanın matematiksel olarak saat, dakika ve saniye olarak bölünmesi zamanın ebedî tanımına karşı geliyordu ve günahtı. 20.yüzyılın sonunda, Yunanistan'da, insan ya da hayvan hiç bir dışının giremediği Athos dağının tepesindeki manastırlarda⁴⁶, Yunanlı, Sırp, Rus ve Bulgar keşişler eski Bizans yöntemlerine göre yaşamlarını organize etmeyi sürdürüyorlar. Günün birinci saati güneşin battığı anda başlar. Kullandıkları Julian takvimi dış dünyanın takvimini 13 gün geriden izler.

Batıda tüccar ve bankacıların rasyonel görüşü mekanik saatlerin hızla kabulüne neden olmuştur. Bunlar kapitalist düşünce tarzlarıyla zamanın değerini anlamışlardı ve Batı'da ticaret, bankacılık ve sanayi ile birlikte tüm yaşam biçimi kısa zamanda değişti. Oysa, uhrevî zaman tanımının dışına çıkamayan Doğu Avrupa toplumları, Batı'nın dinamizmini yakalayamadılar, ekonomi ve sınaî gelişimleri geri kaldı ve bu handikabın kamburunu hâlâ taşıyorlar.

Taşınabilir zemberekli ilk saat c.1430'da Fransa'nın Burgonya bölgesinde yapılmıştı. Zemberek boşalırken gücünden kaybettiği için, bunu telâfi etmek üzere zembereğin gücü bir iplikle değişken çaplı bir merdaneye aktarılıyor ve böylece ibrenin hareketini merdaneden alan ibre, zembereğin boşaldıkça azalan gücünden etkilenmeden sabit bir devirle hareket edebiliyordu.

Yuvarlak zemberek yerine iki levha yayın baskısıyla hareket eden saat 1450 yılında Belçika'da geliştirildi. Bu son şekil minyatürleşmeye müsait olduğundan, 15.yüzyılın sonlarına doğru en küçük saati yapma yarışı yaşandı. Fransa Kralı I. François, birincisi yüzüğünün içine, ikincisi de kamasının kabzasına giren saatler için bir servet ödemişti.

⁴⁶ TIME Dergisi, 14 Temmuz 1997, s. 54, Art-for God's Sake

Evlilik Müessesesi

Ortaçağ'da aşk ve şehveti, zâhitliği ve riyazeti, günahla teslimiyeti bir arada görüyoruz.

1215 tarihli IV.Lateran Konsilinde evlilik Kilisenin kutsal görevlerinin listesine katılmıştır. Bu tarihten önce çiftler eski Roma ve Germen adetlerine göre, genelde yüzük takılan, evin ve gerdeğin aile büyükleri tarafından kutsandığı sivil bir merasimle evlenirlerdi. Ev ve yatak söz konusu olduğundan, nikâh mutlaka evde kıyılmalydı. 1200 yılına doğru evliliği kutsayacak kişinin bir rahibin olmasının tercihi zengin ve okumuş kitlelerde moda olmaya başlamıştı.

IV.Lateran Konsili ile evliliğin mutlaka kilisede, dinsel bir törenle kutsanması şart olmuştu. Gene de, 1500 yılında hala köylerde eski usul sivil evliliklerin sürdüğünü görüyoruz. Ortaçağ'ın kalabalık kent veya saray yaşamında evlilik dışı münasebetler olağandı, ancak evlilik dışında edinilen çocukların miras hakkı yoktu. Ailenin malı ve mülkü varsa, mirasın çocuklarına geçebilmesini sağlamak üzere rahip huzurunda evlenmeleri gerekiyordu. Evliliğin rahip tarafından kutsanmasının karan rahiplerin günlük yaşamdaki önemlerini artırıcı tedbirlerden belki de en önemlisiydi. Aynı nedenle, Papa'nın krallar üzerindeki nüfuzu artmış oluyordu, zira Kilisenin kutsadığı evliliğin beraberinde getirdiği miras hakkı asilzadelerin hattâ kralların savaşımadan evlilik ve miras yoluyla, topraklarını genişletmelerine hak tanıyordu.

Evliliğin Kilise tarafından kutsanması Kilisenin boşanma üzerinde de hak iddia edebilmesine neden olmuştu. Tanrı temsilcisinin birleştirdiklerini ancak Kilise ayırabilirdi. Başta, Kilisenin talep ettiği harçları ödeyebilenler için boşanmak sorun değildi. Hattâ, bir kadın kocasından *“cüzamlı olduğundan, cinsel münasebete yaklaşmadığından ya da nefesi kötü koktuğundan”* ayrıldığı takdirde, drahomasını geri isteyebilirdi. Kilise sonradan boşanmayı zorlaştırarak kendine ciddi bir gelir kaynağı yaratmış, boşanma izninin verilmesini de prensler ve krallar üzerinde

bir baskı enstrümanı olarak kullanmıştır. Bunun en bilinen örneği, Rönesans'ın ilk yıllarında İngiltere Kralı VIII. Henry'nin davranışdır. Fransa Kralı V. Charles'ın etkisinde olan Papa VII. Clement politik nedenlerle boşanmasına engel olduğu için, tahtına erkek varis isteyen VIII. Henry önce kolay boşanma metodu olarak altı karısından ikisini⁴⁷ idam ettirmiş, sonra da, 1533'de parlamentodan Papa'nın fermanlarının İngiltere'de geçerli olmadıklarına dair bir yasayı geçirmiş, önceleri Luther'e karşı koruduğu Katolik Kilisesinin mal varlığına el koymuş ve fiilen Hıristiyan Kilisesinde, bir bölünme daha yaratarak, sonradan Anglikan Kilisesi adını alacak oluşumu başlatmıştır.

Kadınların giremediği manastırlarda rahipler münzevi yaşamı paylaşırlarken, asilzadeler için evlenerek mirasçılar olacak yasal çocuklarını dünyaya getirmek bir görevdi. Çocuklu evlilikler toplumun temeliydi ve evsiz evlilikle, evlenmeden ev sahibi olmak mümkün değildi. Her evin merkezinde bir evli çift vardı. Evlenen çocuklar kendi evlerini kurmak üzere ayrılırken, dullar manastırlara kapanır, yaşlı erkekler de manastırlara gider veya Kudüs'e hacca giderek ölümlerini hazırlarlardı.

Evlerin ve genelde yaşamın iç içe olması evlilik dışı münasebetleri kolaylaştırıyordu. 11.yüzyılda erkeklerin kaçamaklarına göz yumulurken, kadınların zina yapması ağır bir suç sayılıyordu. Zina ile suçlanan kadının suçsuzluğunu ispat için "ordali" denen yargı metoduyla, haklı ise Tanrı korur mantığından hareketle, zarar görmeden kızgın bir demiri tutması, ellerini kaynar suya sokması, veya onu temsil eden şövalyenin düelloda galip gelmesi gerekebiliyordu.

Kilisenin kutsadığı evliliklerde çocuk yapmak amacının dışında seks yapmak makbul değildi. Erkeğin sözünden çıkan kansını dövme hakkı vardı. Siena'lı San Bernardino (1380-1444) evlilik ve kocanın hakları hakkında şöyle diyor:

"Karınızı hamileyken dövmeyiniz.... Bir kadın ya tedavi edilmeli ya da tahammül edilmelidir. Kadını tedavi ederseniz, onu, iyi ya da kötü kazanırsınız.... Nasihat etmek, dövmekten iyidir."

Aynı aziz seksin kutsiyetini anlatmak için Verona'lı bir genç çiftin zifaf gecesini

⁴⁷ Anne Boleyn ve Catherine Howard.

anlatır. Tüm kutsamalardan, kilisede nikâhtan sonra yatak odasına giren çift, diz çökerek, üç gün ve üç gece Tanrı'ya dua ederler. Ancak ondan sonra, huzur içinde ve kalplerinde Tanrı korkusu ile gerdeğe girerler.

St. Augustine'e göre evliliğin tek amacı çoğalmaktı. *"De bono coniugali"* (Evliliğin iyilikleri) eserinde, kadın baştan çıkarıcı, erkekten aşağı bir varlık olarak gösterilmektedir. *"Tanrı erkekleri kadınsız yaratmış olsaydı, beraber yaşayan iki dost erkek için hayat ve sohbet ne kadar daha güzel olabilirdi"*. Çoğalmak amacıyla evlilik kutsaldı, ancak bekâretin kutsiyeti çok daha ulvî idi. St. Augustine'in bu eseri Ortaçağ'da evliliğin el kitabı sayılıyordu. St. Jerome ise antifeminizmin pîri idi. St. Jerome'a göre evliliğin kendisi kötü idi. *"Evlilikle bekâret arasındaki fark, günahla sevap arasındaki fark gibidir.... Evlilik dünyayı, bekâret ise Cenneti doldurur."* *"Herkes bekâr kalsa insanlık nasıl çoğalmaya devam eder?"* sorusuna da şöyle cevap veriyordu: *"Herkes filozof olsa tarlaları kim sürecektir? Bu söylediğiniz olamaz. Bekâret o kadar enderdir ki.... çok kişi çağrıyla cevap vermek ister, ancak çok azı seçilir"*.

Şövalyenin romantik aşkı.

Kilise 5.yüzyıldan itibaren rahiplerin bekâr kalmalarını istiyordu. Yasanın yasakladığına ise gelenek izin veriyordu, odalık ve zevce arasında da henüz kesin bir fark yoktu. 11.yüzyıldan sonra rahiplerin bekâr kalmaları ile ilgili akım güçlenince rahipler nikâhsız ilişkilerde bulunmaya başlamışlardı. Hıristiyan teolojisinde evliliğin kutsanmış olması, odalık ile zevce arasında büyük bir fark yaratmış, odalığı küçültürken, zevceyi yüceltmıştır.

Bekâret, riyazet akımının bir parçasıydı ve Hıristiyan Kilisesini başından beri

etki altına almıştı. Ancak rahiplerin bekâr kalmalarına dair yasa yayımlanınca çatlaklar baş göstermeye başlamıştı. Rahip olmak isteyen evli adam ne olacaktı? Evlilik yasal değilse, rahipler sürekli olmayan ilişkilere girebilirler miydi? Evli bir rahibin ilk önceliği karısına mı, yoksa Kiliseye mi idi? Karısını mı terk etmeliydi, Kiliseyi mi? 1117 yılında Abélard ve Héloïse olayında olduğu gibi, 12. yüzyılın başlarında bu suallerin ilki cevabını bulmuştu. Rahip olmak isteyen evli erkek karısıyla eş zamanda Tanrı'nın hizmetine girecekti.

Zamanının en nüfuzlu vaızlarından, Ostia Piskoposu, zahid⁴⁸ Peter Damian bilgili ve çok zeki biriydi, heretik⁴⁹ ise, hiç değildi. Damian, Tanrı'nın anlaşılmaz tasarruflarından biri olarak evliliğe izin verildiğini, hattâ kutsandığını görüyordu. Evlilik olmadan insan nesli tükenebilirdi; evlilik müessesesinde, erkek - kadın, iki kişi aynı evde dostluk içinde yaşayabiliyor, hattâ beraber yatabilmelerine izin verilebiliyordu. Ancak seks kendi başına iğrenç bir olaydı. Sekse yalnız çocuk yapmak için izin verilebilirdi. Seks esnasında zevk almak ise günahı. Damian, Papa II. Aleksandr'a yazmış olduğu ünlü bir mektubunda şöyle diyordu: *"Tüm dünya hırs, tamah ve şehvetten ibarettir... hayvanlar evli çiftlerden daha az günah işlerler; cinsel birleşmeye mecbur kalınca, fil bile başını çevirir. Akbabalar ve arılar cinsel birleşme olmadan çoğalırlar."*

ABÉLARD VE HÉLOÏSE

Ortaçağ'da yaşanan ilk Rönesans olan Felsefi Rönesansın en önemli isimlerinden Pierre Abélard'ın Héloïse ile olan efsanevî aşkını, evliliğini ve ayrılığını anlatmadan Ortaçağ'da Evlilik Müessesesinin anlatımı tam olamaz. Başarılı bir manastır baş rahibesi olarak da tarihe geçen Héloïse, felsefe ağırlıklı mektupları ile de bilinen ilk kadın düşünür ve yazardır.

12.yüzyılda evlilikle ilgili Kilisenin geçerli ve çelişkili dört kuralı vardı.

1. Evliliğin esası cinsel birleşmedir.
2. Kadının rızası alınmadan evlilik olmaz.

⁴⁸ Zahid: Din emirlerine aşırı bağlı, bütün düşüncesi bu emirlerin yerine getirilmesi olan.

⁴⁹ Heretik: Dinsel dogmalardan sapan.

3. Kadın babasının malıdır. Baba kızını istediğine, rızasını almadan verir.
4. Gelinin getirdiği drahome büyük topraklar, hattâ bir ülke olabilir.

Héloïse'in yetiştiği ortamda evlilik müessesesi tam bir kaos yaşıyordu. Evlenmelerine izin verilmeyen rahiplerin bir kadınla evli gibi yaşayabilmeleri sosyal olarak kabul ediliyordu. Yasağa rağmen evlenen rahibin hiyerarşide yükselmesi mümkün değildi, amma, kiliseden de atılmıyordu.

Héloïse'in anne ve babasının kim olduğunu bilmiyoruz. Onu rahip olan amcası Fulbert'in vesayetinde görüyoruz. Héloïse henüz genç kızken, bilgisi ve felsefi tartışma yeteneği nedeniyle ünlenmişti. Abélard, kilise okulunda öğrencisi olan, kendi deyimiyle de, *"hiç de çirkin olmayan"* bu olağan üstü zeki genç kıza aşık olmuştu ve bekârete bağlılığından şüphesi olmayan Fulbert'in kendisini Héloïse'e özel hoca olarak atmasını ve evinde kiracı olarak kabul etmesini temin etmişti.

Aşık Abélard sevgilisine şarkı yazmaktan yeni fikir üretmez olmuştu, diğer öğrencilerini de ihmal ediyordu. Amca Fulbert durumu öğrenince, Abélard evden kaçmak zorunda kaldı. Ancak Héloïse hamileydi, Abélard onu kaçırarak kız kardeşinin evine götürdü, orada oğulları Astralabe doğdu. Astralabe, açık deniz gemiciliğinde yıldızların gök yüzündeki pozisyonlarından yön bulmak için kullanılan ve yeni keşfedilen bir aletin ismiydi. Yeni doğan çocuğa böyle bilime dönük bir ismin seçilmesi de yeni fikirlere ve buluşlara verilen önemi göstermektedir.

Çocukları doğduktan sonra Abélard Héloïse'e evlenmeyi teklif eder. Héloïse 1107 - 1124 arasında vuku bulan yazışmalarının ilkinde, Abélard'ın Kilisedeki kariyeri olumsuz etkileneceğinden, evlenmek istemediğini, odalığı, hattâ fahişesi olarak yaşamaya devam etmek istediğini, evliliğin zaten aşkın kokuşmuş şekli olduğunu ve özgürlükleri kısıtladığını yazar. Kaldı ki, *"ayak altında dolaşan hizmetçilerle, örekeler ve iğlerden de öte, bebeklerin viyaklaması ve çocuklarla bakıcılarının çığlıkları bilgi ve felsefeye hizmet etmez"*. Abélard bu olağan üstü kadının etkisinde bütün bu savları reddeder, tüm itirazlara rağmen ısrar eder ve çift kilisede bir rahibin yönettiği törenle evlenir.

Abélard Kilisenin üst hiyerarşisinde bir rahipti ve bu nedenle bir taraftan Tanrı tarafından kutsanmış olan evliliği geçerli iken, diğer taraftan Kilise kurallarına aykırı düşmekteydi. Bu skandalla ortaya çıkan boşluğu kapatmak üzere Papa bir rahibin evliliğinin Kilise yasalarına aykırı olduğunu ve bu nedenle de Abélard'ın evliliğinin geçerli olamayacağını ilân etti.

Olayı yatıştırmak üzere Abélard, saklanmak üzere, karısını Argenteuil Manastırına yolladı. Héloïse'den kurtulmak istediğini zanneden Fulbert, para ile tuttuğu sokak kabadayılara Abélard'ı hadım ettirdi. Abélard bu olayı Tanrı buyruğu olarak kabullenerek, her iki eşin de aynı anda manastırlara kapanması ile evliliğini resmen iptal ettirdi.

Héloïse'in bulunduğu Argenteuil Manastırı ile Abélard'ın bulunduğu Saint-Denis manastırın arasında, iki efsanevî sevgilinin yazışmaları günün örf ve adetleri, manastır yaşamı, felsefî konuları ile bilginin düzeyine dair ışık tutmaktadır. Yazışmaların bütünü bize olağan üstü güçlü, zeki, bilgili ve istediğini doğrudan ifade edebilen, diyalektik tartışmaya alışık iki zekânın varlığını göstermektedir.

12.yüzyılın başında bu denli edebî ve felsefî güce sahip bir kadın yazarın bulunması da uygarlık düzeyinin bir göstergesidir.

Abélard öldüğünde vasiyetine uyan Baş Piskopos, cenazesinin baş rahibesi Héloïse olan Argenteuil Manastırının mezarlığında toprağa verilmesini sağladı.

Mantık, Matematik, Optik, İlk Çerçeveli Gözlük, Deneysel Bilimler, Roger Bacon, Takvim

12. YÜZYILDA FELSEFEDE RÖNESANS

12. ve 13. Yüzyıl düşünürleri mantıkla inancı bağdaştırmaya çalışıyorlardı. 1277 yılında Kilise katı dogmalarını dikte edinceye kadar geçen bu olağan üstü aydın yıllarda insanlar mantık yürütmeyi ve entelektüel tartışmayı öğrenmişlerdi. Bu entelektüel özgürlüktür ki modern bilimin temelini atılmasına izin vermiştir.

Gerbert d'Aurillac, II. Sylvester adı ile Papa seçilmiş (999 - 1003), Avrupa'yı bilim yoluna sokmuştu. Unutulmuş olan antik çağların hesap makinesi olan abakus'un kullanımını yeniden yaygınlaştırmış, aritmetik, astronomi ve, tek telli bir saz kullanarak, müzik üzerinde teorik çalışmalar yapmıştı.

11. yüzyılda, her ikisi de Canterbury Başpiskoposu olmuş, Lanfranc ve müridi Saint Anselm, mantığın inanca uygulanmasının şart olduğunu savunan akımın başında geliyorlardı. Saint Anselm, *"vaftizle dinsel inanca takdim edildikten sonra, inandıklarımızı anlamaya çalışmamak en büyük ihmaldir"* demişti.

ABÉLARD

Paris Üniversitesinin kuruluşu bölümünde Abélard'dan (c.1079 - 1142) bahsetmiştik. Abélard yalnızca entelektüel sorgulama ile gerçeğin araştırılabileceğini iddia ediyordu. *Sic et Non*⁵⁰ adını verdiği çalışmasında (1122), Kutsal Kitaplarda ve Hıristiyan doktrininde bulunduğu 158 çelişkili ifadeyi toplayarak, iddiaların değerlendirilmeleri gereken ilkeleri ortaya koymuş, ancak çözüm önermemiştir. Amacı septisizmi uyandırmak değildi, sorgulama aletinin bilinmesini istiyordu, *"şüpheli sorgulamaya, sorgulama da gerçeğe götürür."* diyordu.

⁵⁰ *Sic et Non: Evet ve Hayır.*

Abélard her şeyden önce bir mantıkçı idi, ve bütün büyük filozoflar gibi, bir metot geliştirdi. O diyalektiğin büyük şampiyonu idi. “Başlayanlar için Mantık” (*Logica ingredientibus*) ve özellikle *Sic et Non*’la Batı Avrupalı düşünörlere bir mantık metodu vermiş ve mantığın egemen olduğunu ispatlamıştır. Abélard bir olayın ampirik bilgisi ile, oluşumunun rasyonel nedenini ayırt etmeyi çok iyi biliyordu, ve bu konuda şöyle diyordu:

“Bazı bilimler eylemlerle, diğlerleri ise anlayışla; bazıları inşaat yapmakla, diğlerleri inşaat malzemesini tahlil etmekle ilgilidir. Çok kişinin eylemde tecrübesi vardır, fakat bilimsel anlayıştan yoksundur; bu kişiler ilâçların faydasını denedikten sonra tecrübeleri ile hastaları iyi etmekte usta olabilirler, ancak iyileşmenin doğal nedenlerini bilmezler. Bazı bitkilerin iyi etmekte faydalı olduklarını ve hangi hastalıklara iyi geldiklerini deneysel olarak bilirler, fakat tetkik etmedikleri için bitkilerin bu gücü nereden aldıklarını bilemezler; bu kişiler pratik bilimlerde eğitim görmüşler, ancak teoriyi ihmal etmişlerdir. (Hayvanlar da pratikte çok iyidirler, ancak malzemenin yapısı ve olayların nedenleri hakkında cahildirler, örneğin, köpek yaralarını yalayarak kendi kendini iyileştirmeyi bilir. Arılar da, olağan üstü bir incelikle, insanın yapamadığı balı yapmasını bilirler.) Diğler taraftan bir çok insanın teorik bilgisi olmakla beraber pratik becerisi yoktur, bu kişiler bilgiyi öğretebilirler, ancak kendileri bu bilgiyi kullanamazlar. Bilge insan olayların gizli nedenlerini düşünebilen ve kavrayabilen kişidir. Gizli nedenler olayların başlangıç noktalarıdır, yaradılışlarının sırrıdır ve bunlar duyuların deneyimiyle değil, ancak mantıkla keşfedilebilirler..... Virjil’in⁵¹ yargısı çok doğrudur: Olayların nedenini anlayabilen kişi mutlu insandır.”

Özellikle Sicilya ve İspanya’dan gelen Yunanca ve Arapça’dan tercüme eserlerin çokluğu, matbaanın bulunuşundan sonraki kitap ve okuma patlaması ile kıyas kabul etmemesine rağmen, 12.yüzyıl Rönesans’ı tâbir edilen ilk Rönesans’ı oluşturmuştur. Avrupa düşünce akımları etkilenmiş, öğrenci sayısı yüksek oranda artmış, ilk üniversiteler kurulmuştur.⁵²

Bu ilk Rönesans’ta, Batı Avrupa Ortaçağı Klasik Dünyanın sihrine kendini kaptırmıştı. Bu Rönesans felsefe ve bilim Rönesans’ı olarak da isimlendirilebilir;

⁵¹ Virjil: (Publius Vergilius Maro) (İ.Ö c. 70 - c. 19) Belâgat ve felsefeden sonra kendini şiire adayan, primitif bir Epikürçülükten mistik bir Platonizme varan ve böylece Roma döneminin spiritüel sentezini gerçekleştirebilen Romalı şair. Batı edebiyatı üzerinde etkisi çok büyük olmuştur.

⁵² Paris Üniversitesinin Kuruluşu.

13.yüzyılın sonlarında başlayarak 14 ve 15. yüzyılları kapsayan esas Rönesans ise daha çok edebiyat ve sanat ile ilgiliydi.

KİTAP TERCÜMELERİ VE KOPYALAMALARI

Avrupa bilim adamları tercümeleri mevcut olan tüm bilimsel ve teknik kitaplara sahip olmak istiyorlardı. Kitap çok kıymetliydi, kopyacılar iyi para kazanıyorlardı, parşömen fiyatı yükseliyordu.

Yunan bilimsel edebiyatı Arapça'ya tercüme edilmiş ve Arap bilim adamlarının güncel mütalaaları bu kitapların sayfa diplerine ilâve edilmiş olduğundan, Arapça önemli bir dil olmuştu. Bath'lı Adelard gibi bir İngiliz veya Cremona'lı Gerard gibi bir İtalyan bilim adamı, Avrupalılara bu geniş bilgi hazinesini aktarmaya yardımcı olmak için, Arapça'yı öğrenmişlerdi. İspanya'nın Toledo kentinde, Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman tercümanlar takım halinde çalışıyorlardı. Bunlar Yunan klasiklerine ek olarak, Arap bilim adamlarının tıp, astronomi, aritmetik, cebir ve trigonometri dallarındaki orijinal eserlerini de Latince'ye çeviriyorlardı.

Bu arı gibi çalışan tercüman ordusu sayesinde 12. ve 13. yüzyılın okul ve üniversitelerinde, Batı Avrupa hümanistleri insanlığın bu bilgi hazinesine ulaşabilmişlerdi.

Bilgiye aç ve tercümeleri beklemeye sabırları olmayan bilim adamları Toledo'ya gidiyorlardı. Toledo, Quadrivium sanatlarının, yani aritmetik, müzik, geometri ve astronominin, Avrupa'daki öğrenim merkezi haline gelmişti. Hıristiyan bilim adamları hocaların Müslüman olmasından veya düşüncelerini tetkik ettikleri antik dönem filozoflarının putperest olmalarından hiç rahatsızlık duymuyorlardı. Pierre de Blois şöyle yazabiliyordu:

"Eskilerin eserleri okundukça cehaletin karanlığından bilimin aydınlığına geçiliyor. Bırakın köpekler havlasın, domuzlar homurdansın! Her şeye rağmen

eskilerin müridi olacağım. Tüm dikkatimi ve vaktimi onlara hasredeceğim, her sabah güneş doğarken, beni onları tetkik ederken bulacak!”

Antik kültüre karşı var olan bu hayranlık, hümanistlerin bilginin gelişeceğine dair inançlarını eksiltmemiştir.

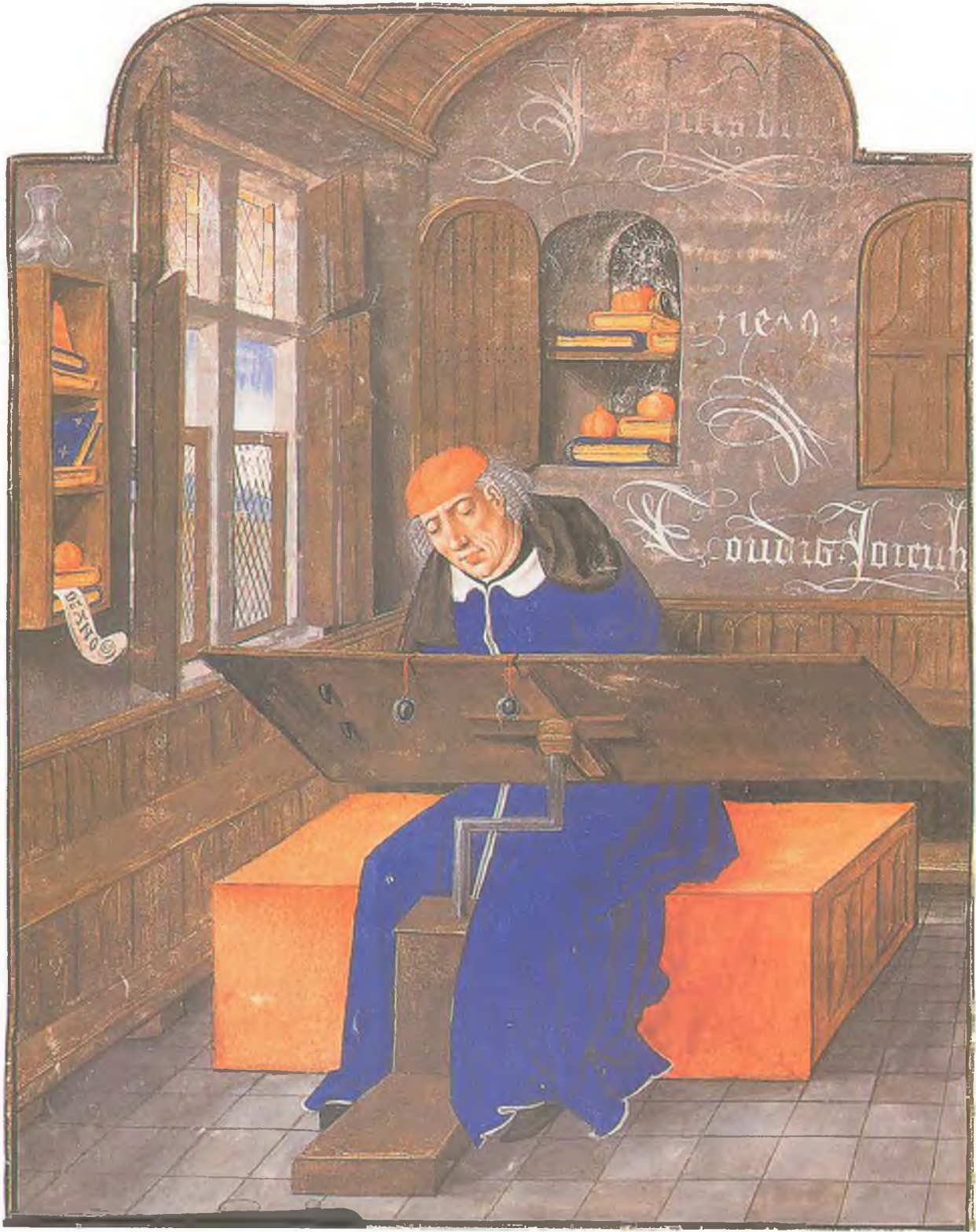
YEDİ LIBERAL SANATIN EĞİTİMİ (TRIVIUM VE QUATRIVIUM)

En önemli hümanizm bilgi merkezi Chartres Katedrali okuluydu. Bu okulda yedi liberal sanatın eğitimi yapılırken, öncelik *“trivium”*, yani gramer, belâgat ve diyalektik üzerinde durulurken, *“quadrivium”*, yani aritmetik, müzik, geometri ve astronomi de ihmal edilmezdi. Bu derslere ek olarak doğal bilimler de öğretilirdi. Chartres okulunun en çok etkileri altında kaldığı Yunanlı filozoflar ve düşünceleri, Demokritus ve Epikürcülerin atom teorisi, ve Plato'nun *“Timaeus”* u idi.

Evrenin yaratılışını doğal nedenlere bağlamanın ilk denemesi Chartres okuluna bağlanır. c.1155'de ölen Chartres'lı Thierry, Yaratılış'a bir rasyonel neden bulmaya çalışıyordu. Thierry, Tekvin'in hikâyesini, quadrivium'un, yani matematiklerin verdiği bilgiyi kullanmadan, rasyonel bir tarzda çözmenin mümkün olmayacağını söylüyordu. Zira, *“Evrenin tüm rasyonel izahı matematiğe dayanır”* diyordu.

Doğal bilimlere karşı olanlara mantığın kullanılmasını savunan William of Conches şöyle diyordu: *“Kendileri doğa güçlerini hiç tetkik etmediklerinden, tüm insanları cehaletlerine ortak olmalarını, hiç bir şeyi araştırmamalarını ve köylüler gibi inanmalarını isterler. Oysa, bizler, her zaman mantığa baş vurmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz.”*

Toprak ve ateş elementlerini Tanrı'nın barıştrabileceğini söyleyenlere, William'ın cevabı şöyle olmuştu: *“Tanrısız güce bir limit koymak aklımızdan geçmez, ancak Doğada mevcut olan şeylerin hiç biri bunu başaramaz.”*

Çalışma odasında bir bilim adamı. Valerius Maximus'un Faits et dits mémorables başlıklı el yazması kitabından, Bruges, Belçika, 1479.

Bir keresinde de, *“bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz, ancak Tanrı'nın bunu yapabileceğini biliyoruz”* diyenlere karşı içerleyerek,: *“Zavallılar, Tanrı'nın bir ağacı ineğe çevirebileceğine inanıyoruz, fakat, hiç bir zaman böyle bir şey yapmış mıdır? Bir şeyin neden böyle olduğunu anlamak için biraz mantığınızı çalıştırın, veya böyle olduğuna dair iddia etmekten vazgeçin”* mantığını yürütmüştü.

12. yüzyıl hümanistlerinin bu düşünceleri, antik devirlerden kalma, doğada her bitkinin, her taşın içinde bir ruhun, bir Tanrının var olduğuna dair animist düşünce bakiyelerinin silinmesine neden olmuştur.

Chartres Katedralinin giriş kapısına Hıristiyan azizler yerine yedi liberal sanatı temsil eden ünlü antik, dolayısıyla putperest, bilim adamlarının şekilleri taşın içine oyulmuştu: Gramer için Priscian, Diyalektik için Aristo, Belâgat için Çiçero, Aritmetik için Boethius, Astronomi için Ptolemaios, Geometri için Öklid, Müzik için Pitagoras.

Mantık ve bilimde varılan aşamalar Chartres'dan Paris'e, oradan da Oxford'a sıçradı. William of Conches'in ve de Pierre Abélard'ın öğrencilerinden, John of Salisbury, 1176'da Chartres Baş Piskoposu olmuştu, 1164 yılında dostu Thomas Becket'e yazdığı mektubunda, heyecanla Paris kentinin entelektüel atmosferini tasvir etmişti:

“Paris'ten geçmek üzere yolumu uzattım. Malların zenginliğini, halkın neşesini, memurların gördüğü hürmeti, Kilisenin ihtişamı ile şanını, filozoflarının ilgilendikleri konuları görünce, hayranlığımdan, gök yüzüne degen Yakup'un merdiveninden inip çıkan melekleri gördüğümü sandım. Bu mutlu hac yolculuğumun sihrine kendimi kaptırarak, “Tanrı burada imiş, ve ben bunu bilmiyordum” diye itiraf etmek zorunda kaldım. Ve bir şairin kullandığı cümle aklıma geldi: “Bu şehirde sürgün yaşamak büyük mutluluktur.”⁵³

⁵³ Bodrum'da sürgün yaşayan Halikarnas Balıkcısı, Cevat Şakir Karaağaçlı, 20. yüzyılın başında Bodrum için aynı ifadeyi kullanmıştır.

ARİSTO MANTIĞI

Özellikle İbn Sina ile İbn Rüşd gibi Arap düşünürlerinin de mütalaalarının eklenmiş olduğu Aristo'nun eserlerinin tanıtılması, Paris Üniversitesine komple bir bilimsel düşünce sistemini kazandırmıştı. Aristo'nun diyalektiği bilim ve mantığın temeli olarak kabul edilmişti.

Bundan sonraki adım Aristo mantığı ilke Hıristiyanlığın sentezini yaparak, beşerî ve tannısal tüm gerçeği kapsayabilecek bir felsefi bütün yaratmaktı. İnancın mantıkla, felsefenin ve güzel sanatların teoloji ile barışması gerekiyordu. Alexander of Hales, Albertus Magnus, Thomas Aquinas gibi ünlü Ortaçağ düşünürleri bu sentezi gerçekleştirmeye çalıştılar, ancak bu çabalarında başarılı olamadılar. Kilise 1210 ve 1215'de Paris'te, 1245'de Toulouse'da Aristo'nun öğretilerini yasakladı. 1263 yılında Papa Urban, İbn Rüşd'ü hedef alan yasaklamalar getirdi. Paris Baş Piskoposu, Etienne Tempier 1270'de Güzel Sanatlar Akademisinde öğretilmekte olan 13 konuyu yasakladı.

Teologlar ve Papa, Hıristiyanlıkla Aristoculuğun barıştırılma denemelerinin Hıristiyan inancına gerçek bir tehlike teşkil ettiğine inanarak daha zecri tedbirler istediler ve 7 Mart 1277'de Tempier, bu kez 13 yerine 219 konuyu yasakladı ve böylece, Paris Üniversitesinin bilim ve mantık dallarındaki gelişmesine ivme kaybettirdi. Düşüncenin merkezi Oxford'a kaydı.

OPTİKTE İLERLEME, İLK ÇERÇEVELİ GÖZLÜK

Oxford Üniversitesinde deneysel bilimlerin gelişmesi, Robert Grosseteste (c. 1175 - 1253) ile müridi Roger Bacon (c.1214 - 1292) sayesinde olabilmıştır.

ROBERT GROSSETESTE

Eğitimi Oxford ve Paris'te tamamlayan Grosseteste, Oxford Üniversitesinin ilk şansölyesi ve Oxford Franciscan Manastırının ilk resmî konferansçısı olmuştur.

İlk bilinen gözlükle kitap okuyan okuyucunun minyatürü.

Yunanca'yı öğrenen Grosseteste Aristo'dan özgün tercümelemler yapmış, Yunanistan'dan dil ve gramer öğretmenlerini Oxford'a getirmişti. Aristo'nun Fizik anlayışı üzerinde mütalaalar yazmış, takvim reformunu hazırlamış, astronomiyi tetkik etmiş ve dünyanın diğer seyyareler gibi yuvarlak olduğunu iddia etmişti. Gökyüzünün, dünyanın değişik yerlerinden rasat edilmesinin sonucunda yıldızların yerlerinin değişik gözükmesi, onu bu kanaata vardirmişti. Grosseteste'nin asıl önemi ise doğal felsefeyi matematiğe ve deneysel bilimlere dayandırmak üzere yaptığı ısrarlı çalışmalardır. Işığın her şeyin başlangıcı olduğuna inandığından, optik bilimine özel önem veriyordu. Optik sahasındaki çalışmalarının sonucunda iç bükey ve dış bükey mercekleri geliştirmiş, özelliklerini araştırmıştı:

“Çok iyi tetkik edilmiş perspektifin bu dalı, çok uzakta olan eşyanın yakın gösterilmesi ile yakında bulunan büyük objelerin küçültülmesini mümkün kılmaktadır. Uzaktaki objeleri istediğimiz kadar yakın gösterebiliriz, böylece inanılmaz bir mesafeden en küçük harfleri okumak, kum tanelerini, buğdayı, otları, veya başka herhangi bir küçük şeyi saymak mümkün olabilmektedir.”

Grosseteste için optik geometrisinin matematik kanunları, fiziksel gerçeğin temeliydi ve bunlar olmadan doğa anlaşılmazdı.

1306 yılında, Floransa'nın Santa Novella Kilisesinde verdiği bir vaazda, Dominiken Papaz Piza'lı Fra Giordano yeni bir buluş olarak yakın görüş gözlüklerini takdim etti. Fra Giordano şöyle diyordu: *“Tüm sanatlar henüz keşfedilmiş değildir; buluşların sonunu hiç bir zaman göremeyeceğiz. Her gün yeni bir sanat keşfedilmektedir... Gözlük yapma sanatının keşfedilmesinin üzerinden ancak 20 yıl geçti. Bu sanat iyi görmeyi sağlamakla, belki de insanlığın ihtiyacı olan en değerli bir sanat olmuştur. Bu denli kısa bir süreden önce var olmayan bir sanat, böylece aniden gelişmiştir... Gözlüğün mucidi ile tanışma mutluluğuna sahibim.”*

ROGER BACON

Villard de Honnecourt'un etkisinde kalan Roger Bacon 1260'lı yıllarda aşağıdaki metni yazmıştı: *“Okyanuslar veya nehirlerde tek kişinin kumandasında ve büyük hızlarla seyredebilecek, içlerinde kürekçilerin olmadığı makineler inşa edilebilir. Hiç bir çekim hayvanı koşulmadan inanılmayacak hızda ilerleyebilecek bir araba da yapılabilir... Yöneticinin ortasında oturacağı ve bazı aletleri eliyle çevirerek istikamet verebileceği, kanatları kuşlarınki gibi inip kalkarak havayı dövebilecek uçan makineler inşa edilebilir. Küçük boyuna rağmen, çok ağır yükleri kaldırıp indirebilecek çok faydalı bir makine yapılabilir... İçindekilere zarar vermeden, denizlerin ve nehirlerin yataklarına inebilecek makineler yapılabilir.... Bunların dışında, sütunsuz olarak nehirleri kat edebilecek köprüler inşa edilebilir.”*

Paris Üniversitesinde eğitim gören Roger Bacon, Helenistik ve Roma devirleri ile Arap kültüründeki mekanik sanatları özümsemiş olduğunu gösteren bir çok

kitap yazdı; ışığın kırılmasını, gök kuşağını tetkik etti, barut yapımını geliştirdi, çerçeveli gözlük üretiminde ustalaştı, güneş tutulmasının tetkiki için karanlık kutuyu “*camera obscura*”yı geliştirdi, suyun yüzünde ve altında, havada ve karada ilerleyecek makineleri, asma köprüleri tasarladı. Yabancı diller, optik, simya, astronomi ve matematik öğretiminin üniversitede geliştirilmesi için var gücü ile çalıştı, deneyi yüceltti.

Roger Bacon Hıristiyanlığın deneysel fizik, matematik ve dil eğitimine dayanacak geniş bir eğitim reformuna tabi tutulmasını öneren bir plan hazırlamıştı. Düşüncesi fazla devrimci bulunan Bacon 1278 yılında Fransisken papazlar tarafından hapsedildi ve yazı yazması önlenmeğe çalışıldı.

Roger Bacon, Franciscan Rahiplere katılmadan önce Oxford ve Paris'te eğitim görmüştü ve hayran kaldığı Robert Grosseteste'yi optik, matematik ve deneysel bilimlerde takip etmişti. Hıristiyanlıkta bir eğitim reformunu tasarlayan *Opus Majus* başlıklı bu tasarısını Papa IV. Clement'e 1268'de yollayan Bacon, gözlük camları hakkında şöyle diyordu:

“Bir kişi, kristal, cam gibi bir kürenin küçük bir kesiti şeklinde kesilmiş, dış bükey parçayı tutan bir şeffaf aleti göze doğru yaklaştırarak harf veya başka küçük objelerin üzerine tuttuğu takdirde, harfler olduklarından daha büyük gözükecek ve çok daha iyi seçebilecektir. Bu nedenle, bu alet, en küçük şeyi dahi rahat göstereceğinden, yaşlı insanlara ve gözleri iyi görmeyenlere faydalı olacaktır.”

Bacon'un hayal gücüne gününün teknik imkânları ile yetişmek mümkün değildi. Teorilerini pratikte ispatlamakta zorluk çekiyordu. Tasvir ettiği bazı mercekleri ve parabolik aynaları üretmek çok pahalı olacaktı. Jül Sezar'ın İngiltere'yi fethetmek üzere, Galya kıyılarından İngiltere kıyılarına görebilecek bir teleskop kullanarak İngiliz ordularının durumunu gözleyebileceğini varsayıyor ve harp sahasında kullanılacak bir dürbünün nasıl yapılabileceğini tasarlıyordu.

Bacon gözün detaylı tasvirini yapıyor, oküler medyanın dairesel yapılarını, ışığın göz merceklerinin içindeki kırılmalarını geometrik diyagramlarla izah ediyor, optik sınırların işlevini anlatıyordu.

TAKVİM

Bacon için matematik bilimi her şeyin üzerindeydi. Kiliseyi küçük düşürecek hatalara neden olan mevcut takvimin matematiksel yolla nasıl düzeltilmesi gerektiğini yazıyordu. Jülyen takvimine göre sene $365 \frac{1}{4}$ gün boyundaydı. oysa, gerçek güneş yılına göre günler yüz otuzda bir daha kısaydı, ve bu da 130 yılda bir, yılın toplam günlerinde bir fazla gün olarak kendini gösterecekti. Gün dönümlerinin, dinsel bayramların, kamerî ayın başlama ve bitim tarihleri, her geçen yıl büyüyen bir yanlışlığın çerçevesinde hesap ediliyordu. Papa IV. Clement bu önerilere itibar etmedi. 150 yıl sonra, Kardinal d'Ailly 1414 - 1418 Konsilinde tartışılan bir ek rapor sundu, O da tutucu rahiplerin inadını kıramadı. Yıllar geçtikçe farklar daha bariz hale geliyordu. Bacon'dan 300 yıl sonra, Papa X. Gregory 1582 de takvimde düzeltme yapma ihtiyacını hissederek, 5 Ekim 1582 gününün 15 Ekim 1582 olarak değişeceğini ilân etti. Ayrıca, her yüzyılın sonuncu günü, tarih 400 rakamına bölünemediği takdirde, artık yıl⁵⁴ olarak kabul edilmeyecekti. Böylece, halen kullandığımız Gregorien takvimi meriyete girmiş oldu.

Opus Majus'da, Deneysel bilimler hakkında Bacon şöyle diyor:

“Bilgi edinmenin iki yolu vardır: mantık kullanmak ve denemelerde bulunmak. Mantık bizi bir sonuca götürür, ancak bu sonuç kesin olamaz ve şüphe yok edilmez; oysa, dimağın sezgi yoluyla varsaydığı deneme yolu ile kanıtlanırsa, hiç bir şüphe kalmaz.”

Paris Başpiskoposu 1277'de Üniversitenin öğretim programında bulunan 219 konuyu yasakladıktan bir yıl sonra, Bacon Franciscan papazlar tarafından, manastırda hapsedildi, yazı yazması yasaklandı. Rakip Benedictine tarikatına karşı çıkması kendisine bir çok düşman kazandırmıştı. Bacon'a karşı yöneltilen suçlamalar: bilimsel deney dediği yöntemlerin aslında büyücülük olması, astrolojiye fazla ilgi duyması, İbn Rüşd gibi putperest bir yazarın öğretilerine fazla önem vermesi, Roma Kilisesindeki kokuşmuşluğu tenkit ederek bilinçli olarak Kiliseyi küçük düşürmesi.

⁵⁴ Artık yıl: Seneikese, dört yılda bir gelen 366 günlük sene.

Müzik

Yedi Liberal Sanatın sonuncusu Müzik matematiksel karakterde bir bilim olarak sınıflandırılıyordu. Boethius'un *De Musica*'sı gözde ders kitabıydı. Ortaçağ üniversitelerinde müzik teorilerinin yanısıra koral söyleme sanatına ve müzik aletlerinin çalınmasına ilişkin konular da işlenirdi.

Ortaçağ müziğini Kilise ve halk müziği olmak üzere iki bölümde inceleyebiliriz.

HALK MÜZİĞİ

Trubadurlar:

Trubadurlar 11. - 13. yüzyıllarda Güney Fransa, İspanya ve Kuzey İtalya'da kaleleri, sarayları ve kasabaları dolaşarak Provence'ın *langue d'oc* dilinde şiir okuyup şarkı söyleyen gezginci sanatkârlardı. Sosyal, hatta politik etkileri büyüktü. Saray kadınlarının etrafında bir letafet ve kültür çemberi oluşturmuşlardı. Bir telli çalgının eşliğinde söyledikleri şiirlerin başlıca türleri şöyleydi: beş - altı mısralı ve nakaratı olan *canso*, *dansa* veya *balada* nakaratlı dans şarkısı, *pastorala* şövalyenin çoban kızına aşkını anlatan şarkı, *jeu parti* veya *débat* iki şair arasında aşk teması üzerine tartışma ve *alba* aşıklara günün doğmak üzere olduğunu ve kıskanç kocanın her an gelebileceğini haber veren şarkı. Trubadurların aşk konularının dışında politik dedikoduları, dinsel, metafizik ve kazüistik konuları da işledikleri, hiciv kullandıkları olurdu.

Trubadurların şarkıları monofonikti. Besteler kendilerinin veya dinsel müzikten kopya idi. Ünlü trubadurlardan Raimbaut de Vaqueyras'ın "*Kalenda Maya*"⁵⁵ adlı şarkısı Monferrato'da dört *vielle*⁵⁶'nin eşliğinde söylenmişti.

⁵⁵ *Kalenda Maya*: Mayıs ayının ilk iki günü.

⁵⁶ *Vielle*: İlkel bir keman türü.

İtalyan müzisyenleri yaylı ve nefesli sazları çalarken, çocuklar zillerle ve tempo tutarak eşlik ediyorlar.

12. yüzyılda Kilise müziğinin etken okulu Paris'te Notre-Dame'daydı. Fransız bestekâr Léonin tüm yılı kapsayacak kilise org müziğini *Magnus Liber Organi* adıyla kaydetmişti. 15 - 20 yıl sonra, Pérotin *Magnus Liber*'i ritmik fon ilâvesiyle, yeniden kayda aldı. Şarkı dili Latince idi. 13. Yüzyıldan itibaren org müziğine Fransızca dilinde koro ve tenor sesleri eklendi. Koro ve tenor seslerinin eklenmesi ilk polifoniye yarattı.

KİLİSE MÜZİĞİ

12. yüzyılda Kilise müziğinin etken okulu Paris'te Notre-Dame'daydı. Fransız bestekâr Léonin tüm yılı kapsayacak kilise org müziğini *Magnus Liber Organi* adıyla kaydetmişti. 15 - 20 yıl sonra, Pérotin *Magnus Liber*'i ritmik fon ilâvesiyle, yeniden kayda aldı. Şarkı dili Latince idi. 13. Yüzyıldan itibaren org müziğine Fransızca dilinde koro ve tenor sesleri eklendi. Koro ve tenor seslerinin eklenmesi ilk polifoniye yarattı.

Truverler:

Truverler 11. - 14. Yüzyıllarda Kuzey Fransa'da *Langue d'oïl* dilinde şiir ve şarkı söylerlerdi. Trubadurlara göre şiirleri daha lirikti ve daha az mecaz kullanırlardı. Satirik şiirleri asilzadelerin zengin sofralarını anlatır, onları hicvederdi. Truverler bazen kiralık müzisyen eşliğinde söylerlerdi.

Floransa:

14. yüzyılın müzik merkezi tartışmasız, Floransa idi. Bu kentte, kör organist Francisco Landini, Giovanni

de Cascia, Jacopo da Bologna ve Lorenzo ve Ghirardello da Firenze önderlik eden bestekârlardı. Bunlar *madrigal*, *ballatas* (Fransız virelai gibi), ve *caccias* (üç sesli şarkılar) türlerini geliştirmişlerdi.

MÜZİK ALETLERİ

Ortaçağda korno, gayda, flüt ve kaval gibi nefesli sazlarla ilkel harp, lir klavsen ve ilkel keman ve gitar gibi müzik aletlerinin, kiliselerde de körüklü çok borulu ve klavyeli orgların kullanıldığını görüyoruz.

13. yüzyılda haylazlık yapan üniversite öğrencisi oğluna yolladığı ikaz mektubunda Besançon'lu baba "... *sefih ve tembel bir hayat yaşadığını, nefesine sahip olmaya sefahati, çalışmaya da eğlenceyi tercih ettiğini öğrendim. Arkadaşların ders çalışırken gitar çalıyormuşsun. Sen ancak bir hukuk kitabı okumuşken, onlar birçok kitap okudular...*" diye yazıyordu.

Bu metinden 13. yüzyılda gitar diye bir müzik aletinin varlığını öğreniyoruz. 16. yüzyılın *guitara latina*'sının ince beli ve dört teli vardı. Modern gitardan daha dar ama daha derindi. *Guitara latina*'ya en yakın ortaçağ müzik aleti İspanyolların *vihuela* adlı çalgılandı.

1497 yılında Londra'da Mücevher Yapımcıları Loncasının vermiş olduğu yıllık geleneksel ziyafetine bir orkestranın da eşlik ettiğini ziyafet tutanaklarından biliyoruz. Ziyafet süresince müzik çalan Loncanın orkestrasında klarinet, ince ve kalın borular, bombardon,⁵⁷ gayda ve flütle kaval gibi hafif nefesli sazlar vardı.

Yukarıda sayılanların dışında, ortaçağda geliştirilen başlıca müzik aletlerinin bir kaçını sayalım:

Org:

Ortaçağın sonlarında üç ayrı klavyeli ve pedallı orglar geliştirilmişti. 1487 yılında, Fransa'da Rheims Katedralinde 2000 borulu, Almanya'da da 1495 yılında 1190 borulu ve 20 körüklü orglar vardı.

⁵⁷ Bombardon: En bas sesli boru saz.

Piyano:

Fransa'nın Dijon kentinde, 1450 yılında, yaygın olarak kullanılan klavsenin dışında, Henri Arnaut müzik tellerinin bir klaveyeden hareket alan çekiçlerle tellere darbe vuran, günümüzün piyanosu modelinde bir alet geliştirmişti. Daha revaçta olan klavsen nedeniyle unutulmuş bu alet, piyano adıyla 18. yüzyılın başında yeniden icat edildi.

Harmonium:

Gaydadan esinlenerek, körüğü pedalla çalıştırılan, klavyeli ilk harmoniumlar 1450'li yıllarda kiliselerde kullanılmaya başlandı.

Trombon:

Bilinen ilk trombon yapımcısı ve ünlü çalgıcı Nüremberg'li Hans Neuschel, Roma'da geliştirdiği nefesli sazları sergilemiş ve Papa X. Leo için bir takım gümüş trombon imal etmişti. 1503'de ölümünden sonra oğulları Hans ve Jörg trombon üretimine devam etmişlerdi.

İLK MATBU POLİFONİK MÜZİK NOTALARI

Mayıs 1501'de Venedikli matbaacı Ottaviano Petrucci, *Harmonice musices odhecaton* (Harmonik müzikle yüz şarkı) adlı eserini basmıştı. Bu eser bilinen ilk matbu polifonik müzik notalarıdır. 15. yüzyılın içinde monofonik müzik notasyonları matbaalarda basılmıştı.

İLK MATBU MÜZİK SÖZLÜĞÜ

1473 yılında Hollandalı müzik bilgini Johannes Tinctoris, *Terminorum Musicae Diffinitorium* (Müzik terimlerinin tanımlanması) adlı kitabını yayınlamıştı. Bu kitap 1495 yılında, İtalya'nın Treviso kentinde matbaada basıldı.

Adalet

Bir İngiliz deyimine göre, “Adalet yalnız verilmemeli, verilmiş gibi de olmalıdır”. Adalet bir temsildir. Adalet sarayının mimarisinden mahkeme salonunun iç düzeni ile dekorasyonuna kadar her şey semboldür. Her ayrıntının anlamı ve etkileme görevi vardır,

Adalet temsilinin sahne dekorlarında kullanılan semboller çok eskidir. Antropologların gayet iyi bildikleri gibi, düşünce tarzlarının tarih içinde uğrayabilecekleri tüm evrelere rağmen, ritüellere dayalı sosyal örf ve adetler, şekil olarak aynen tekrarlanırken, anlamları değişebilir.

Fransız Devriminden sonra yeni Napolyon yasalarının uygulanması değişmeyen adalet saraylarında ve mahkeme salonlarında olmuştur. 19. yüzyılda eldivenli elle yemin edilebilir mi konusu hukukçuları meşgul etmişti. Aynı sorunun altı yüzyıl önce Ortaçağ'ın hukukçularını da aynen meşgul ettiğini görüyoruz.

MESLEK OLARAK HUKUK

12. yüzyıldan itibaren el yazması hukukî metinlerin sayfa kenarlarındaki minyatür, resim ve bezemelerle mahkeme salonlarının tezyininde duvarlara asılan tablolardan çok şey öğreniyoruz.

Ortaçağ'ın adaletle ilgili ilk minyatürleri düzenli bir dünyayı resmederler. Adalet güçlüdür ama her fırsatta da kökenini ispatlama ihtiyacındadır. İdeal adalet Tanrısal adalettir ve insan yapısı adalet onu örnek alır. Anahtar, yer yüzünde adaleti tesis etmek üzere Tanrı'nın yargıçlara verdiği vekâlettir. Böylece yargıç meşruiyet kazanır, ama sorumluluk altına da girer. Doğrudan Tanrı'dan meşruiyetini alan yargıç politik otoriteye, hattâ Kiliseye tabii olamaz.

Hız. İsa uhrevi ve dünyevi kılıçları papa ve krala veriyor. (Gratien'in Kararnamesi, 1472)

12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa'da krallık ve prensliklerin güç kazanmasıyla, anlaşmazlıkların çözümünde otoriter hukuk pazarlık hukukunun yerini almıştı. Aynı tarihlerde İngiltere'de *common law*⁵⁸ gelişirken, kıta Avrupa'sında da yargıçların Roma yasalarına Kilise kurallarını ilâve etmeleri ile *romano-kanonik* hukuk gelişti. Bu yeni hukuk enstrümanları yeni yargıçlar gerektiriyordu ve profesyonel hukuk mesleği böylece doğdu. Profesyonel hukukçular feodal kadrolardan koştular ve gittikçe ihtisaslaşan bir iş bölümünün içine girdiler.

Bunlar bilgi ile techiz edilmiş iktidar sahibi kişilerdi ve Ortaçağ tarihinde ilk defa, asaletle gelen ayrıcalığın, askeri başarının ve parasal gücün dışında bir dördüncü iktidar sınıfı ortaya çıkıyordu. Bu yeni iktidar pozisyonlarına getirilen hukukçular feodal asilzadelerle gerici cahil halkı karşılarında buldular. Parazitlikle suçlanıyorlardı, sürekli olarak kendi kıymetlerini ve yeni müesseselerin gereğini ispatlamak ihtiyacındaydılar. Bu bilim adamları için tezlerini ispatlamanın en doğal şekli kitap yazmaktı

Ortaçağ'da sürekli kopya edilerek çoğaltılan, bol resimli iki hukuk *best seller*'ini görüyoruz: Gratien'in *Kararname'si* (*Decretum Gratiani*) ve Saksonya'lı asilzade hukukçu Eike von Repgow'un Saksonyalı'lann *Ayna'sı*.

⁵⁸ Common Law: Ahkâmı umumiye, kamu yasası

GRATIEN'İN KARARNAMESİ

Bologna'lı bir keşiş olan Gratien 1120 - 1140 yılları arasında, alt başlığı "çelişkili yasalara uyum getirilmesi" olan kitabını yazdı. Gratien Kilise hukukunun sentezini yapmaya çalışırken her ayrı doktrin problemine bağlı olarak Kilisenin otoritelerini kabul ettiği geçmiş konsillerin yasalarını, papalık fermanlarını, Kilise büyüklerinin kullandıkları vecizeleri toparlayarak ortak paydalarını ve çelişkilerini tesbit etti. Gratien üniversitede diyalektik eğitimi görmüş, konuda uzmanlaşmıştı ve hukukun sentezini araştırırken, diyalektik mantıkla çelişkiler arasında uzlaşma formülleri aramıştı. *Decretum Gratiani* derhal bir resmî doktrin kitabı olarak kabul edilmiş, el yazmaları yüzlerce nüsha olarak tüm Avrupa'ya yayılmış, en tanınmış ressamlardan bu kitabı süslemeleri istenmişti. 12. - 15. yüzyıllar arasında çoğaltılan

Ağaç altında adalet, rüşvet alan yargıç, Hieronymus Bosch, "Yedi Ana Günah" tablosundan detay. (c. 1500)

bu el yazması kitaplara, bölgeden bölgeye ve ayrıca zaman içinde değişik resim ve minyatürler ilâve edilmiştir.

EIKE VON REPGOW'UN "SAKSONYALILARIN AYNASI"

Ayna'nın yazarı Eike von Repgow hakkında yalnızca seçilmiş yargıç yardımcısı (*échevin*) olduğunu ve Saksonya'ların *Aynası*'nı 1220 - 1235 yılları arasında yazdığını biliyoruz. İlk önce Latince yazılan eser, Kont Hoyert von Falkenstein'in arzusu üzerine, yazar tarafından Saksonya diline çevrildi. Bu eser günümüzün Germen hukukunun kaynağıdır. Önce el yazması olarak resimlenerek çoğaltılan, daha sonra matbaada basılan bu kitap yüzyılımızın iki dünya harbi arasındaki dönemine kadar Almanya Yüksek Mahkemesi tarafından kaynak olarak gösterilmiştir. Bu kitabın yeni baskıları da öğrenciler ve araştırmacılar için yayımlanmaya devam etmektedir. Her sayfası, hattâ yer yer her paragrafı bir resimle süslenen *Ayna*'yı Ortaçağ hukuk tarihinin çizgi romanına benzetmek mümkündür.

KRAL VE KİLİSE

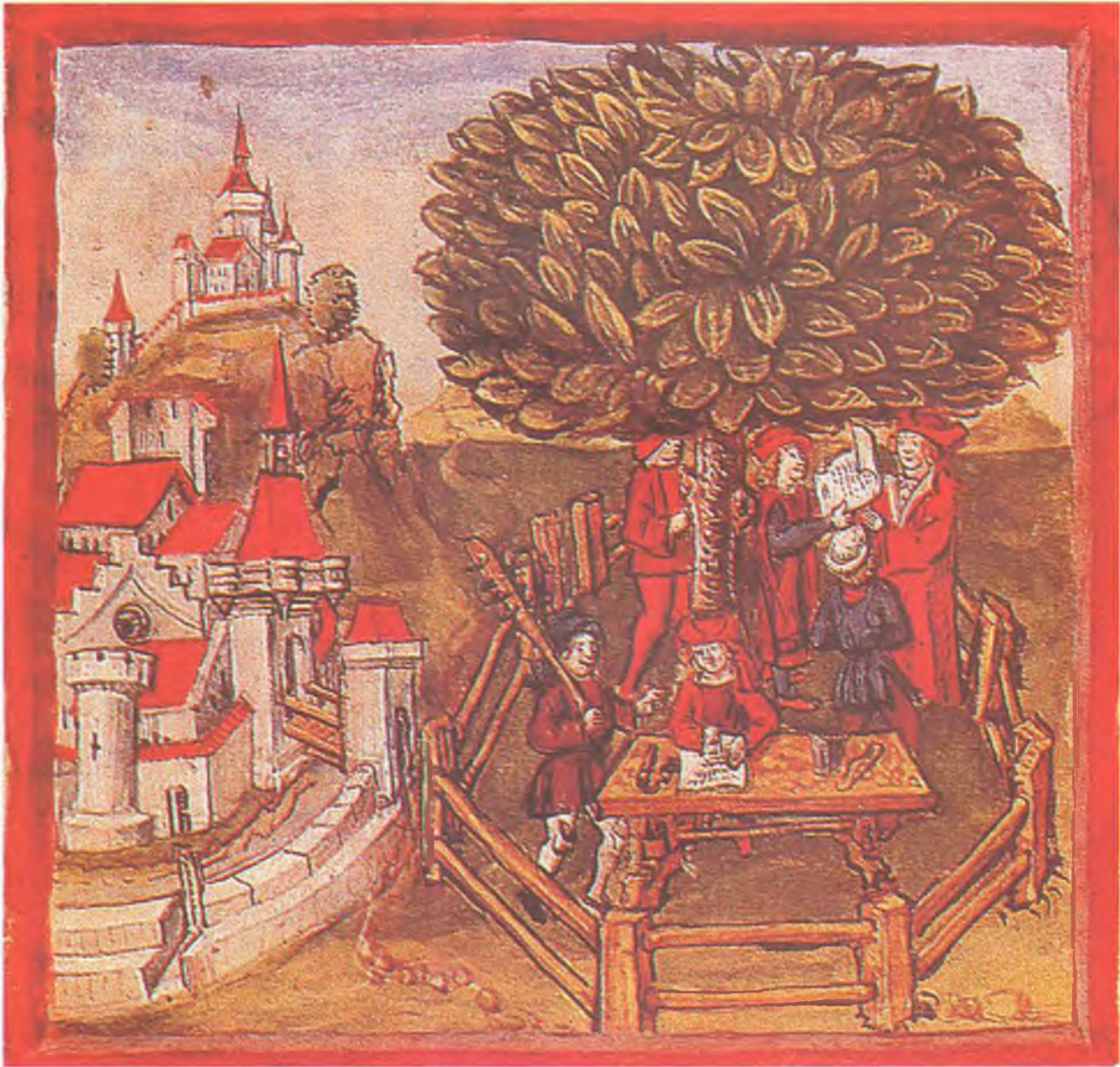
Ortaçağ hukuku kral hukuku ile Kilise hukuku olarak ikiye ayrılabilir. Bir çok tabloda Hz. İsa'yı, her iki hukuk sistemini temsilen, ellerinde birer kılıçla görüyoruz.

İncil'de Hz. İsa'nın "*Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin*" sözü Ortaçağ hukukunun temel maddesidir. Hukuk yasa normlarının ikiye bölünmüş olmasının çelişkili durumu Hıristiyan dünyasının özelliği olmuştur. Bunun karşısında, aynı tarihlerde, İslâm hukukunda hukukun tek olduğunu görüyoruz.

DÜNYANIN EKSENİ

Yeryüzü ile gökyüzünü bir kozmik sütunun birleştirdiği, veya gökyüzünü böyle bir sütunun taşıdığı, beşerin ilk inanışları arasındadır. Bu sütun, çok kere

Tuba ağacı gibi, kökleri gökte, dalları yerde, veya yeryüzünün en derinlerinde kökü olan ve dalları gökyüzünü taşıyan bir ağaçtır. Bu ağaç tanrılarla yeryüzünde yaşayan ölümlüler arasında iletişim yoludur. Bir ağaç olarak nitelendirilen *axis mundi*⁵⁹ hayat verendir. Mevsimlere göre dökülen yaprakların yerine yenilerinin gelmesi, her ölümü bir yeniden doğuşun izlediğini simgeler. Adalet de, aynı şekilde, her aldığı yaradan sonra toplumun yaralarını sararak yeni meyvelerin doğmalarına izin vererek toplum ahengini yeniden teessüs ettiğinden, ağaç onun da sembolü olmuştur. Ağacın uzun ömrü ebedî adalettir.

Mulhouse mahkemesinin kent surlarının dışında, ağaç altındaki oturumu .(1513)

⁵⁹ *Axis mundi: Dünyanın eksenini*

Afrikalılar kutsal baobab ağacının altında merasimlerini icra ederler. Bedevîler mahkeme çadırının merkezindeki ağaç direğın üzerine ellerini koyarak yemin ederler. Keltler adaleti meşe ağacının altında verirlerdi. İskandinav kùltlerinde kutsal mitolojik ağaç dişbudaktır⁶⁰. Ebedi dişbudak ağacının altında tanrıların sürekli mahkemesi bulunur. Bu tanrılar insanların davranışlarını yargılayarak, her gün dünyanın kaderine yeniden karar verirler.

Ortaçağ'da prens veya kral açık havada halka adalet dağıttığında daima bir büyük ağacın altına otururdu. Hieronimus Bosch 1500 yılına doğru "yedi ana günah" konulu tablosunu yaptığında, rüşvet alan yargıcı ağaç altında çizmişti. Diğer bir resim de de Mulhouse mahkemesinin kent surlarının dışında, ağaç altında oturumunu görüyoruz. Mahkeme salonu dekorlarında, salonun merkezinde ve yargıcın arkasında ağacın yerini haç almıştır. Germen mahkeme salonlarında haçın yerine, Hz. İsa'nın adalet dağıttığı kıyamet günü tablolarını buluyoruz.

YARGIÇ YARDIMCILARI VEYA HALK JÜRİSİ

Yeryüzünde Tanrının yargı elçisi yargıç adalet dağıtırken, Tanrı da eş zamanda gökyüzünde adalet dağıtırdı. Bu tema bir çok tabloda işlenmiştir. S. 144'deki resmin üst tarafında, merkezde, Hz. İsa oturmaktadır. Başının iki tarafında, Kilisenin ve Kralın adaletini temsil eden birer kılıç vardır. Çevresinde 12 havarisi, Meryem Ana ve Aziz Yuhanna, yani toplam 14 kişi durmakta ve adaleti dağıtmakta Hz. İsa'ya yardımcı olmaktadırlar. Resmin alt tarafında, yargıç, Hz. İsa modelinde çevresinde 14 yargıç yardımcısı ile oturmaktadır.⁶¹ Yargıç yardımcılarını tam 14 kişi olmakla beraber, kitap resimlerinde savcı, şahitler, savunma tarafı da gösterildiğinden, çok kere yer darlığından bir kaç yargıç yardımcısının resmedilmesi ile yetinilirdi.

Resimde, yargıcın sağ başında kutsama veya yemin işaretini veren parmaklar Tanrı'nın elini, sol tarafında duran siyah yaratık da Şeytanı temsil ederek insan yargısının bazen şaşabileceğini göstermektedir. Hz. İsa ile altındaki yargıcın resmin merkezinde eksen şeklindeki durumları daha önceki tarihlerde resimlerin merkezinde

⁶⁰ İzlandalılar için bu ağacın adı Yggdrasil, İsveçliler için de Irminsul'dur.

⁶¹ Bu 14 yargıç yardımcısı ileri tarihlerde Anglo-Sakson hukukunda oluşturulan jüri sisteminin kaynağı olmuştur.

Yeryüzü ve Gökyüzü mahkemeleri. Alman ekolü. (15.yüzyılın başı)

bulunan ve altında tanrıların mahkemesinin toplandığı dünya eksenli ebedî ağacın yerini almıştır. Yargıcın sağında oturan ikinci beyazlı kişi Aziz Petrus olup Cennetin kapısını iyi insanların kortejine açmaktadır. Bu iyi insanlar Cennete doğru çıkarlarken, kıyamet gününde mezarları açılmakta ve cenazeleri tekrar vücut bulmaktadır (resmin sol alt köşesi). Resmin sağ tarafında, yani yargıcın solunda kötü insanlar bir melek tarafından kovulduktan sonra Cehennemın canavar ağzının dipsiz uçurumuna doğru inmekte ve orada da bir şeytan onları karşılamaktadır.

Resim dikkatle tetkik edildiğinde Cennete çıkan kortejle Cehenneme inen kortejin, Papa, imparator ve asilzadeler olmak üzere aynı kişilerden oluştuğu anlaşılır; bunların giysileri dahi aynıdır. Alegorinin mesajı basittir: Mevkii ne olursa olsun, hiç bir kişi Tanrı'nın ve yargıcın adaletinden kurtulamaz. Tanrı ile olan yakınlığından dolayı, yargıç Kilisenin mensuplarını ve kralı aynı şekilde yargılayabilir. Yukarıda bahsettiğimiz ve Hz. İsa'nın *"Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya verin"* olarak bildiğimiz ve Hıristiyan hukukunun özelliği olmuş çifte adaletin çelişkisi de böylece, yargıcın şahsında birleşir ve çelişki kalkar.

Özel hukuk mahkemesi, c.1483. Suçlayan, savunan, yargılayan abartılmış el ve parmak hareketleri dikkati çekiyor.

Resimde, Cennete ve Cehenneme giden kortejlerde yargıcı da görüyoruz. Kortejin başında erguvan renginde kaftanı ile papa, arkasında imparatorluk tacı altında olan bir imparator, onun da arkasında başında görevinin külâhı olan bir piskopos ve dördüncü olarak yargıç gelmektedir. Ancak resmin merkezindeki yargıcın elinde görevinin alameti olan asa varken, kortejdeki yargıcın elinde asa yok ve onu ancak insan olarak özelliği olan uzun kıvılcık sakalı ile sarkan bıyıklarından tanıyoruz. Çünkü yargılanan yargı değil, insan olan ve hata yapabilen

yargıçtır. Günahkâr papa papalığı, kötü imparator imparatorluğu batırır; oysa adalet evrenseldir ve daima payidar kalacaktır. Kötü yargıç ancak kendini batırır, adalet kötü yargıcı da yargılayarak, iyilik ve kötülüğü aşar.

DURUŞMA, YARGILAMA

Yargılama usullerinin ritüelik parmak, el ve kol hareketleri kendi başlarına bir dil oluşturmuşlardır.

Mahkeme salonunda yargıcı, savcıyı veya suçlayan tarafı, yargıç yardımcılarını, sanığı, avukatını ve şahitleri görüyoruz. Yer darlığından, ressam bunların hepsini birden gösteremeyebilir, önemli olan mahkeme sahnesinde her aktörün hareketleridir. Burada vücut dili esastır. *Ayna*'da ellerin hareketi abartılarak gösterilmiştir, her parmağın pozisyonu anlam taşır. El ve parmakların pozisyonu suçlar, suçu inkâr eder ya da söyleneni doğrular, yetki, vekâlet verir, çaresizliği ve soruyu, talebi, ve daha bir çok şeyi ifade eder. Ressamların kullandığı bu işaretler bugün kodlanmıştır. İzleyen resimlerde bunun örneklerini görüyoruz. Suçlayan veya adaletin yerine

Ceza Hukuku, c. 1483. Sanığın mânidar bakışı, yargıcın yargılayan parmakları dikkati çekiyor.

yalancılığı ifade için sırtını seyircilere çevirir, yüzü gözükmez, hatları çirkindir. Ressam tarafsız değildir, genelde iddia sahibi tarafı tutar. Ortaçağ'da sanık sandalyasına oturtulmak zaten mahkûmiyetin başlangıcı sayılırdı. Yeterince güçlü ve nüfuzlu kişi sanık sandalyasına pek oturtulamazdı, ressam da bunun bilincindedir.

İSPATLAMA

Şahitlerin dinlenmesi, kutsal emanetler veya İncil üzerine yemin etmek en yaygın yöntemlerdi. Sağlam sonuç vermediği için papa tarafından 1374 yılında yasaklanan *ordali*⁶² savunmanın suçsuzluğunu ispatlayabilmesinde

⁶² *Ordali: Fransızca: ordalie, İngilizce: ordeal.*

getirilmesini talep eden yargıcın sağında, savunma veya sanık tarafı da yargıcın solunda yer alır. Adaletin yerine getirilmesini talep eden kişi yargıca ellerini yalvarır gibi uzatır veya suçlamasının doğruluğunu ifade etmek için elini göğsünün üzerine koyar, sanık elleriyle olumsuzluğu, suçlamayı red edici bir işaret yapar veya delil olarak sunmak istediği bir evrakı uzaktan gösterir. Suçlayanın parmakları doğruluğu ifade eden bir gerginlikteyken, sanığın parmağı kırıktır, yalancı şahit konuşurken yargıca bakmaz. Sanık bazen

Yargılama. Tarafsız yargıcı, sağında adaletin yerine getirilmesini isteyen, elleri yalvarma pozisyonunda parmakları düz, ayakları yukarı doğru açık, gözünün içine bakan kişi; solunda ise bakışlarını kaçırarak yalandan bakan ve kırık parmaklarıyla yalancı söylediği belli olan sanık. (14. yüzyıl)

kullanılan en acımasız yöntemdi. Tanrı Mahkemesi diyebileceğimiz bu usulde yalan söylediğinden şüphelenen sanığın eli kaynar suya sokulur, eline kızgın bir demir verilir, veya zehir içirilir ve “eğer suçsuzsa Tanrı korur” mantığı yürütülürdü. Düello da bu sınıfa girebilir, zira Tanrı haklı tarafın yanındadır. Hiyanetle suçlanan Kontes, bir elinde kocasının kesik başı, diğerinde kızgın demir suçsuzluğunu ispatlamaktadır. Hikâyeye göre, İmparator 3.Otton'un kansı imparatoriçe, çevresindeki bir konta aşık olmuştur. Ancak kont ona yüz vermeyince, öç almak üzere, kendisine tecavüze yeltendiğini imparatora iftira etmiş, imparator da fevri bir kararla kontu idam ettirmiş. Dul kontes, kontun suçsuz olduğunu kızgın demir ordalisi ile ispat ederek imparatoriçeden öcünü almış.

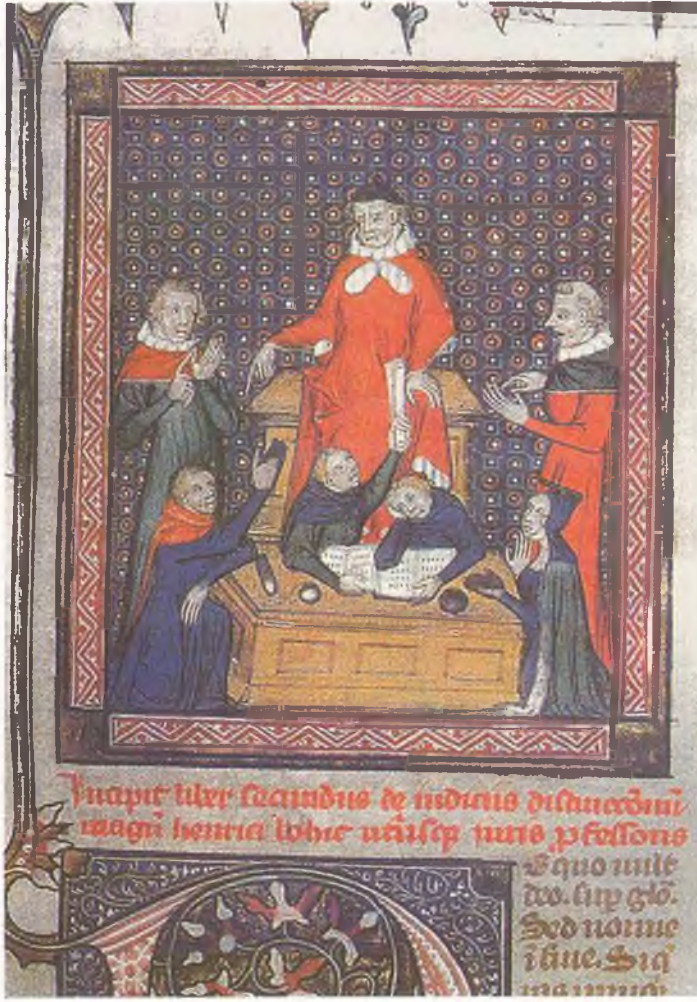

“Ordali” yöntemiyle suçsuzluğun ispatı. İftira üzerine idam edilen kocasının masumiyetini ispatlamak üzere dul kontes İmparator III. Otton'un önünde diz çökmüştür. Sağ elinde kocasının kesik başı, sol elinde ise, elini yakmayan kızgın demir. (c. 1470)

BİR ELİNDE TERAZİ, DİĞERİNDE KILIÇ, GÖZÜ BAĞLI KADIN

Kadın Figürü ve Terazi

Adaleti bir kadının temsil etmesi ve bu kadının terazi kullanması Mısır mitolojisinde doğruluk ve adalet Tanrıçası Maat ile başlar. Maat Güneş Tanrısı Ra'nın kızı ve Bilgelik Tanrısı Tot'un karısıdır. Ölüm Tanrısı Oziris'in “Oziris'in yargısı” olarak

Yargılama. Yargıcın solunda duran sanık gösterilen cvraka hayretle bakmakta, parmaklarının bükümü yalan söylediğini ifade ediyor. (14. yüzyıl)

belirlemek için dosyasının üzerine Maat heykelciğini koyduklarını yazar.

Maat, ölülerin yargılanmasına iştirak eder, bir kaidenin üzerinde oturur, terazinin bir kefesini üzerinde, bazen her iki kefesini üzerinde durur, ya da güneş kayığına yol gösterir, ama hiç bir zaman teraziye elinde tutmaz.

Kılıç

Kılıç daima Adaletin bir parçası olmuştur. Hz. Süleyman aynı bebekte hak iddia eden iki anadan hangisinin gerçek olduğunu anlamak için kılıcını kullanır.

⁶³ Diodoros Sikeliotes, veya Sicilyalı Diodoros, İ.Ö. 1. yüzyıl, *Bibliotheca Historike (Tarih Kitaplığı)* adlı 40 ciltlik dünya tarihi ile ünlü Yunanlı tarihçi, İ.Ö. 60-67 yıllarında Mısır'ı dolaşmıştır.

anılan tanrıların ölüleri yargılama töreninde, terazinin bir kefesine ölünün kalbi konur, diğerine de Maat bir deve kuşu tüyü koyar. Tanrısal savcı çakal başlı Anubis ile aynak kuşu başlı Tot'un ölüyü suçlamalarında, tüy iddia makamının suçlaması ve adaletin çok kesin ölçüsüdür. Ölünün kalbi tüy kadar hafif olduğu takdirde, kefeler dengede durur ve ölü cennete gitmeye hak kazanır. Kalp tüyden ağırsa, terazinin kefesini ölüyü mahkûm eder. Oziris'in riyaset ettiği bu merasimde, adalet tanrıçası Maat teraziye tutmadan yalnızca tüyü kefesine koyar.

Heliopolis yargıçları boyunlarına Maat'ın heykelciğini asarlardı. Ünlü Yunanlı tarihçi Diodoros Sikeliotos⁶³, yargıçların karar anında, haklı tarafı

Şahidin elini kaldırarak yemin etmesi.

Büyük İskender Gordion düğümünü kılıcıyla keser. Ortaçağ görüntülemelerinde Adalet'in ilk defa kılıçla sembolize edilmesi Bamberg Katedralinde Papa II. Clément'in heykelinin kaidesinde kabartma olarak görülmektedir. Heykel 1250'den önce tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra kılıcı sık sık adaleti görüntüleyen minyatür, resim, fresk ve heykellerde görürüz. Yargılama devlete bağlı mahkemeler tarafından yapılmaya başlandığından beri, kişisel ölç almanın yerini devletin cezalandırması almıştır. Devletin ceza verme gücünü de kılıç temsil eder.

Terazili Kadın

İmparatorun kişiliğine tapılan Hıristiyanlık öncesi Roma'da, imparatorun başı tanrı figürü olarak paraların üzerinde bulunurdu. Üzerinde tanrı - imparatorun resmi bulunan paralara bilinçli olarak zarar verilmesi imparatora karşı işlenmiş

Yargılamanın safhaları: (yukarıdan aşağıya doğru ve soldan sağa):
a) itiraz ve temyiz talebi; b) bir yargıç yardımcısının (echevin) ehliyetinin kontrolü ile görevine başlatılması; c) hürsüzün asılması ve küçük bir hürsüzlük vakasında cezanın paraya çevrilmesi; d) eksik ayarlı ölçü kullanan esnafın saçlarının kesilmesi; e) katilin, kilise veya değirmen kundakçısının tekerlek işkencesi ile idama mahkûm edilmesi. (14. yüzyıl)

figürleri ile *bereket boynuzunu* da görebiliyoruz.

Roma'da imparatorluk kültü kalktıktan, hattâ imparatorluk çöktükten yüzyıllar sonra paraları hâlâ tedavüldeydi. Paranın üzerindeki kutsal ve adil imparator sembolü geçerliliğini yitirmişti, ama insanlar elinde terazi tutan kadını hakkaniyetin sembolü olarak görmeye alışmışlardı. Ortaçağ insanları hakkaniyet veya doğal adalet yerine yasal adaleti temsil etmek için elinde terazi tutan kadın figürünü

ağır bir suç olarak kabul edilirdi. Roma'da, imparatorun resmi önünde yemin edilir, yargıçlar adalet dağıtırdı.

Adalet'in sembolü olarak elinde terazi tutan kadın figürünü çağımızın 80. yılına doğru, Roma İmparatorları Vespasyen ve Titus zamanında ilk defa madeni paraların arka tarafında görmekteyiz; kadın figürünün iki tarafında da *Aequitas*⁶⁴ *Augusti*, yani "*kutsal imparatorun hakkaniyeti*" yazılarını görüyoruz. Daha önce, 22 veya 23. yılında, Roma İmparatoru Tiber, paraların arkasına, annesi Livya'nın hatları ile kadın başı bastırmış, altına da *Justitia*⁶⁵, yani Adalet diye yazdırmıştı.

Roma paralarında, imparatorun resminin arka tarafında, imparatorun diğer vasıflarından olan *mutluluk* ve *barış* kadın

⁶⁴ *Aequitas*: Hakkaniyet, doğruluk, doğal adalet.

⁶⁵ *Justitia*: Legal adalet.

Kılıcını ve terazisini ne yapacağını şaşırmış, gözleri bir deli tarafından bağlanan Adalet. (La Nef des Fous)

doğal olarak kabul etmişlerdi. 15. yüzyıldan itibaren de, bir elinde teraziyi tutan kadın, diğer elinde kılıç tutmaya başlamıştı.

Göz Bağı

Terazili kadının gözlerinin bağlanmasını Sébastien Brant'ın hukuku hicveden 1494 tarihli *la Nef des Fous*⁶⁶ adlı eserinde ilk defa görüyoruz. Mahkemelerdeki suiistimalleri ve davalıların anlamsız davalarla servetlerini harcamalarını alay konusu eden Brant, bir delinin Adalet kadınının gözlerini bağladığı baskı tabloyu eserine dahil etmişti. Gözleri bağlanınca ne yapacağını bilemeyen, ağzının şekli şaşkınlık ifade eden Adalet, terazisini yere bırakmak üzeredir ve kılıcını nasıl kullanacağını bilemez durumdadır.

1530 yılına doğru bu yeni sembolizmaya sahip çıkmış, her yerde kılıç ve terazi tutan Adalet kadınının gözleri bağlanmaya başlanmıştır. Zamanın hukukçuları bu yeni sembolü izah etmeye çalışmışlar ve tarafsızlık ilkesini ittifakla kabul etmişlerdi. Bu hukukçular Adalet'in gözlerinin bağlı olmasını, Plütarkos ve Diodoros Sikeliotos'un⁶⁷ eski Mısır'da kör ve kolsuz yargıç imajları ile kıyaslıyorlardı. Mısırlı yargıçlar görüntülerin baştan çıkarmasına karşı kör, rüşvete karşı da kolsuzdular.

⁶⁶ La Nef des Fous: Delilerin tapınağı

⁶⁷ Not 63'e bakınız.

Bir elinde terazi, diğerinde kılıç Adalet'i temsil eden kadın ceza mahkemesine nezaret ediyor. (c. 1483)

Kısaca birkaç yıl içinde, Adalet'i alay konusu yapan, kaynağında olumsuzluk taşıyan bir imaj, Adaletin sembolüne dönüşmüştü.

Ortaçağ ve Rönesans resim sanatında, ölüm, ihtiras, cimrilik, cehalet, yanlış düşünce, öfke hep gözü bağlı alegoriler olarak gösterilmiştir. Aşk kör ise, Küpidon'un gözlerinin bağlı olması aşkın güzelliklerinden ziyade tehlikelerine dikkatimizi çekmektedir. Zaten, 16. yüzyıldan önce tarafsız olmak için kör olmanın gereğini kimse düşünmemişti, hattâ, doğru karar verebilmek için keskin görüşlü olmanın gereği vurgulanıyordu. Silâhlı kadının körlüğü çok kere yanlış anlaşılmıştır, hukukçular bu sembolde tarafsızlık yerine körlüğü, tutarsızlığı görmeğe başlamışlardır. Sonuçta, gözü bağlı Adalet'in istikrarlı bir adalet olamayacağı görüşüne varılmıştır. 1907 yılında Prusya Hükümeti inşa edilmekte olan yeni adalet saraylarında gözü bağlı Adalet sembolünün kullanılmasını yasaklamıştı.

Engizisyon ve İşkence Uygulaması

TARİH

Babil ve Musa yasalarında işkence ile ilgili bir konuya rastlanmamıştır. Mısır, Asur ve Yunan kent-cumhuriyetlerinde ilk defa işkence kaydına rastlanılır. Atina'da işkence yalnızca yabancılarla kölelere, Roma'nın cumhuriyet döneminde de yalnızca kölelere uygulanırdı. Roma'nın imparatorluk döneminde, "*laese majestas*", yani imparatora karşı gelme suçu da işkence kapsamına alınmış ve bu da demokrasiyi yok etmeye yetmiştir. Roma'da sonradan, kocalarını zehirlemekle suçlanan kadınlar da işkence kapsamına alınmıştır. Burada işkence bir itiraf elde etme mekanizmasından çok bir ceza olarak kullanılmıştır.

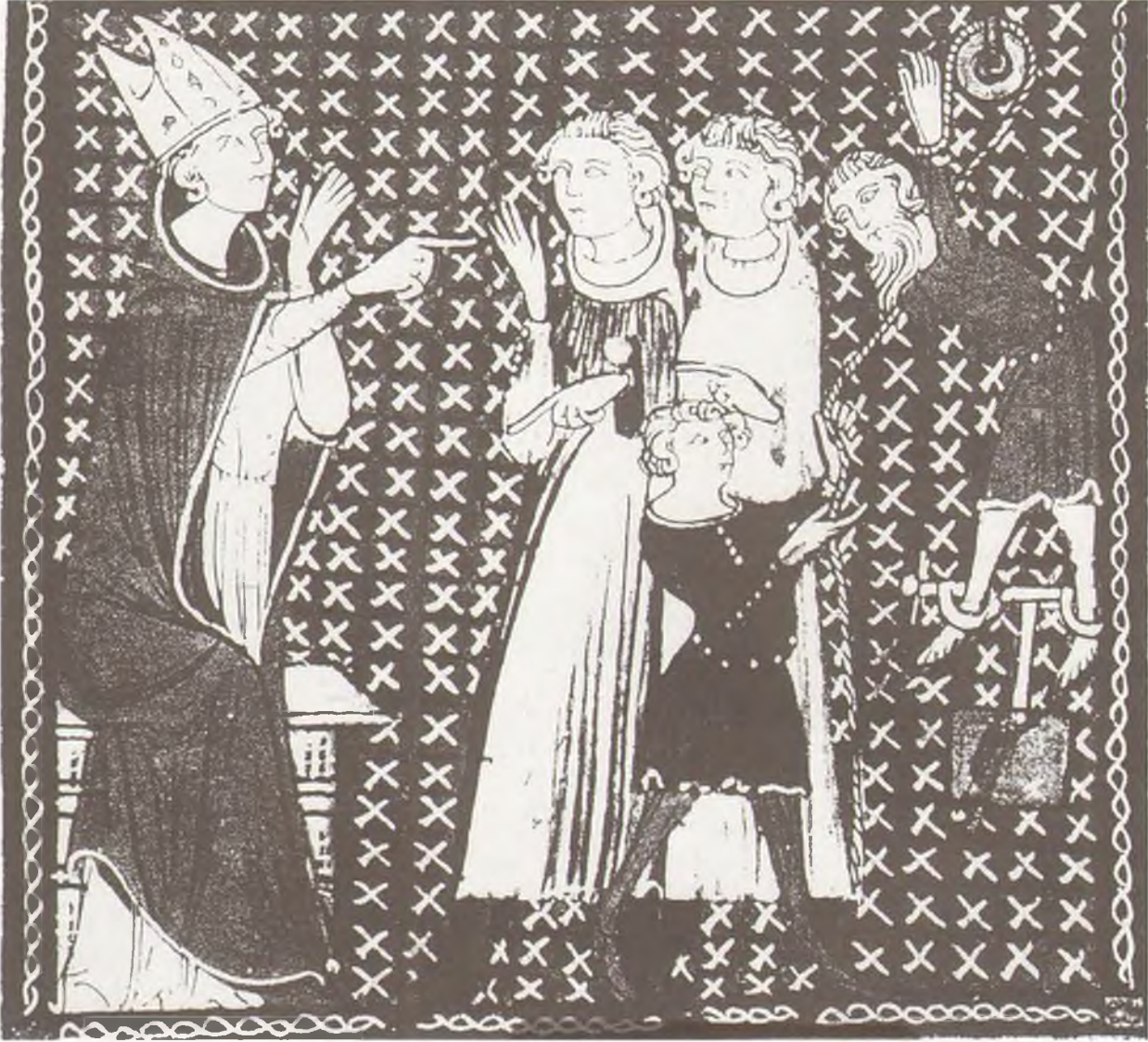
ORTAÇAĞ'DA SAPMALARLA MÜCADELE

Ortaçağ'da dogmatik din öğretilerinden sapmalarla mücadele etmek üzere gelişen Engizisyon'un toplumun her katmanında sorgu, tutuklama ve işkence uygulamaları, çağımızın adli hukukunu etkilemiştir.

Engizisyonun özelliği tutuklandığı andan itibaren suçlu muamelesi gören sanığın suçsuzluğunu ispata mecbur olmasıydı. Gammazlığa prim veriliyordu, suçluyu ihbar etmeyen de suç ortağı sayılıyor, Engizisyon mahkemesinin huzuruna çıkarılıyordu. Zan altına düşmekten korkan halkın içinde suçlunun lehinde şahit bulmak fevkalâde zordu. Savunma avukatının görevi de kolay bir itirafı elde etmekten öteye gitmezdi.

İşkence bir ceza değildi, amacı suçun itirafını ve suç ortaklarının isimlerini elde etmektir.

İşkence esnasında suçlarını itiraf edenlerle mahkûmiyetten sonra pişmanlık gösterenler genelde müebbet hapse mahkûm edilirdi. Hapis cezasına

İşaret parmağı ile suçlayan engizitör, şahitler, elleri ve ayakları bağlı sanık.

çarptırılanlarla, Engizisyon kaçaklarının ve kapıldıkları sapsmadan dönmeye vakit bulamadan işkence altında ölenlerin ve mirasçılarının varlıkları haczedilirdi. Engizisyon mahkemesinin masrafları düşüldükten sonra, kalan servet kilise ile yerel devlet yönetimi arasında paylaşıldı.

Mahkûmiyetlerin toplu olarak halk önünde ilân edilerek mahkûmların özel giysileriyle halkın önünden geçirildikleri "auto-da-fe" merasimlerinden en az on beş gün önce işkence kesilirdi, böylece de mahkûmların taşıdıkları fiziksel işkence belirtileri halktan saklanmış olurdu.

İŞKENCE UYGULAMASI

Tomas de Torquemada'nın⁶⁸ 1484 yılında yayınladığı işkence talimatnamesi işkence usullerini düzenlemiş ve bu düzenleme diğer Katolik ülkelere örnek teşkil etmişti.

Torquemada'ya göre başlıca işkence yöntemlerini üç bölümde toplayabiliriz:

1. Çarklara bağlı iplerle kol ve bacakların gerilmesi.
2. Sırtın arkasından ellerin bağlandığı bir iple sanığın tavana kadar çekilmesi, peşinden ip serbest bırakılarak, sanık yere çarpmadan önce havada aniden gerilen iple kol ve omuzlarının mafsallarından çıkmalarının temini.
3. Sırt üstü yatırılan sanığın göğsünün üzerine, nefes alamayacak hale gelinceye kadar, teker teker ağırlık yüklenmesi.

Sorgulama (c. 1300)

⁶⁸ Tomas de Torquemada (1420-1498): İspanyol, Dominiken rahip. 1483 yılında tüm İspanya için Büyük Engizitör tayin edildi. Engizisyonun organizatörü olmuştur. Yahudileri amansızca takip etmesi, kendisini fanatizmin sembolü haline getirmiştir. 1484-1498 yılları arasında Engizisyonla ilgili talimatnamelerini yayınlamıştır.

Bu üç ana işkence tekniğinden başka, gözler çukurlarından fırlayana kadar şakakların etrafından başın sıkılması, sanığın iğneli beşikte sallandırılması, kol ve bacaklara bağlanan iplerin kemiklere dayanıncaya kadar sıkılması gibi yardımcı yöntemler de uygulanırdı.

İşkencenin etkisiyle işlenmedik suçların itiraf edilmelerini önlemek ve itirafın böylece geçerli sayılmasını sağlamak üzere de, “*masum kişilerin bilemeyeceği*” detayların itiraf metnine dahil edilmiş olmaları arzu edilirdi.

ENGİZİSYON'UN FELSEFESİ

Katalonya, Aragon, Valansiya ve Mayorka Büyük Engizitörü Nicolau Eymerich 1371 yılında “*Engizitörlerin El Kitabı*”nı yayınlamış ve bu kitap Engizisyon tekniğinin temelini oluşturmuştu.

Demokratik olmayan ülkelerde polis iki türlü baskı aracı kullanır: işkence ve hapis. Bu yöntemlerin sistematik olarak uygulanması Dominiken Engizitör rahiplerince başlatılmıştır.

Fransa Temyiz Mahkemesi eski başkanı L. Tanon, “*Fransa Engizisyon Mahkemelerinin Tarihi*” (Histoire des Tribunaux de l'Inquisition en France) adlı eserinde şöyle diyor:

“Engizisyon hukuku Fransa ve diğer Avrupa devletleri kriminal hukuku üzerinde derin izler bırakmıştır..... Sanık yemini, usulün gizliliği ve keyfiliği, savunma hakkının verilmemesi, yanaltıcı sorgulama tekniği, işkence ve diğer baskı yolları ile itirafa zorlamalar hep Engizisyon'un mirasıdır. Engizisyon ceza usullerinin de modern ceza usulleri ile müşterek bir noktası vardır o da hapis cezasının geniş çapta uygulanmasıdır. Engizisyondan önce de var olan hapis cezası, Ortaçağ Engizisyon Hâkimleri tarafından yaygın ve genel bir hale sokulmuştur.”

İşkence. Mahkûmun diri diri derisinin yüzülmesi. (Gérard David, La Justice de Cambise, 1498, Bruges Belediye Müzesi)

şekilleriyle, günümüzde de devam etmektedir.

İzleyen satırlarda, Eymerich'ten ve 1578 yılında, Kilisenin arzusu üzerine aynı el kitabını, kendi yorumlarını da ilâve ederek, yeniden yayımlayan Francisco Peña'dan bazı Seçmeleri görelim:

Eymerich: Engizisyon dâvalarının boşuna uzamalarının en büyük nedeni tanıkların fazlalığıdır.

Peña: İki tanıktan fazlası dinlenmemelidir.

Eymerich: Sapma ile suçlanan sanığın eşi, oğlu veya diğer aile efradının tanıklığı engizitör tarafından kabul edilebilir mi?

— Suçu doğrulayan tanıklık kabul edilerek sanığı savunan tanıklık red edilmelidir. En güçlü suçlama sanığın kendi yakınlarından gelen suçlamadır.

Eymerich: Kimler sapma ile suçlanabilir?

—Tanrı'nın yağmur yağdıramayacağını veya kapalı havayı açamayacağını söyleyen kişiler de heretik⁶⁹ sayılmalıdır. Zira bunlar Tanrının kadirîmutlak kabul edildiği dogmaya karşı gelmektedirler.

Eymerich: Sanığa savunma hakkının verilmesi dâvaların uzama nedenlerinden biridir. Sanık suçunu itiraf ettiği ve itirafnâme tanıkların suçlamalarına uygun düştüğü zaman, tanıklara karşı tanığı savunacak bir avukata gerek yoktur. Sanık suçunu inkâr ettiği zaman kendisine bir avukat tayin edilecektir.

Peña: Avukatın rolü sanığın suçunu itiraf ederek pişmanlığını ilân etmesini ve suçuna uygun bir ceza talebinde bulunmasını sağlamaktır.

Eymerich: Suçlamanın ana hatlarını red ederek cevaplarında tereddüt gösteren sanık, tek tanığın suçladığı veya aleyhinde kuvvetli delillerin bulunduğu sanık, işkence edilecektir.

Peña: İşkence esnasında suçunu itiraf ettikten sonra mahkeme huzurunda inkâr eden sanık tekrar işkence edilecektir. Ancak işkence gaddarca uygulanmayacaktır. Biz cellât değiliz.

Peña: İşkencenin yettiğine ne zaman karar verilir?

— İtiraf elde edilmemekle beraber sanığa uygulanan işkence miktan aleyhindeki delilleri dengeleyinceye kadar işkenceye devam edilir. Bu durumda sanığa uygulanan işkence ile, aleyhindeki delillerin cezasını çekmiş olduğuna kanaat getirilebilmelidir.

Eymerich: Mahkûmların cezalarını çekecekleri hapisanelerin korkunç olmaları gerekir. Hapishanenin işlevi mahpusları muhafaza etmek değil, onlara eziyet çektirmektir.

⁶⁹ Herezi: Dinsel sapma, heretik: sapan kişi

Bir Dönemin Sonu

Kilisenin Düşünceyi Yasaklaması, Mistisizm Arayışı, Engizisyon, Sürekli Savaş, Silâhlarda teknik gelişmeler, Fatih'in Topları:

1277 yılındaki yasaklamadan sonra, teknolojideki gelişme yavaşladı, 13. Yüzyıl aydınlanma hareketi veya ilk Rönesans darbe yedi ve gittikçe baskıları yoğunlaşan kokuşmuş bir çağ başladı.

1277'de yasaklanan 219 "*iğrenç hata*" (ki bir kısmı Thomas Aquinas'ın savundukları idi), Paris Üniversitesinin, Hıristiyanlıkla bağdaşamayacak Yunan ve Arap düşüncelerine ne denli bağımlı olduğunu göstermektedir. Evrenin yaratılışı, kişisel ölümsüzlük, özgür irade sorgulanıyordu. Tanrı artık evrenin merkezi değildi. Teolojinin yüceleştirilmesi yerine felsefe yüceleştirilmişti. Kutsal kitaplarda bir çok yanlışın var olabileceği kabul ediliyordu.

Kilisenin bu yasaklamalarından ilk etkilenenler, Paris'i terk etmek zorunda kalan İbn Rüşd'ün müritleri olmuştu. Bunların bir kısmı Padova'ya sığınarak çalışmalarına orada devam ettiler. Bir yüzyıl sonra, bu ortamda Jacopo ve oğlu Giovanni di Dondi astronomik saatlerini yaptılar.

İtalya için Paris'i terk edenlerden biri Brabant'lı Siger idi. Dante onu ve Thomas Aquinas'ı, Cennette bulunan 12 parlak düşünürün içinde göstermişti.

1277 yılının yasaklamaları iki uzun vâdeli sonucu beraberinde getirmiştir: Felsefe teolojiden ayrılmış ve bu sayede, bilimin liberal hümanizmanın dışında gelişebileceği bir entelektüel ortam yaratılmıştır; ikinci sonuç, Hıristiyanlığın mistisizme yönelmesidir.

Mistisizm, yaratılış bulmacasını mantık yerine hissî sezinleme ile çözme arayışıdır. Mistik kişi mantığı, tutarlı ve bilinçli düşünceyi red eder. Goethe

mistisizmi “*kalbin skolastiği, hislerin diyalektiği*” olarak tanımlamıştı.

14 ve 15. yüzyıllarda riyaziyetçi⁷⁰ davranışların, meditasyonun, inzivaya çekilmelerin ve cezbeğe girme arayışlarının çoğaldığı dönemdir. Gittikçe artan sayılarda erkek ve kadın, günahlarından arınmak üzere dünyayı reddederek kendilerini kutsal yaşama adanmışlardır.

Mistisizmin yaygınlaşmasıyla, Avrupa tüm bâtil sanatlarla okült⁷¹ bilimlere kendini kaptırmıştır: jeomansi⁷², hidromansi⁷³, aeromansi⁷⁴, piromansi⁷⁵, şiomansi⁷⁶, augury⁷⁷ ve nekromansi⁷⁸ fevkalade yaygınlaşmıştı. Bunlarla birlikte astroloji, ilm-î simya ve büyücülük de gelişmişti. Bütün bu okült bilimler geliştikçe bunları yok etmek üzere Kilise korkunç baskılara baş vuruyordu. Engizisyon tarafından yakılarak idam edilen ilk astrolog Cecco d’Ascoli olmuştur (Floransa 1327). Cadı avı başlamıştı. Binlerce kişi cadılıkla suçlanarak işkence edilmiş ve yakılarak idam edilmişti.

Dominiken Rahip, Nicolau Eymerich, Avignon’da 1376 yılında Engizitörlerin el kitabını⁷⁹ yazmış, 1578 yılında, kutsal hukukla sivil hukuk doktoru Francisco Peña, kendi yorumlarını ekleyerek, Eymerich doktrinini yeniden yayımlamıştı.

KITLIK, SAVAŞ VE VEBA

1315 - 1317 yıllarında Batı Avrupa’yı korkunç bir kıtlık sardı, 1315’in yazı ve sonbaharı hiç durmadan yağın yağmur tüm ekinleri çürüttü, yüz binlerce kişi öldü, yalnız Hollanda’da nüfusun %10’u açlığa kurban gitti; 1318’de kıtlığın sürdüğü İrlanda’da yamyamlığın başladığı, dar ağacında asılan suçluların cesetlerinin kapışıldığı yerel kayıtlarda yer alıyor.

1337’de Yüz Yıl savaşı başladı ve Avrupa ekonomisini sarsan ilk büyük iflas yaşandı.

⁷⁰ Riyaziyetçi: Din uğruna dünya hazlarını feda eden, münzevi, zâhit, derviş.

⁷¹ Okült: Tabiat üstü, gizli

⁷² Jeomansi: Yeryüzü veya toprakla ilgili şeylerle fal bakma, remil atma.

⁷³ Hidromansi: Suyu bakarak fal bakma, suyun içinde yaşadıklarına inanılan ruhlara yardımını isteyen büyü.

⁷⁴ Aeromansi: Havaya, rüzgâr ve bulutlara bakarak fal bakma.

⁷⁵ Piromansi: Ateşe bakarak fal bakma.

⁷⁶ Şiomansi: El falı

⁷⁷ Augury: Kehanet, kuş falı.

⁷⁸ Nekromansi: Ölülerden haber alınarak bakılan fal.

⁷⁹ Engizitörlerin el kitabı: Konunun önemine binaen, “Engizisyon ve İşkence Uygulaması” başlıklı ayrı bir bölüm altında incelenmiştir.

On yıl sonra, 1347 - 1350 arasında, Batı dünyasının tanıdığı en büyük felâket, Kara Ölüm⁸⁰, sınır tanımadan halkları perişan etti, kıtlığın getirdiği felâket katlanarak yaşandı. Kıtlığın bedenen zayıf düşürdüğü halkın vebaya karşı daha savunmasız kaldığı, ve aslında Kara Ölüm'ün kıtlığın devamı olduğu iddia edilir. Batı Avrupa Kara Ölüm öncesi nüfus yoğunluğunu ancak 250 yıl sonra, 1600'da tekrar yakalayabilmiştir.

DEVALÜASYONLAR VE KÖYLÜ İSYANLARI

Ortaçağ'da vuku bulan köylü ayaklanmalarının çoğunun nedeni artan vergilerdi.

8. yüzyılın sonlarında Charlemagne ile başlayan Frenk Karolenj İmparatorluğunda yalnız gümüş sikkeler tedavüldeydi. 500 yıl boyunca Batı Avrupa gümüş monometalizmi⁸¹ ile yaşadı ve çalıştı. Roma devrinden sonra ilk defa 1252 yılında Cenova ve Floransa'da, 1266'da da Fransa'da tekrar altın sikkeler tedavüle girdi. 1254 yılında Haçlı Seferinden dönen Fransa Kralı Saint Louis, ülkesinin finans durumunu düzeltmek üzere önemli bir hamle yaptı. Fransız parasının güçlü bir para olmasını istiyordu, ve bu nedenle, *écu d'or* adını verdiği bir altın para ile, *gros tournois* adını verdiği bir gümüş parayı bastırdı ve bu paraların değerlerini korumak üzere zecrî tedbirler aldı. Kraldan başkasının para basma yetkisi yoktu. Feodal Beylerin para basma imtiyazı kaldırılmıştı, daha önce basmış oldukları paralar da yalnızca kendi topraklarında geçerliydi. Yalnız, 13. yüzyılın sonlarında, alışımındaki gümüş oranı düşürülerek, *gros tournois* peş peşe devalüasyonlara uğradı.

Paraya ilk defa devalüasyon uygulayan, Fransız Kralı Güzel Filip (1285 - 1314) olmuştu. 1294 - 1295'de uygulanan devalüasyon tepkisiz kalmıştı. Bundan cesaret alan Kral, 1306'da % 39'a gelen bir ikinci devalüasyon uyguladı. Halk ayaklandı, Güzel Filip (IV. Filip) bir kaç yıl sonra kapatacağı ve Başkanları Jacques de Molay ile 53 Şövalyesini, Engizisyon yoluyla mahkûm ettirdikten sonra yakılarak idam suretiyle cezalarını infaz ettirdiği Tampliye⁸² Şövalyeleri tarikatının Paris'teki mâbetlerine sığındı. Bir gün süren görüşmelerden sonra, Kralın birlikleri

⁸⁰ Kara Ölüm: Yer yer nüfusun % 30'u ila % 50'sinin öldüğü korkunç veba salgını. Konu, önemine binaen ayrı bir bölümde tetkik edilecektir.

⁸¹ Monometalizm: Tek metal paralı ekonomi.

⁸² Tampliye Tarikati: Önemine binaen bu konu ayrı bir başlık altında araştırılmıştır.

isyani basturdular, Güzel Filip de isyana katılan 28 meslek loncasının her birinin bir temsilcisini dar ağacına gönderdi.

Güzel Filip 1313'de tekrar bir devalüasyon gerçekleştirdi. Paris'li Geoffrey'in bu konuda sözlerini yazdığı ilginç bir şarkı bu konuda kamu oyunu özetlemektedir:

*“Kralın bizi büyülediği anlaşılıyor,
İlk önce altmışı bize yirmi yaptı
Sonra da yirmiye dört ve otuzu on yapmayı başardı.*

*Altın ve gümüş, hepsi kayıp,
Hiç biri geri dönmeyecek.”*

Devalüasyonlar sürdü, halk karşı geldi ve çok kan döküldü.

Avrupa Kralları ülkelerinin altın parasını sabit tutarak, halkın kullandığı gümüş paralarda devalüasyon yapıyorlardı ve bu durumda, asiller sınıfının ekonomik durumu sarsılmadan, yalnızca halk eziliyordu. 1297'de, Venedik'te, altının değeri gümüşün 13 katı idi, 1308'de bu oran 14'e çıkmıştı. Fransa'da Güzel Filip zamanında, 1299'da bu oran 14 iken, 1309'da 16 ve 1311'de 19 olmuştu.

14.yüzyılın ortalarında gümüş sıkıntısı başlamış, florin'in⁸³ değerini düşürmek istemeyen Floransa Dükü, gümüşün ihracını yasaklamıştı. Gümüşün bu durumu tekstil endüstrisini zor duruma sokmuş ve Floransa'da, 1343'de “Peruzzi” Bankası ile 1345'de “Bardi” Bankası iflas etmiş ve Avrupa'nın en güçlü finans kenti kaosa girmişti. Üç büyük bankanın en küçüğü, “Medici” Bankası ayakta kalabilmiş, fakat Floransa hiç bir zaman eski gücüne dönememiştir.

1378 - 1382 yıllarında yaşam şartlarının daha da bozulması tüm kıt'ayı saran bir dizi isyanı başlattı. Bunların en çok bilinenleri Floransa'da Ciompis İsyanı ile İngiltere'de Köylülerin İsyanı'dır. Bu isyanlarda, Avrupa tarihinde ilk defa, sosyalist ve komünist idealler dile getirilmiştir. 1381 Köylü İsyanının arkasındaki adam, John Ball, Yorkshire'dan Essex'e kadar her köyü ve kasabayı dolaşarak tüm

⁸³ Florin: Floransa altını.

insanların eşit olduklarını ve Kilisenin sahibi olduğu toprakların köylüye dağıtılmasının gerektiğini söylüyordu. Sık sık hapse giren John Ball, son defa 21 Nisan 1381 günü Maidstone hapishanesine atılmış, ancak 6 hafta sonra Londra'yı almak üzere baş kaldıran köylüler tarafından kurtarılmıştı. Londra'nın zaptının arifesinde, 12 Haziran günü Blackheath'de John Ball, aşağıdaki ünlü kafiyeli başlık üzerine bir vaaz vermişti:

*Adem dolaşıp, Havva örgü örerken,
Kimdi o zaman bir centilmen?*

Wat Tyler'in yönetimindeki köylüler 13 - 15 Haziran 1381 tarihlerinde Londra'yı işgal ettiler, hapishaneleri boşalttılar, zenginlerin evlerini ateşe verdiler, Canterbury Başpiskoposunun kesik başı ile bir kavşakta futbol oynadılar. Kral köylülerin istedikleri reformları garantiledikten sonra köylüler çekildiler. Wat Tyler 15 Haziran günü, bir çarpışmada yaşamını yitirdi; tutuklanan John Ball 13 Temmuz günü yargılandı ve 15 Temmuz günü asıldı.

SÜREKLİ SAVAŞ, SİLÂHLARDA TEKNİK GELİŞMELER, FATİH'İN TOPLARI

Ortaçağ'ın son yıllarında mistisizm, büyücülük ve işkencenin hâkim olduğunu, azalan nüfusla birlikte ziraî verimin ve ziraate elverişli toprak alanının düştüğünü, kıtlık ve bulaşıcı hastalık olaylarının arttığını, halk isyanlarının çoğaldığını, devalüasyon ve iflaslara götüren bir ekonomik depresyonun yaşandığını görüyoruz. Ancak bunların hepsinin üzerinde bir felâket daha vardı, o da savaştı.

Savaş kaçınılmazdı ve şeref getirirdi. Savaş sayesinde sınırlar korunur, yeni topraklar ve ganimetler elde edilirdi. Rahiplerin dışında, asilzadeden köylüye kadar her sınıftan insanlar savaşta görev alırlardı. Kilise savaşı takdis ediyordu ve dinsel nedenler en büyük savaş sebebi olabiliyordu. Doğru ve kutsal bir savaşa katılmak Cennetin yolunu açardı. Hıristiyanlar arasında, Kilise doktrinleri ile şövalyelik örf ve adetlerine göre savaşılırdı. Genelde egemen prensler küçük

c.1430 tarihli Hüssit Savaşları el yazmasından dalgıç başlığı ve denizin dibinde, kurşun tabanlı ayakkabıları, belinde ipi, başlığından çıkan hava borusu ile modern görünümlü bir dalgıç.

ordularıyla, şeref ve hak arayışında savaşırlar, ganimet ve fidye peşinde koşarlardı. Büyük toprak sahibi asiller prenslerinin belirttiği sayıda şövalye temin etmekle yükümlüydüler. Bu mümkün olmadığı takdirde, şövalyelerin bedeli prene ödenir o da, bu fonlarla, ihtiyacı olan paralı askerleri tutardı.

Ortaçağ'ın sonlarında, İspanya'da, İtalya'da, Almanya'da, İskandinavya'da, İngiltere'de ve en korkuncu Fransa'da olmak üzere Avrupa'nın her tarafı savaş alanıydı. 15. yüzyılda Fransa'da en az altı nesil sürekli harple birlikte yaşamıştı. Hayvanlar dahi şartlanmışlardı: Kale kulesinden nöbetçi, savaş borusunu çalar çalmaz, atlar, öküzler, domuzlar ve koyunlar dahi kale duvarlarının arkasına sığınmak üzere yarışarlardı.

11 Şubat 1326 tarihli bir Floransa dokümanında, ilk defa demir mermiler atan

bronz toplardan söz edilmektedir. 1327'de İngiliz Milemete el yazmasında bir top resmi çizilmişti, 1338'de de Fransa donanması ile birlikte İngiltere kıyılarına gelen bir Ceneviz harp gemisi toplarla donanmıştı. Bu tarihten sonra her yerde, birden topun ortaya çıktığını görüyoruz.

Siena'lı askerî mühendis Tacola 1381'de ilk defa bir zincir ve kasnak transmisyon sistemiyle hareket eden zırhlı top arabalarını çizmiştir.

25 Ağustos 1366'da, Münih ve Nürenberg kentlerinin yanı mesafesinde, Eichstât kentinde doğan Konrad Kyeser, yüzen ve katlanan köprüleri, hareketli saldırı kulelerini, toplarla donanmış zırhlı arabaları ve ilk defa piyade erinin taşıyabileceği, *külverin* adı verilen bir ateşli silâhı ve döner çok namlulu tüfeği çizmişti.

c.1430'da yazılan Hüssit Savaşları⁸⁴ el yazmasında, iki tekerlekli bir arabanın üzerine bindirilmiş bir topun, bir namlu delme matkabının, savaş gemisine monte edilmiş topların, el ile çevrilen bir krank milinin, miğferi tepeden hortumlu, ayaklarında kurşun levhalarla ağırlaştırılmış sandaletleri, modern görünümlü dalgıç elbiseli bir dalgıcın resimlerini, Leonardo'dan çok önce, görüyoruz.

Bir yüzyıl önce İngilizler tarafından yenilmiş olan Fransız orduları, bu defa toplarla donanmış olarak İngilizleri yenmiş, topların gücüne dayanamayan İngiliz kaleleri tek tek düşmüş ve 1453'de Yüz Yıl Harbi sona ermişti.

Aynı yıl, dönemin en büyük toplarıyla Fatih Sultan Mehmet, Bizans surlarında gedikler açarak, on bir yüzyıl var olmuş bir imparatorlukla birlikte Ortaçağı tarihe gömmüştü. Zamanın en büyük topu Edirne'de bir Macar usta tarafından dökülmüştü. Namlu uzunluğu 7.36 m., çapı 3.5 m. olan bu top 49 ton ağırlığındaydı ve 603 kg. ağırlığında güleler atabiliyordu. Zamanın tarihçileri bu topa "*olağanüstü canavar*" adını takmışlardı. Edirne'den İstanbul'a topu 60 öküz 3 ay zarfında çekebilmişlerdi. Yolda topun dengesini sağlamak üzere, her bir yanında 200 kişi görev almıştı. Yolda gerekli köprü inşaatları için 50 marangoz ve 200 marangoz yardımcısı kullanılmıştı. İstanbul'un surlarının önüne geldiğinde, 12 Nisan 1435'ten 29 Mayıs 1453'e kadar top her gün, günde yedi kere doldurulup ateşlenmişti.

⁸⁴ Hüssit: Bohemya din islahatçısı Jan Hus mezhebine taraftar olanlar. Jan Hus (c. 1372-6 Temmuz 1415) Ortaçağ'dan Reform dönemine geçişin habercisi sayılan mücadele sonucunda Konstanz Konsili (1414-18) tarafından mahkûm edildikten sonra yakılarak öldürülmüştür.

İŞÇİ ÖRGÜTLERİ
LONCALAR

B Ö L Ü M . 2

İşçi - İşveren - Devlet İlişkileri¹

Kumaş boyaması, Bruges, 1482. Felemenklerin kullandıkları boya ham maddeleri çok uzak yerlerden gelirdi. Çivit otu yalnız Fransa'dan, kermes böceğinden elde edilen kırmızı İspanya ve Orta Doğu'dan, zıncıfre (parlak kırmızı) Kızıl Deniz'den, brazil ağacının kırmızısı da Sri Lanka'dan gelirdi. Boya ham maddelerinin kat ettiği yol onları en nadide baharat kadar kıymetli kılardı.

Bu bölümde madencilik ve tekstil sektörlerinde yaşanan teknoloji devriminin beraberinde getirdiği yeni sorunları ve yasaları kısaca inceleyeceğiz.

a. Madenciler:

Şüphesizdir ki en imtiyazlı grup madencilerdi. Madenlerinde kullanılmak üzere, civar ormanlardan istedikleri ağaçları kesme yetkileri vardı. Kereste ve direk ihtiyaçları giderilene kadar, orman sahiplerinin kendi ağaçlarını kesmelerini önleyebilirlerdi. Kilise sahası, çiçek bahçeleri ve anayolların dışında istedikleri yerlerde maden arayabilir, dere yataklarının yönünü değiştirebilirlerdi. Madenciler her türlü vergi ve harçtan muaf tutulurdu, askerlik yapmazlardı. Evlerini inşa etmek üzere kendilerine toprak verilirdi. Madencilikle

¹ İnşaat işçileri "Masonlar, Lonca ve Locaları" bahsinde ele alınmıştır.

Dokuma tezgâhı, Egerton Genesis, İngiltere, 1350 - 1375.

Flanders Bölgesi (Belçika) ve İtalya'da toplanmıştı, işledikleri yün de çoğunlukla İngiltere'den geliyordu. 1275 yılında İngiltere Kralı I. Edward ihraç edilen her yün torbasına 6 şiling 8 peni vergi koymuştu ve yüzyılın sonlarında bu vergi daha da artırılmıştı. Fransa ile harpte olan İngiltere, ayrıca, Belçika'yı denizden ablukaya alınca, "1297 yün kılığı" diye bilinen açlık baş göstermiş ve Flanders Kontu,

ilgili bu imtiyazları geri alınamazdı, başkasına tahsis edilebilirdi, babadan oğula geçerdi. Almanya'da, ek olarak, madenlerin etrafında oluşan yerleşim merkezleri hür kent (free city) olarak ilân edilirdi. Bu kentlerde madenciler ekmek ve bira vergisi vermezler ve loncalarla ilgili yükümlülüklerinden azat edilirdi. İngiltere'de madencilerin kendi mahkemeleri dahi vardı.

b. Tekstil işçileri:

Ortaçağ maden işçileri ile tekstil işçilerinin hakları arasında inanılmayacak kadar büyük fark vardı. Maden işçileri özgürlüklerine sahipken, tekstil işçileri bir kapitalist sisteme bağlı proleteriyayı oluşturuyorlardı. Dokuma tezgâhları yoğun olarak Kuzey - Doğu Fransa,

Ön planda dokuma tezgâhında çalışan, arka planda da dut ağacından ipek böceklerini toplayan kadın. 14. yüzyıl minyatürü.

halkının durumunu düzeltmek için, Fransa'ya karşı cephe olarak İngiltere ile müttefik olmaya mecbur kalmıştı.

13. yüzyılda tekstil işçilerinin sık sık greve başvurduklarını görüyoruz. İlk kaydedilen grev 1245'de Douai'de olmuş, 1274 yılında dokuma ve tekstil terbiye işçileri Ghent kentini toplu olarak terk ederek Brabant Dükalığına sığınmışlardı. 1280 yılında Flanders işçilerinin rahatsızlığı had safhaya gelmiş, Ypres, Bruges ve Douai'de baş kaldırmışlar, kıyım ve talana başlamışlardı. Devletin reaksiyonu çok sert olmuş ve tekstil işçileri ülkeyi terk etmeye mecbur bırakılınca, İngiltere ve İtalya bu işçilere sahip çıkarak onlara vergiden muaf iş temin etmişti.

Ana ihracat metayı yün olan ve karşılığında kumaş ithal eden İngiltere, gelişmemiş bir ülke pozisyonunda iken, yukandaki gelişmelerin ışığında, rollerin tersine dönmüş olduğunu ve İngiltere'nin sanayi ürünü ihraç eden gelişmiş bir ülkeye dönüştüğünü görüyoruz.

Avrupa'nın ikinci büyük tekstil merkezi Floransa olmuştu. Floransa'da bankacıların finanse ettiği tekstil sanayiinde ürün maliyetinin % 60'ını işçilik

oluşturuyordu ve İngiltere ile rekabet edebilmek üzere en çirkin şekliyle vahşi kapitalizm yöntemleri uygulanıyordu. Tekstil işçileri serften farksızdı, maaşlarına zam isteyemezlerdi, lonca polisi kendi hapishaneleri ile onları kontrol altında tutuyordu. Tekstil işçisi, özel izin almadan, yaşadığı kentin dışına çıkamazdı, tüm özgürlükleri kısıtlanmıştı.

İtalyan tekstil sanayii üretimi 26 değişik basamakta gerçekleştirilip, her basamağında uzmanlaşan işçiler günümüzün seri üretiminde çalışan işçilerin konumuna sokulmuştu. Ayrıca,

Duvar tablosu olacak bir broderi işçiliği. Kuzey İtalya, muhtemelen Padova, c.1400.

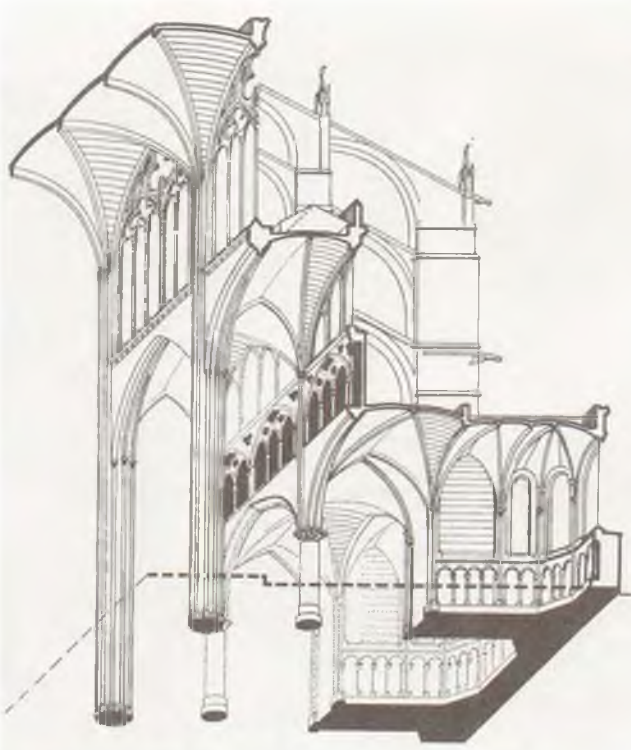

Ortaçağ'da dokunan tekstillerin ihtişamı. Zengin bir Fransız çifti. Goblen, Fransa, 15.yüzyılın sonu.

insandan tasarruf edecek ve üretimi artıracak yeni makineler ve yöntemler de sürekli geliştiriliyordu.

Anıtsal İnşaatlar, Masonlar, Localar ve Loncalar

Ortaçağ'ın anıtsal inşaatları "Üstat Mason" tâbir edilen gezginci mimarlar tarafından yapılırdı. Bu mimarlar meslek hayatları esnasında İspanya'dan İskandinav ülkelerine kadar şantiyeden şantiyeye giderek tüm Avrupa'yı dolaştıklarından, yenilikler kısa zamanda her yerde uygulanmış ve mimarî tarzlar, dönem dönem büyük benzerlikler sergilemiştir. Fiilî inşaat işçisi olan operatif masonların da çalışma şartları, loca düzenleri ve loncalarını yöneten tüzükleri birbirlerine çok yakın olmuştur.

Le Mans Katedralinin merkez kısmı. Egzonometrik projeksiyon (döşemenin altından yukarı görünüm, böylece zemin planı ve "elevasyon birlikte görülmektedir). Le Mans Katedral inşaatına 1217 yılında başlanmıştır.

Katedral inşaatlarının sonu gelince, Germen ülkelerinde Steinmetzen operatif mason örgütü yok olmuş, Fransa'da Compagnonage kabuk değiştirerek, ama hep operatif kalarak, günümüze kadar sürmüş, İngiltere'de de spekülâtif masonluk doğmuştur.

Seyahat etme özgürlüğü, ücrette pazarlık imkânı Ortaçağ'ın inşaat işçilerine ayrı bir yer kazandırmakla beraber, diğer meslek kollarında görülen sorunlar onlarda da vardı. Katedral inşaatlarının şantiye raporlarından, ücretleri ödenmeyince greve başvurduklarını, ucuza çalışmak isteyen işçileri zor kullanarak önlediklerini, şantiye sahalarında kavga, hırsızlık, kötü işçilik gibi

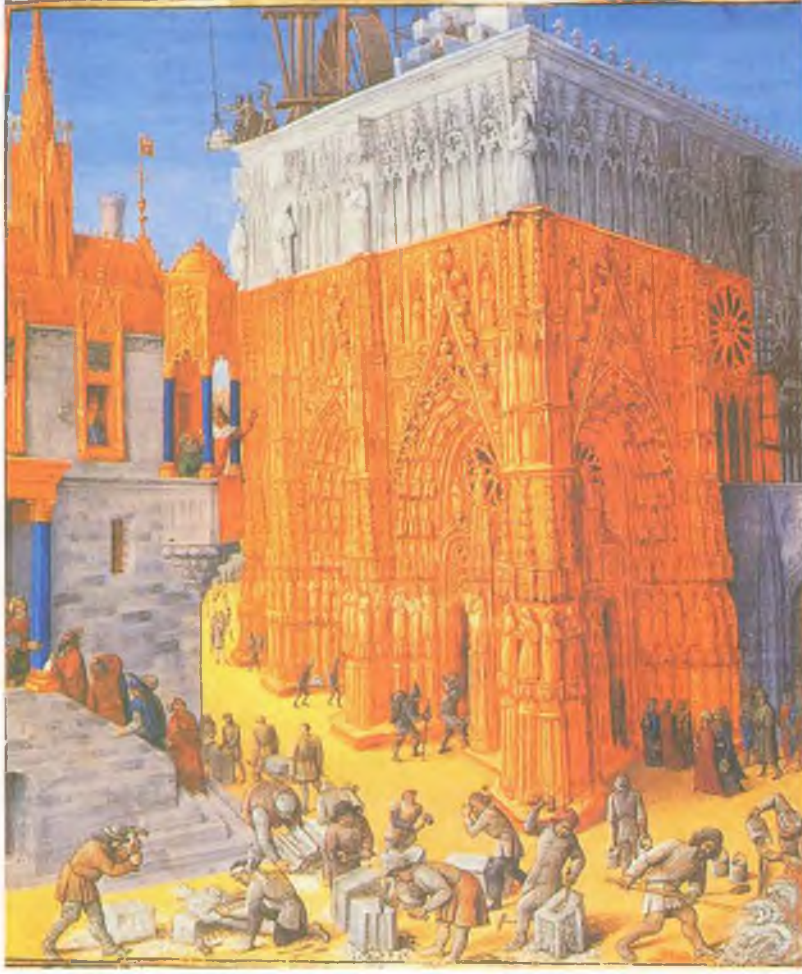

Tuğla harmanı. Kuzey Hollanda, 15.yüzyılın ortaları.

olayların sık sık olabildiğini, ustaları başlarında olmadıkça çalışmadıklarını okuyoruz.

Kale ve büyük kilise inşaatları çoğu zaman prensin veya kilisenin gücünün sembolü olarak inşa edilirdi. Bir kentin yakınında inşa edilen bir katedral, halkın inşaata katkısı olmazsa da, kamu malı gibi kabul edilirdi. Vasıfsız işçiler bölgeden bulunurken, duvarcılar, taşçılar, kiremit yapımcıları, tesisatçılar, marangozlar dışarıdan gelirdi. Bütün bu işçilerin içinde en yüksek maaşı alanlar, elit işçi muamelesi gören, mason dediğimiz taşçı ve duvarcı ustalarıydı.

Üstat masonlar inşaatın tümünden, planlama safhasından, yapının

Hz. Süleyman'ın Mâbedinin inşaatı, Romalı Yahudi tarihçi Flavius Josephus'un Jewish Antiquities adlı eserine 15.yüzyılda eklenen minyatür. Ön planda taşları ölçen ve yontan masonları avadanlıkları ile birlikte ve harç karıştıran işçileri görüyoruz.

malzemenin binanın hangi bölümünde ve hangi sırayla kullanıldığının kaydı da bulunmaktadır. Bu kayıtların marjlarında, yazıcının zaman zaman eklediği kıymetli yorumlar çalışmalara ışık tutmaktadır.

III. Henry zamanından itibaren (1215) kesintisiz olarak tutulan İngiltere Kraliyet muhasebesinin tutanakları Ortaçağ araştırmacıları için bir bilgi hazinesidir. Bu kayıtlar her çeşit inşaat türünü kapsamaktadır. İnşaatlarda, kullanılan yöntemlerde görülen farklılıklar, inşaatları yöneten kişilerin karşılaştıkları çeşitli sorunların üstesinden nasıl geldiklerini ve yönetimin, duruma göre, kararlarında

tamamlanmasına ve tezyinatına kadar her şeyinden sorumluydular. Kendi kıymetlerinin farkında olan masonlar mezar taşı yazıtlarından, heykel ve portrelerinden, vasiyatname gibi evraktan, taşların üzerine attıkları imza değerindeki işaretlerden iz bırakmaya çalışmışlardır. Kilise inşaat kayıtları ile bu verilerin karşılaştırılması hangi ortamda ve nasıl çalıştıklarına dair bizlere değerli bilgiler kazandırmıştır. Bu kayıtlar maaş bordroları ile satın alınan malzemelerin fiyatlandırılmış listeleridir. Satın alınan malzeme listelerinde, çok kere,

nasıl esnek bir pragmatizm uyguladığını göstermektedir.

İngiliz mason loncalarına ilk “yükümlülüklerini” (tüzüklerini) masonların koruyucusu Kral Athelstan’ın oğlu veya kardeşi Prens Edwin 926 yılında York kentinde vermiştir. İskoçya’da ise İskoçya Kralının Baş Mimarı ve Belediye Başkanı William Schaw mason loncalarına resmiyet ve krallığın himayesini bahşeden ve kendi adını taşıyan tüzükleri 28 Aralık 1598 ve 28 Aralık 1599 tarihlerinde yayınlamıştır.

Ana bölümü 1420 lerde yazılan Cooke² el yazmasının c.1370’de yazılan ikinci kısmında Prens Edwin’in masonlara verdiği “yükümlülükler” sayılmaktadır:

1. Üstat mason işvereni olan Lordun parasını kendi parasıymış gibi harcar, tahlil ve et fiyatlarının artışını izleyerek çalışan masonların ücretini ayarlar, bunu yaparken de kimseye ayrıcalık tanımaz.
2. Her mason önceden davet edileceği toplantılara katılır, ölüm tehlikesi dışında mazereti kabul edilmez.
3. Hiç bir Usta yedi yıldan az bir süre için bir çırak alamaz.
4. Serflikten gelen kişi çırak alınmaz.
5. Çırağa hak ettiği kadar para ödenmez, meslek öğretilir.
6. Mesleğini ifa etmesine engel olabilecek sakatlığı olan kişi çıraklığa alınmaz.
7. Hiç bir üstat bilinçli olarak bir suçluyu korumaz, barındırmaz, ona yardım etmez.
8. Yerine beceri sahibi mason bulununca, beceriksiz masonun işine son verilir,
9. Hiçbir üstat başka bir üstadın elinden işini almaz.
10. Mason Tannı, Kutsal Kiliseyi, Azizleri, Üstadını, Kalfaları ve tüm kardeşlerini sevmeli.
11. Maaşının belirlendiği gün tam olarak çalışmış olmalı,
12. Masonlukla ilgili bilgileri ketumiyetle korumalı.
13. Sanata karşı vefasız olmamalı, Sanat’a ve Sanat sahiplerine karşı alınabilecek tedbirleri desteklememeli; Sanat’a kendi gücünce şeref getirmeğe çalışmalı.
14. Mason ücretini üstadının tayin edeceği zamanda tahsil etmeli, çalışma ve

² Cooke El Yazması: Mimar Sinan No. 81, Celil Layiktez.

Bu 15.yüzyıl minyatüründe resmedilem Mason Locasının yanları açık olup inşaata bitişiktir. Burada aletler saklanır, taş yontucuları çalışırken rüzgârdan korunurlar, çıraklar eğitilir, yemek yenir ve oturulurdu.

dinlenme şartlarını üstadının arzusuna göre ayarlamalı.

15. Kardeşlerinden biriyle olabilecek bir anlaşmazlıkta, üstadının, veya yokluğunda Nâzının arzusuna itaat ederek, banış içinde ilk tatil gününü bekleyecek, ve ancak o zaman kardeşlerine olayı yansıtacaktır; böylece kardeşlerini iş saatlerinde meşgul ederek mesailerine engel olmayacaktır.

16. İzdivaç niyeti dışında, üstadının veya kardeşlerinin dul zevcelerine veya kızlarına göz dikmeyecek, bir kadınla evlilik dışında yaşamayacaktır.

17. Mason, üstadının nâzını olmak kendisine nasip olursa, üstadı ile kardeşleri arasında gerçek bir arabulucu olmalı ve üstadının yokluğunda, üstadının şerefini ve hizmet ettiği Lordun kazancını gözeterek çalışacaktır.

18. Locasında veya başka bir yerde, beraberinde çalışan kardeşinden daha akıllı ve iş bilir ise ve onun eksik ustalığı nedeniyle üzerinde çalışmakta olduğu taşı bozacağını görürse, kendisine doğru çalışma şeklini göstererek taşı tamir edecek, kardeşini bilinçlendirerek ona yardımcı olacaktır; böylece aralarındaki sevgi bağı güçlenecek ve Lord'a ait olan işe zarar gelmeyecektir.

19. Masonlar hırsızlık yapmayacaklarına, hırsızları korumayacaklarına, günlük

mesailerini tam olarak yerine getirerek yevmiyelerine hak kazanacaklarına, hesapları doğru vereceklerine, Kardeşlerini kendileri gibi seveceklerine, İngiltere Kralına ve Memleketlerine sadık kalacaklarına ve yukarıda sayılan maddelere tüm güçleriyle uyacaklarına dair yemin edeceklerdir.

LOCA

Her büyük proje mason locasına dayanırdı. Harfî anlamıyla loca, masonların planlama, eğitim gibi kapalı mekân çalışması yaptıkları, aletlerini sakladıkları ve yemeklerini yedikleri şantiye binasıydı. Ancak Ulm, Strasbourg ve Köln katedralleri gibi büyük inşaatların yerleşim bölgelerinden uzakta olmaları ve inşaat sürelerinin çok uzun olmaları locayı müesseseseleştirmiştir. Bu locaların mensupları 1459 yılında bir araya gelerek Regensburg Yasalarını kabul etmişlerdir. Bu yasalarda, loca (*Bauhütte*) bir hükmü şahsiyet olarak, eğitim vermeye, işçilere iş vermeye ve inşaatı yürütmeye yetkili müessese olarak görülmektedir.

Belli bir büyüklükte herhangi bir inşaat başlarken ilk önce loca, yani şantiye binası yapılır, inşaat tamamlandığında da bu geçici yapı yıkılırdı. Locanın inşaatı baş mimar, üstat masonun sorumluluğundaydı. Uzun süreli büyük inşaatların locaları da çok odalı, kalıcı yapılar olurdu. 1385 yılında Poitiers Katedral inşaatı locasının boyutları 50m x 14m idi. Tezgâh üstünde kalıplarına göre yontulacak özel taşların işlendikleri bir oda, çizim ve çirak eğitimi odası, aletlerin yapıldığı ve bilendiği demirci ocağı ve atölyesi, aletlerin saklandığı kısım, mutfak ve yemek odası locanın belli başlı bölümlerini oluştururdu.

Üstat masonun ayrı bir evi olurdu; kalfa ve çiraklara lojman ve yatakhane tahsis edilirdi. Strasbourg Katedrali locasına ait bir lojman binası vardı ve maaşlı bir ahçı istihdam ediliyordu. 1406 - 1407 tarihli Basel Katedrali lojman envanterinde on üç yatak, keten çarşaf ve masa örtüleri, yıkanma leğenleri, tencereler, sofratakimleri tespit edilmişti ve bunlar bir kâhyaya emanet edilmişti. Bu konuda genel bir uygulama olmamakla birlikte, inşaat sahibi yemek verdiği takdirde, ücretler daha düşük olurdu. 1337'de Siena masonları otuz yıllık bir mücadeleden sonra

Bâbil Kulesinin inşaatı. Bu tür resimler sayesinde zamanın inşaat zanaatları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Ön planda Mason avadanlıkları, taşların ölçülmesi ve yontulması; sol yanda harcın karıştırılması; sağ yanda da taşların üst katlara çıkarılması işçiliklerini görmekteyiz. Minyatürün üst tarafında resmedilen ilk iş kazasını, iskeleden düşen bir işçiyi görüyoruz. 15.yüzyıl minyatürü.

Katedralin bağlarından elde edilen şaraplardan bedava istifade etme hakkını kazandılar. İşçiler, kendilerine bu şaraptan verilmeyince, şarap temin etmek üzere kasaba meyhanelerinde sırada beklemek zorunda kaldıklarını ve böylece büyük bir iş kaybının oluştuğunu iddia ediyorlardı. Westminster Katedral inşaatı kayıtlarında işçilere her yıl iş eldiveni ve bir kat elbisenin, yaz mevsiminde bir hasır şapkanın, kışın da bir çift çizme ile yağmura karşı kukuleteli bir pelerinin verildiği görülmektedir. Üstat masonun hakkı yılda bir adet kürklü elbiseydi.

Kış aylarında açık havada yapılan işler tatil edilir, kapalı mekânda özel taşlar tasarlanır ve yontulurdu.

ÇALIŞMA SAATLERİ

Tüm Avrupa'da çalışma saatleri, güneşin doğuşundan batışına kadar sürerdi. Sabah kahvaltısı, öğle yemeği, sıcak yaz günlerinde kısa bir öğle uykusu molası ile, öğleden sonra bir içki molası verilirdi. Alman masonların günlük çalışma saatleri İngilizlere göre fazlaydı. Bazı Kraliyet inşaatlarında, Eton Koleji inşaatında

Birbirine iplerle bağlanmış ahşap direklerden yapılmış iscele ve çarkı el gücü ile çevrilen vinç.

çalışılırdı. Günlerin farklı uzunluğundan, kışın günde 8 ³/₄ saat çalışılırken, yazın bu süre 12 ¹/₂ saate kadar çıkabiliyordu. İşçilerin yaz ve kış yevmiyeleri farklıydı, hattâ, bazı inşaatlarda, yaz, kış, ilkbahar ve sonbahar yevmiyeleri farklı olabiliyordu.

EĞİTİM

Tüm eğitim loca içinde verilirdi. John Eversham, Hereford Katedrali baş rahibiyle 1359 yılında imzaladığı mukaveleye göre, çalışanları masonluk ve marangozlukta eğitmek şartıyla, ömür boyu üstat mason ayrıcalıklarına sahip olacaktı.

Çıraklığın İngiltere'de 13. yüzyılın başında müesseseleştiğini ve çırak eğitiminin

İşçilerin çarkının içinde yürüyerek çalıştırdıkları vinç.

diğerine giderek bilgi ve tecrübesini artırır, ondan sonra üstatlığa heves ederdi. Masonlar genelde bu konularda yalnız başlarına hareket etmekle beraber bunun istisnaları da olurdu. Fransa'da, Troyes Katedrali inşaatında 1392-3 yıllarında Henry de Bruisselles adlı kalfa locayı başka bir şantiyeye gitmek üzere terk ettiğinde, loca işçilerinin büyük bir kısmı onunla beraber gitmeyi yeğlemişlerdi. Compagnonage³'in tarzına benzeyen bu seyahat yıllarına Almanlar "Wanderjahr" veya gezgincilik yılı derlerdi. Masonların bu gezginci yılları sayesinde, aynı mimarî stiller ve inşaat tekniğindeki gelişmeler İspanya'dan İskandinavya'ya kadar taşınabilmiştir.

KABUL EDİLMİŞ MASONLAR

Ortaçağ kent içi yaşamı kapsamındaki çeşitli zanaatçılar loncalar kurup iş ve rekabet şartlarına, çırakların eğitimine bir düzen getirmişlerdi. Kent dışı büyük inşaatlarda çalışan masonlar, işlerinin gezginci niteliği ve iş sahiplerinin kral veya

başladığını gösteren kayıtlar bulunmuştur. Bu eğitim, yerine göre, 5 - 7 yıllık bir süreyi kapsıyordu. Her ustanın bir çırağa hakkı vardı. Süresini dolduran çırak locaya, bu defa, "kabul edilmiş çırak" olarak resmen alınır, bu yeni sıfatıyla ustasına bir süre daha hizmet etmeye mecbur kalırdı. Kabul edilmiş çırak olarak ikinci bir mecburi süreyi doldurarak kalfalık sınavını başarıyla veren çırak özgürlüğünü kazanarak, isterse ustasını terk eder ve başka bir şantiyeye çalışmaya gidebilirdi.

Eğitimini tamamlamış bir kalfa mason, yıllar boyu bir şantiyeden

³ Compagnonage: Ayrı bir bahiste ele alınan işçi örgütlenmesi.

Vinçler, harcı sepet içinde, taşları da kıskaçlarla inşaatın tepesine çekiyor. İstü hasır çatı ile kapalı locada taş yontucuları çalışıyor.

Ainer vngersichen
 der ander rathschien
 der drit pethschien der
 der vierd darsich au der fter
 der fufft redt durschschien
 der secht hundertfien
 Also hier sich ie redt vnd dier
 als si sor feller hier gelert
 y u zu vnd fiterich- zimeru
 also war in schlagen
 Gessen swen em mairnager ter
 der vordman ie ein ands ter
 vofe er stam er prache nu fatur
 wan ni sein redt was vnterant
 Da lieuen si den ruru scu
 vnd legunden au die red scu
 hain mauer drom bin witer
 ang telab der ruru fider
 Die bradi vnd id ew nemer
 das ir si muer crachen
 ud vnter sich si feschiden
 dem sprach vnder den hader
 vnter Al in der hader fatur
 Die muer halter auch amew
 vnd auch ier dhanew
 E brach sie si seuan
 wan u sor sey ten erfen vaur
 Da von so ist ime fover
 das gur vnter ftepfier
 Den driten har newe zwelf sebu
 di driten seiden solen sebu
 ud ist das die zwelf zungen redt
 sebu so sind u sotes duedis
 Die sebuat zins vlon im
 die muer sein der hell dhar
 Als vnter die pethen halter sebu
 fur die gansen warhder

Kilise gibi büyük patronlar olmalarından, lonca sisteminden genelde fazla istifade edememişlerdi. Yalnız Londra gibi büyük kentlerde inşaatların ve kentte yerleşik inşaat işçilerinin çokluğu ve belediyelerin bu iş kolunu da denetleme arzuları nedenleriyle, ilk mason loncalarının 14. yüzyılın başlarından itibaren büyük kentlerde örgütlendiklerini görüyoruz.

İnşaat sahibi, kral, Kilise veya zengin asilzade, üstat masonla inşaat hakkında görüşmek üzere kapalı ve güvenli mekân olarak gördüğü locaya gelirdi. Hal böyle olunca, loncanın da merkezi locada olurdu. Locayı ziyarete gelen nüfuzlu kişiler veya kilisenin rahipleri masonların sofrasına davet ediliyor, bunların bazıları fahrî üye olarak “*kabul*” ediliyorlardı. Bu “*operatif*” olmayan kişilerin masonluğa kabulü “*spekülatif*”⁵ masonluğun tohumlarını

atmıştır. Kraliyet Akademisi üyesi, Kraliyet cephane ve silâhlık müfettişi, ünlü tarihçi, avukat ve astrolog Elias Ashmole hatıratında 16 Ekim 1646 günü saat öğleden sonra 4.30’da, Warrington, Lancashire’de masonluğa kabul edildiğini yazmaktadır. Bu vasıflara sahip Ashmole’nin operatif masonlukla bir ilişkisi olamazdı; Locasına devam eden ve aidat ödeyen Ashmole (Mart 1682’de locasında bir başka merasime iştirak ettiğinin kaydı vardır) kayda geçen ilk spekülatif masondur.

ÜSTAT MASON

Çıraklığın İngiltere’de 1200’lü yıllarda müesseseleştiğini yukanda gördük. Bazı mahkeme kayıtlarından 1400’lerde çırakların hâlâ ustalarının malı olduklarını, hür

⁴ Operatif mason: Fiilen inşaatçı mesleğini icra eden kişi.

⁵ Spekülatif mason: Locaya şeref üyesi olarak kabul edilen meslekten olmayan kişi.

Vincin sepeti ile yukarı çekilen taşları malası ile ören duvarcı ustası. Duvarın dibinde başka bir usta, daha önce yontulan taşların dik açılarını gönye ile kontrol ediyor.

olmadıklarını ve bu nedenle de bir locanın üyesi olamayacaklarını anlıyoruz. 1598 ve 1599 tarihli iki ayrı İskoç Locası tersimatından⁶, o dönemde iki dereceli bir sistemin uygulandığı anlaşılıyor. Önce, belirli bir süre (genelde en az 3 yıl) ustasının yanında çalışan çırak locaya kabulü için teklif ediliyor sonra da tekris⁷ edilerek

⁶ Tersimat: Günü resmeden tutanak.

⁷ Tekris: İnisiyatif bir merasimle cemiyete kabul.

Üstat Masonun avadanlıkları arasında şakul önemliydi. Resimde üstat şakul ile duvarı ölçüyor. Duvarın dibinde bir el arabasını görüyoruz.

locanın kayıtlarına geçiriliyor ve böylece “*kabul edilmiş çırak*” oluyordu. Çırak “*kabulünden*” 7 yıl sonra da Kalfa, yani eğitimini tamamlamış bir mason olabiliyordu.

100 yıl sonra 1696 tarihli bir İskoç ritüelinde rastlanan “*Kalfa veya Üstat*” ibaresinde, ilk defa “Üstat” kelimesi kullanılmıştır. Loca içinde Kalfa ve Üstat eşit kişilerdi, ikisi de tam eğitimliydi. Loca dışında Kalfa işçi statüsündeydi, Üstat ise harcını yatırarak vatandaşlık hakkını kazanabilmiş ve böylece de işveren olabilmiş kişiydi.

Regensburg Yasaları çırağın kalfalığa ve ustalığa geçiş şekillerini de düzenlemişti. Usta çırağına geometri bilgisini, meslek geleneği olarak loca içinde verirdi. Bir kalfa, üstat mason olabilmek için mutlaka yeterli inşaat ve geometri bilgisine sahip olmalıydı. Ustalık sınavında bir zemin planından elevasyon alması istenirdi,

Inşaata kadar su yolundan getirilen taşlar. Kara nakliyesi çok zahmetli ve pahalıydı, mümkün olduğunda inşaat malzemeleri su yolları ile inşaat yerine getirilir, nakliye amaçlı su kanalları inşa edilirdi. Resimde teknelerden taşları almak üzere inşa edilen köprü ve vinci görüyoruz.

bu da pratikte, tüm binayı çizmeyi bilmek demektir. Masonların müthiş sırları işte bu geometrik bilgiler ve tabiidir ki, gelen yabancıdan gerçekten meslekten olduğunu kanıtlayacak tanıma kelime ve işaretleriydi.

Ortaçağ resim ve minyatürlerinde Tanrı, Evrenin Ulu Mimarı olarak elinde pergeli tutan bir mürşit şeklinde resmedilirdi. İnşaatlarla ilgili resimlerde de üstat mason, tablodaki diğer kişilerden ayrılabilmesi için, elinde gönye ve pergeli ile

Taş yontanlara nereyi yanlış yaptıklarını parmağı ile işaret eden Üstat Mason. 13. yüzyıl minyatürü.

temsil edilirdi. Üstat masonun forsu büyüktü ve inşaat alanında bulunan rahiplerin kıskançlığına hedef olurdu. 13.yüzyılın ünlü Dominiken rahibi Nicholas de Biard, bir vaazında üstat masonları tenkit ederek "Üstat masonlar, ellerinde ölçü çubuğu ve eldivenlerini tutarak, başkalarına: "Şunu yap" diye emir verirler, ama kendileri çalışmazlar; gene de birçok rahibin aldığı paradan fazlasını kazanırlar.....ne kadar çalıştıklarını yalnız Tanrı bilir; yalnız dilleri ile çalışırlar, iş emirlerini

Prag Katedrali üstat masonu Peter Parler'in c.1390 yılında kendi tarafından yapılan büstü. Peter Parler Prag Okulu diye anılan mimarî akımı başlatan mimardır. Büstün inşaat sahibi kral ve piskoposlarla birlikte yer alması, üstat masonun protokolde yerini aldığını göstermektedir.

çevrelerine yağdırırlar, kendileri ise hiç bir iş yapmazlar” demişti.

İnşaatın baş sorumlusu, koordinatörü üstat masondu. Ortaçağ'ın mimarî tarihçisi rahip Gervase, Canterbury Katedrali üstat masonu William of Sens'in yaptığı işi şöyle anlatıyor: “William of Sens deniz aşırı taş satın alınmasını organize ederdi. Gemileri yüklemek ve boşaltmak, taş ve harcı taşımak için marifetli makineler yapmıştı. Taş yontucularına özel kalıplar hazırlar, ve buna benzer ihtiyaç duyulan başka işleri yapardı.”

Müteahhit, mimar ve mühendis, üstat masonun inşaatın her safhasında mevcut bulunması gerekiyor ve işin önemi artıkça, üstat masonun da toplum içindeki mevkii yükseliyor, gücü artıyordu. Kendi sahalarında üstat masonlar kimseye hesap vermezler, hattâ, şantiyeye gelen yeni bir ustanın işe alınıp alınmamasının kararını da yalnız kendileri verirdi.

Üstat masonlar, hiyerarşide üzerinde buldukları diğer kalfalara göre çok daha derin izler bırakmışlardır. Öldüklerinde inşa ettikleri kilisenin içinde heykelleri ile süslenen mezarlara gömülürler, bazen de eşlerinin aynı mezarı paylaşmalarına izin verilirdi. Reims Katedraline 1263 yılında defnedilen üstat masonun kabri üzerine, ellerinde gönje ve pergel tutan heykeli dikilmişti. Kudüs'te hacı olmak yerine diz üstünde yürüyerek kat edilen Amiens ve Reims Katedralleri labirentlerinin merkezinde, aziz resimleri yerine üstat masonların ve kurucu rahiplerin resimleri bulunurdu.

Üstat masonlar inşaat sahiplerinin saraylarına, sofralarına davet edilirler, protokolde yer alırlardı.

Ünü duyulmuş bir üstat mason çok uzak yerlerden davet edilebilirdi. Prag Katedrali üstat masonu Arras'lı Mathias, Güney Fransa'da Narbonne'a, Fransız üstat mason Etienne de Bonneuil, İsveç'te Upsala'ya, 14.yüzyılda da Alman ve Fransız üstat masonlar Milano Katedrali inşaatına davet edilmişlerdi.

Bir üstat masonun uzak bir yere davet edilmesi veya birden fazla inşaaata nezaret ettiğinden zaman zaman şantiyede bulunmaması sorun yaratabiliyordu. 14. yüzyıl inşaat mukavelelerinde ceza hükümleri görülmeye başlanıyor. 1368 tarihli Robert de Patington'un York Katedrali inşaat sahasından uzaklaşıp çağrılınca gelmemesi halinde ücreti kesilecekti. Bazen de pratik çözümler aranıyordu: Paris'te saray inşaatının üstat masonu Eudes de Montreuil şantiyede iki at bulundurabiliyordu; hem Roma hem de Perugia'da görevli olan Arnolfo di Cambio'nun emrine de atlar bekletiliyordu.

Sorunun halledilmesi için kalıcı şekil üstat masona bir vekil tayin etmektir. Bu konuda ilk kaydı Canterbury Katedrali inşaatında görüyoruz: yukarıda sözünü ettiğimiz üstat mason William of Sens iskeleden düşüp yaralanınca, yardımcısı maharetli bir rahibe görev verilmişti. İleride bu görev resmileştirilerek "Nâzır" (Warden) adını almıştır. Strasbourg Katedrali inşaatında üstat mason Ulrich von Ensingen ölünce, Nâzır Johann Hultz derhal boşluğu doldurmuştu.

Nâzır üstatlığa hak kazanmış bir kalfa olurdu ve inşaatın bir çok detayından da bizzat sorumlu olurdu.

İNŞAATIN FİNANSMANI

Ortaçağ'ın anıtsal inşaatlarının boyutları, bütçe karşılıklarının temini, harcamaların bütçeye uygun yapılması, işyerinin organizasyonu ve iş gücünün temini açılarından dikkatli ve sürekli bir denetim gerektiriyordu. Askerî nedenlerle

Katedral inşaatını teftişe gelen, elinde zambaklı âsa ve başında taçla kral, ve ona inşaatı gezdiren, elinde gönye tutan Üstat Mason.

inşa edilecek bir kalenin, büyük masrafların karşılığında ve kalabalık bir işgücünün kullanımı ile fevkalade kısa bir zamanda tamamlanmalıydı. Bir kilise inşaatında ise durum farklıydı: İnşaatın merkezi olan kutsal bölüm çabuk bitirilmeliydi, ancak geri kalanın tamamlanması yüzyıllara yayılabiliirdi. Beauvais ve Köln Katedralleri bu durumun aşırı örnekleridir. İlki hiç bir zaman tamamlanmamış, ikincisinin inşaatı ise 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Diğer taraftan, 1286 yılı

Temmuz ayında başlayarak 7 yılda tamamlanan Wales Kalesi inşaatında 227 mason, 115 taş ocağı işçisi, 30 demirci, 22 marangoz ve 546 vasıfsız işçi kullanılmıştır. Bu bine yakın iş gücünün hesaplarını tutmaya yalnızca dört yazıcının yeterli olması da şaşırtıcıdır.

Malzeme ve işçilik karşılığı olarak bir inşaatın sürekli bir nakit akışına ihtiyacı vardır. Kiliseler kendilerine bağlı topraklarda çalışan serfleri sömürüyor, ormanlardaki ağaçlara el koyuyor, madenlerden gittikçe artan harçlar tahsil ediyorlardı. Vergilerin ağır geldiği köylülerin zaman zaman baş kaldırmaları ve genelde bir sosyal rahatsızlığın baş göstermesi, Kiliseye bağlı olmayan yerlerden ve zenginlerden daha çok bağış toplayabilmek üzere yeni yöntemlerin araştırılmasını icap ettirdi. Kilise *endüljans*⁸ (indulgences) satarak veya bağış toplamanın esas olduğu özel af kampanyalarıyla açıklarını kapatmaya çalışmıştır. Zaman zaman, para veremeyen halkın günahlarını affettirmek üzere Tanrı'ya adanmış bu ulvî inşaatlarda, ücretsiz

⁸ *endüljans: nedamet hasıl olunca kilise tarafından günah cezasından bir kısım affolması.*

işçi olarak çalıştıkları da görülmüştür. Kudüs'e hacca gitmek yerine Katedral inşaatlarında asilzadelerin de işçi gibi çalıştıkları olmuştur.

1145 yılında Baş rahip Haimon'un Tutbury Manastırı rahiplerine yazmış olduğu mektup bu konuda aydınlatıcıdır:

“Geçmiş zamanlarda böyle bir manzarayı gören veya hikâyesini dinleyen kimse olamaz! Dünyamızın güçlü prensleri, şeref ve varlık içinde yaşamış kimseler, erkek ve kadın asil kişiler, mağrur ve dik boyunlarını arabaların koşum takımlarına eğerek, yük hayvanları gibi, çektikleri arabalarla şarap, tahıl, yağ, taş, odun ve yaşamın gerektirdiği diğer her şeyi, Hz. İsa'nın evi olan kilise inşaatına taşıyorlardı. Bu yüklerin taşınması görülecek bir şeydi: iş o kadar zordu ki, arabalara koşulmuş bin veya daha fazla kişinin, tek bir sesi çıkamıyordu, sessizlik ortalığa hâkimdi. Bu kutsal alayı kendi gözüyle göremeyen kişi, işittiği seslerden yol üstünde böyle bir kalabalığın var olduğuna inanamazdı. Yolda mola verdiklerinde günah çıkarma haykırışlarından ve affedilmek üzere Tanrıya yakarmalarından başka ses duyulmuyordu. Kalplerini barışa yönlendiren rahiplerin teşvikiyle, tüm nefretlerini, anlaşmazlıklarını unutuyorlardı, borçlar erteleniyordu, kalplerin birliği gerçekleşiyordu.

Kendisine zarar dokunanı affetmeyecek kadar günah yolunda ilerlemiş olanlar veya rahiplerin inançlı telkinlerini dinlemeyenler, mekruh kişi olarak derhal arabalarından atılıyor ve utanç verici bir tarzda toplumdandan uzaklaştırılıyorlardı. Arabaların başlarında duran rahipler hacıları tövbe etmeye, günah çıkarmaya, bundan böyle dinsel buyruklara uygun yaşamaya yemin etmeye teşvik ediyorlardı. Gençler, yaşlılar, çocuklar, kalplerinin en derininden Tanrıya niyaz ediyorlardı. Trompetlerin sesi ve bayrakların havaya kalkması ile alay, arada toplanan gücün yardımıyla, yol üstündeki engelleri kolaylıkla aşarak yeniden harekete geçiyordu... İnşaat sahasına varılınca, arabaların kilisenin etrafına dizilmesiyle bir ruhanî kamp oluşturulmuş ve tüm gece boyunca ilâhiler söylenmişti. Her arabanın üzerinde yanan kandiller ve lambaların yanına sakat ve hastalar yatırılmışlardı ve iyileşmeleri için, onlara azizlerin kutsal emanetleri getiriliyordu....”.

Kral ve Üstat Mason. Üstat Mason gönye ile pergeli taşımakta ve Kral III. Henry'ye (1207 - 1272; krallığı: 1216 - 1272) inşaatı göstermektedir.

ÜCRET

Küçük inşaatlar ustalara götürü veriliyordu, böylece de ustalar kalfa ve işçilerden sorumlu oluyorlardı. Katedral inşaatları gibi uzun süreli inşaatlarda, kısa vâdeli işlerin götürü verildiğini, bazı işlerin ise yevmiye usulü yaptırıldığını görüyoruz.

Üstat masonlara ödenen ücretler genelde kalfalara ödenen ücretlerin iki katıydı. Kalfalara götürü verilen bir işin ücreti işin bitiminde ödenirdi veya yevmiyelerini toplu olarak hafta sonunda alırlardı. Kış yevmiyeleri yaza göre daha düşük olurdu, bayram günleri için üstat mason ücretini alırken, kalfa ve çıraklara ödeme yapılmazdı.

Kral ve elinde gönye ve pergel ile Üstat Mason. St. Albans Manastırının inşaatı, 14.yüzyılın başı. Resmin sağ üst tarafında bir usta tesviye ile duvarın yatay hatlarını kontrol ederken bir diğeri taş döküyor; resmin alt tarafında taş yontan işçilerle vinci çalıştıranları görüyoruz. Üstat Mason elinde görevinin sembolleri olan gönye ve pergeli tutmaktadır.

Değişik işlere değişik ücretler ödenirdi. Westminster Abbey gibi büyük şantiyelerde, taş işçileri; kaba yontucular, taş döşeyenler, duvarcılar, mermerciler, oymacılar ve kaldırımcılar kategorilerine ayrılmışlardı. Bu kategorilerin her birinin ücreti değişti. Kara Ölüm (1349 - 51) öncesi kalfa yevmiyesi 4 peni iken, salgın bittiğinde, ölümlerin çokluğundan, işçilik kıymete binince bu ücret 6 peniye yükseldi.

Masonların işverenleri ile akdettikleri iş mukavelelerinde hastalık ve yaşlılıkla ilgili kaygıları yansıtmaktadır. Strasbourg Katedrali inşaatında işçi başına tahsil edilen haftada 1 pfenning yardım parası ile acil durumlar için bir yardım sandığı oluşturulmuştu. Baş mimar üstat masonların hastalık, sakatlık gibi işlerini aksatacak durumlarında yaşamlarının geri kalanını garantiye alan hükümler iş mukavelelerinde yer alırdı.

Ortaçağ inşaat hesapları ücret yapısının çok değişken olduğunu göstermektedir. Masonların ücretler konusunda genel bir teşkilatlanma içinde olmadıkları hemen belli olmaktadır. 13. yüzyılda, yalnız Londra kentinde ücretler kontrol altına

Tekvin'e göre Evrenin Ulu Mimarı karaları, denizleri, güneşi, ayı, yıldızları ve gök yüzünü yarattıktan sonra pergeli ile ölçü alıyor.

yerleşik inşaat işçisi vardı ve bunlar birleşerek bir nevi ücret kontrolü sistemini oluşturabilmişlerdi. Bir sorun daha vardı, zanaatçılar belediyelerin korumasında bir lonca teşkilâtı kurduklarında, işçi örgütünden ziyade, işçi sınıfından yükselerek imtiyazlı işverenler örgütü şekline dönüşüyorlardı. Loncaların günümüzdeki karşılığı işverenler sendikası olurdu.

Büyük kilise şantiyelerinde durum çok farklıydı. İşçi sayısı fazlaydı, işin süresi onlarca, hatta yüzlerce yıl olabiliyordu, çalışanlar iş yerinde çok kere ailelerinden,

alınabiliyordu. İnşaat işçileri istedikleri ücreti talep etmekte, işveren de onları işe almak veya almamakta serbestti. Sonuçta, aynı şantiyede, benzer işlere çok değişik ücretler ödenebiliyordu. 1304 yılında Caernavon Şatosu inşaatında bordroya kayıtlı 53 işçi için 17 ayrı ücret tahakkuk ettiriliyordu.

Bu durumun başlıca nedeni inşaat sahiplerinin çalışan sınıfın birleşmesini önleme çabalarıydı. Aslında, inşaat işçileri, sürekli bir inşaattan diğerine yer değiştiren, yüzer - gezer bir proleterya oluşturduklarından, böyle bir tehlike de pek yoktu. Yalnızca Londra gibi büyük bir kentte yeterince sayıda

hatta memleketlerinden uzakta yaşıyorlardı. Bir katedralin inşaatında çalışan işçilerin teknik, mimari ve sanatsal bilgilere ek olarak, işveren durumunda olan papazların isteklerini anlayabilecek kadar da felsefi ve teolojik bilgiye sahip olmaları, dolayısıyla felsefi ve dinsel bir eğitimden geçmiş olmaları gerekiyordu.

İnşaat işçilerinin ücretleri diğer iş kollanna göre oldukça yüksekti. Usta yevmiye usulüyle parasını alırken, çırağa ücret ödenirdi. Yevmiyeler ortalama olarak 4 peni kadardı. Taşları yerine koyan işçi günde 3 1/2 peni kazanırken, taşları kesen işçi 4 peni ve onlara şekil veren (free-stone mason) 4 1/2 peni kazanıyordu. Ücret skalasının dibinde, vasıfsız işçi 1 1/2 - 2 peni; skalanın tepesinde de usta işçi 12 peni - 2 şiling⁹ alırdı. Mimar ise, Kraliyete veya Kiliseye bağlı olarak çalışırdı ve ayrı imtiyazları vardı. İnşaat işçileri yalnızca şantiyede çalıştıkları günler için, istisnai olarak da bazı tatil günleri için ücret alırlarken mimarlar haftanın 7 gününü de kapsayan maaşlarını alırlardı. Mukavele ile çalışan mimarlara elbise ve, aileleriyle birlikte yaşayabilecekleri bir ev de verilirdi.

İnşaat işçilerinin yaşam standartları, diğer kollarda çalışan işçilere göre, yüksekti. 11. yüzyılda, İngiltere'de hayvan fiyatlarına baktığımızda şöyle bir tablo görürüz:

1 koyun :	4 - 6 peni
1 domuz:	8 - 12 peni
1 sığır:	2 şiling 4 peni - 3 şiling 4 peni

Bu tabloya göre, günde 4 penilik ortalama ücret iyi bir kazanç olarak gözükmektedir.

Ekim 1348 - Aralık 1349 arasında İngiltere'de yaşanan kara veba salgınında nüfusun % 35'i kaybedilmiş ve işçi sıkıntısı yaşanmaya başlanmıştır. İngiltere Parlamentosu 1349, 1351 ve 1360 yıllarında işçi ücretlerine narh koymaya teşebbüs etmişse de, öngörülen ağır cezalara rağmen bu konuda pek başarılı olamamıştır. Kara vebadan sonra ortalama işçi ücreti 6 peni olmuş ve bu rakam uzun bir süre sabit kaldıktan sonra, 1540 yılında 10 peniye yükselmiştir.

⁹ Şiling: İngiltere'de gümüş para birimi; 1 Pound = 12 Şiling; 1 Şiling = 12 Peni.

İşverenlere Karşı İlk İşçi Dayanışma Örgütü: Compagnonage (Refiklik)

Compagnonage hareketinin örgütlenme tarihi genelde 14. yüzyılın sonu olarak gösterilir. Bu hareket, günümüzün sendikaları modelinde, kalfa ve ustalara karşı işçilerin örgütlenmeleri şeklinde başlamıştır.

Çoğu zaman küçük aile işletmesi şeklinde kurulan kumaşçılık, eczacılık, marangozluk, kilitçilik, demircilik, çizmecilik, mücevhercilik gibi tezgâhlarda, işçi sayısının fazla ve işin süresinin insan ömründen uzun olabildiği büyük kilise şantiyelerine göre durum çok değişikti. Bu esnaf küçük, ama yerleşik dükkânlarda çalışıyor ve iki - üç çırak bulunduruyordu. Bir mobilya parçası, bir çift çizme, bir adet elbise gibi kabul ettikleri siparişler kısa sürede bitebilen işlerdi. Amaçları, bir taraftan yeni ustaların ortaya çıkmasını önleyerek rekabeti, diğer taraftan da çırakları düşük ücretle çalıştırarak, ürünlerinin maliyetini asgaride tutmaktı. Bu ortamda çırakların ustalık unvanını kazanabilmeleri erişilmesi çok güç bir olaydı ve çırakların ustalarına karşı haklarını korumak üzere örgütlenmeleri de çok doğaldı.

İşçiler patronlarına karşı, ilk defa ve ülke çapında örgütlenmelerini, 14. yüzyılda, Compagnonage adı altında Fransa'da gerçekleştirmişlerdi. Compagnon'lar birbirlerine "*refik*" diye hitap ederlerdi.

Fransa'ya özgü bir örgütlenme tarzı olan Compagnonage'ın 12.yüzyılda Katedral inşaatları ile başladığı tahmin edilmektedir. Katedrallerin kayıt defterlerinden, Refik Jean de Chelles'in Notre-Dame de Paris ve Refik Robert de Luzarches'in Amiens Katedrallerinin inşaatlarını 1297'de, 1212'de Refik Robert de Coucy'nin başlattığı Reims Katedralinin inşaatına Refik Jean d'Orbois'nın devam ettiğini, 1276 yılında, Strasbourg Katedrali inşaatında, Habsbourg Hanedanından İmparator 1. Rudolf'un taş yontan ustalara ilk

Beyaz Kral (I. Maximilien) masonluğu öğrenirken. Beyaz Kral olarak kamuşle edilen I. Maximilien'in inşaat mesleğini nasıl öğrendiği bu taş baskısı resimde tasvir edilmektedir. Öğrenci pozunda, kürk mantosuna sarılı ayakta duran Beyaz Kral, sağ elinde bir şakul tutarak, sol eliyle inşa edilmekte olan duvarı gösteriyor ve başı ustasına dönük olarak, ona bir soru soruyor. Sağ yanında gönye ve pergel duran, sol elinde çekiç tutarak tezgâhın üzerindeki ham taşı yontmakta olan Üstat ise sağ elinin işaret parmağı ile duvarı gösteriyor ve oturduğu yerden cevap veriyor.

muafiyet lisanslarını (*franchises*)¹⁰ verdiğini, 1249 - 1509 yılları arasında inşa edilen Köln Katedralinin Fransa'da yabancı Refik statüsünde bulunan, Devoir de Liberté Refikler Locasına bağlı, Gehrard de Saint-Tenon'un planlarına göre inşa edildiği bilinmektedir. Bu tür örnekleri çoğaltmak kolay.

İlk "*kabul edilmiş*" masonu tarif eden resim bir Compagnonage evrakıdır ve Kral I. Maximilien'i (1459 - 1519; Roma Kralı: 1486; 1493'te Germen İmparatoru) masonluğu öğrenirken göstermektedir. Resimde, öğrenci pozunda, kürk mantosunun içinde ayakta duran Beyaz Kral, sağ elinde bir şakul tutarak, sol eliyle inşa edilmekte olan duvarı gösteriyor ve başı ustasına dönük olarak, ona şakülü nasıl kullanacağını soruyor. Sağ yanında gönye ve pergel duran, sol elinde çekiç tutarak tezgâhın üzerindeki ham taşı yontmakta olan üstat ise sağ elinin işaret parmağı ile duvarı gösteriyor ve oturduğu yerden cevap veriyor. Üstadın yanında, yerde gönye ve pergel duruyor. El yazması kitapta, resmin karşısında, "*Bana bildiklerinizi söyleyin, geri kalanını ben tamamlayacağım*" ifadesi yer alıyor. Bu da Masonlukta mevcut soru cevaplı tanınma sınavlarını (*katesizm*) anımsatıyor. Resmin üst tarafında da aşağıdaki metni okuyoruz:

"Genç Beyaz Kral muhtelif sanat ve meslekleri tetkik ediyordu, bu arada taşçı ustalara ait inşaat zanaatını öğrenmek istedi, ve bu konuda çok gayret gösterdi, ve pergelin kullanılma şeklini, temel inşaatının nasıl yapılacağını ve diğer sanatların ustalıklarını öğrendi; ve öğrenimine devam ederken bir inşaatın baş ustası geldi... Kral ona kâgir inşaat sanatının temel sırlarını sordu, üstat cevap vermeden Kralın bu konuda yeterince eğitilip eğitilmediğini anlamak istedi..... Kral kâgir inşaatın üç temeli olduğunu söyledi: bunların birincisi güzellik, ikincisi ihtiyaç ve üçüncüsü kuvvetti. Üstat böylece Kralın kâgir inşaat sanatının temel bilgilerine sahip olduğunu anladı...."

Compagnonage'a ait bu metinde inşaat sanatı Güzellik, İhtiyaç ve Kuvvet üçlüsü ile tanımlanıyor. Masonluğun Akl-ı Hikmet, Kuvvet ve Güzellik üçlüsüne geçiş çok yakın.

¹⁰ Franchise: Francmaçon kelimesinde Franc = Hür, muaf. Hür Masonluk tabirinde "hür" sözcüğünün buradan gelmiş olduğu tahmin edilmektedir.

Compagnonage kısa bir zaman içinde diğer zanaatları da kapsamaya başladı. Başlangıçta taşçılardan hemen sonra diğer inşaatla ilgili zanaat sahipleri, marangozlar, ağaç oymacıları, kilitçiler, tesisatçılar..., sonradan da dabakçılar, dokumacılar, değirmenciler, metal işçileri Compagnonage'a katıldılar.

Üstat olmak isteyen Refik Fransa Tur'una çıkar, değişik şantiyelerde çalışır ve deneyim kazanırdı. Gittiği yerlerde Refiklerce karşılanır, misafir edilir ve eğitime tabii tutulurdu. Refik, 3 - 5 yıl süren bu meslekî eğitim turundan sonra bir sınavdan geçerek üstatlığa kabul edilirdi.

Compagnonage'ın evrimi savaşta ve barışta, bazen iş sahipleri, ustalar ve polise karşı mücadele içinde, küçük atölyelerin yerini büyük sanayinin almaya başladığı sanayi devrimine kadar sürdü. 19. yüzyılın sonlarında Compagnonage en zayıf durumuna geldi ancak, 20. yüzyılda üçe bölünerek yeni bir yaşam kazandı. Bu üç bölüm "Federasyon", "Ortaklık" ve "Birlik" adlarını taşıyor.

Günün ihtiyaçlarına uymasını bilen, yeni teknikleri kabul eden, ancak eski geleneklerini ve inisiyatik öğretilerini kaybetmeyen Compagnonage canlı bir müessese olarak yaşamını sürdürmektedir. Compagnonage işçiyi korumuş, herhangi bir sendikanın varlığından çok önce sosyal yasaların çıkmalarını sağlamış, işçilere maddi yardımın yanında moral desteği getirmiştir. İkinci Dünya Harbinde, işgal altındaki Fransa'da direniş Compagnonage'ın içinde örgütlenmeye başlamıştır. Çok yakın tarihimizde Compagnonage büyük projelere imza atabilmiştir. Örneğin, Marsilya teleferiğinin inşaatı için meşhur mimar Le Corbusier, Refik Lyonnais-Va-De-Bon Coeur'ü kullanmıştır. Paris Üniversitesi, Radyo Televizyon bölüm inşaatını Hollandalı Refiklere teslim etmiştir.

Compagnonage'ın Hürmasonlukla birçok müşterekleri vardır:

1. Hz. Süleyman ve Mâbedi efsanesine dayalı lejander tarih.
2. Taşçı ustalarının Mesleğın önderleri olmaları.

3. Mesleğe kabul, derece yükselmesi gibi ritüelik merasimlerin varlığı.
4. İnisyatik felsefe.

Compagnonage ile Alman Steinmetzen'ler arasında büyük benzerlikler ve organik bağlar vardı. Ancak büyük katedral inşa etme devrinin bitmesiyle Steinmetzen örgütü tarih içinde yerini alarak tedricen yok olmuştur. Oysa, Compagnonage modern dünyamızın şartlarına uymayı bilmiş ve operatifiğin yanında inisyatik geleneğini sürdürmüştür.

Steinmetzen (Alman Operatif Masonları)

Fransa'da gelişen Compagnonage'a karşılık Germen ülkelerinde "Taş Yontucular" anlamına gelen Steinmetzen teşkilâtı gelişti. Bu iki teşkilât Strasbourg gibi sınır kentlerinde iç içe yaşadı ve birbirini etkiledi.

14.yüzyıl boyunca taş yontucuları ve duvarcılar (masonlar) aynı meslek loncalarına üye idiler. 1402 yılında Strasbourg Notre - Dame katedrali inşaatında mimarlar ve taş yontucular ayrılarak bağımsız loncalar kurdular. Bu ayrılık Fransız Devrimine kadar sürdü. Alzas ve Almanya'da, "başta kendilerini dinsel, sivil ve askerî sanatlara vakfeden, katedral, şato ve saray inşa eden bu sanatkârlara Steinmetzen tâbir edilirdi".

Etimolojik olarak "*stein*" (önek) taş demektir. "*Metz*" (sonek) , keski anlamına gelen "*meitzel*" veya ölçme anlamına gelen "*messen*" kelimelerinden türemiş olup, *steinmetzen* "taş yontan" veya "taş ölçen" kişiler demektir.

ÖRF VE ADETLER

Hatalı taş cenaze merasimi

Steinmetzenler taş yontma sanatında ve şekillerin hazırlanmasında uzmanlaşmışlardı. Tanrının evinin inşaatında kullanılan taş canlı sayılırdı ve hatalı yontulan taşın ölü doğduğu kabul edilirdi. Hatalı taş bir sedyenin üzerine konduktan sonra locaya yakın bir yerde olan taş mezarlığına cenaze merasimi ile götürülürdü. Hatayı bulan usta yas tutanların başında yürürdü. Locaya dönüldüğünde dikkatsiz Kalfa değnekle dövülür veya kamçılanırdı.

Zemin planından elevasyona¹¹ geçmek:
(*Masswerke oder Auszüge aus dem Grund*)

Bu yöntem sır kabul ediliyordu. 1563 tarihi Strasbourg tüzüklerinde şöyle bir ifade var:

“Hiç bir Usta veya Kalfa loncaya üye olmayan veya bir masonun yanında yeterince çalışmış kalfaya veya bir taş yontucudan başkasına, usul ve kurallarımıza uygun olarak, zemin planını çizmeyi, zemin planından başka planlara geçmeyi veya mimarî resim yapmayı öğretmeyecektir.”

Haç ve Gönye

1459 yılından itibaren Strasbourg’lu Steinmetzenler işaret olarak haç ve gönyeyi birlikte kullanmaya başlamışlardır. Bu iki temel sembole pergel, cetvel, kamçı ve değnek gibi semboller de eklenirdi.

Gezginci yıllar veya “Wanderjaren”

Kalfa, Usta olarak kabul edilmeden önce, Compagnonage’da da gördüğümüz gibi, birbirinden çok uzaklarda olabilecek değişik şantiyelerde çalışarak tecrübe ve bilgi kazanmalıydı. Ancak bu bilgiye sahip olduktan ve bir ustalar heyeti tarafından sınavdan geçirildikten sonra kalfa, üstatlığa terfi edebilirdi.

Aldenbourg Yasalarından anlaşıldığına göre, Steinmetzenlerin sözlü ritüelleri iki bölümdü. Birinci kısım kalfa ve üstatlar tarafından, ikinci kısım ise yalnızca tecrübeli ve yaşlı üstatlar tarafından bilinirdi. Çıraklar her türlü ritüelik uygulamanın dışında tutulurlardı.

Compagnonage’da buna çok yakın bir uygulama vardı. A. Bernet, *Joli coeur de Pouyastruc* adlı eserinde şöyle yazıyordu:

¹¹ Elevasyon almak: Geometrik çizim yoluyla zemin planından itibaren bitmiş binayı çizmek. Masonların en büyük sırrı.

“İlk iki derece (çırak - kalfa) tüm Kalfalarca bilinirdi, üçüncü ve yüksek derece ise, yalnızca tekristen geçenlerce bilinirdi...”

Compagnons'lar (refikler) localarının kapısına değnekleri ile üç kere vururlar, locaya başları örtülü olarak girerler, loca içinde deri önlüklerini yukarı doğru kıvrırlardı. Tekrislerde kullanılan “düşünce odaları” vardı. Yoldan gelen Refik, elde keski tutarak karşılanırdı, Locanın başkanı ve hatibi Doğu'da otururlardı.

Steinmetzenlerin ritüellerini açıklayan evrak yok gibidir. Geleneklerini ağızdan kulağa sürdürürlerdi, ritüeli yazmak yasaktı ve bu yasağa hep uyulmuştu. Nasıl çalıştıklarını Compagnonage ile kıyaslama yaparak tahmin edebiliyoruz.

Steinmetzenlerin ritüelleri yok ama, tüzükleri günümüze kadar gelmiştir. En önemlileri 1459 Strasbourg veya Ratisbonne tüzükleri, 1464 Köln, 1469 Spire, 1504 Srasbourg 1535 Köln , 1563 Basel tüzükleri ve aynı yılda Strasbourg Tüzüklerinin tâdilidir.

Özet olarak Ratisbonne (1459) Tüzükleri :

- * Yevmiye ile başlatılan iş yevmiye usulü ile tamamlanacak.
- * Ölmüş üstadın işi değişiklik getirilmeden tamamlanacak.
- * Plana uyulacak.
- * İşine sahip çıkmak gayesi ile, haksız yere bir refiğin kovulması sağlanmayacak.
- * Plana göre çalışmak bilinmiyorsa, plana bağlı iş kabul edilmeyecek.
- * Bir refiğe para karşılığında meslekî bilgiler öğretilmeyecek.
- * Refiklerin sayısının kısıtlı kalmasına çalışılacak.
- * Yılda en az bir kez günah çıkarılacak.
- * Evlilik dışında sürekli bir ilişkide bulunulmayacak.
- * Evliliğin dışında doğan çocuklara iş verilmeyecek.
- * Gezginci dönemine başlamak isteyen refik ustası ve Locası ile usulüne uygun vedalaşacak.

- * Refik "Tüzükler Kitabını" koruyacak ve en az yılda bir kez başından sonuna kadar okuyacak.
- * Anlaşmazlıkların Lonca tarafından çözülmesi kabul edilecek.
- * Yardımlaşma sandığı kurulacak, hastalar ziyaret edilecek.
- * Hâtip olmadan önce seyahatler tamamlanacak.
- * Çıraklık süresi 5 yıl olacak.
- * Strasbourg Locasının egemenliği ve Strasbourg Katedralinin mimarı olan Jos Dotzinger'in Büyük Üstatlığı kabul edilecek.

Strasbourg Tüzüklerinden (1563) tamamlayıcı maddeler:

- * Yalnızca büyük mimarî yapıtları yapabilecek refiklerin üstatlığı kabul edilecek.
- * Loncaya kendi serbest iradesi ile kabul edilen her refik tüzük maddelerine uyacağına dair yemin edecek.
- * Yemin metninde geleneklere ve berata sadık kalınacağına dair bir madde bulunacak.
- * Loncaya üye olmayan kimseye plan çizimi öğretilmeyecek.

STRASBOURG LONCA SARAYI "LA MAISON DE L'OEUVRE"¹²

Notre-Dame Lonca Sarayı en eskisi 14.yüzyılda, en yenisi de 1572 yılında, Katedralin üstat mimarları tarafından inşa edilmiş bir kaç binadan müteşekkildir. L'Oeuvre Notre-Dame başta Strasbourg Katedralinin inşaatına gerekli fonları toplamak ve onları yönetmek üzere kurulmuş, başkanı piskopos olan bir cemiyetti. 13. yüzyılın sonlarında cemiyetin yönetimi kent belediyesine geçmişti.

Günümüzde bu Lonca Sarayı loncalar tarihine ışık tutan, 42 teşhir holü olan, ilginç bir müzedir. En büyüğü dört metre boyunda Katedralin inşaat planları, lonca sandıkları, işçilerin yevmiyelerini aldıkları masa, taş yontucuların tezgâhları, heykel koleksiyonu gibi eşyaların sergilendiği bu müzenin en ilginç holü V holüdür.

¹² Cemiyet Evi.

Bu holde Strasbourg Katedrali locası dört yüz yıl önce toplanırdı. 1580'de tahsisi yapılan bu loca, hiç değiştirilmeden, aynen muhafaza edildi. Dekorlar aynı, duvarları aynı lambriler kaplıyor.

Locanın ortasındaki üç sütundan biri kuzey-batıda, biri kuzey-doğuda, üçüncüsü de güney-doğuda yer almaktadır. Kuzey duvarının ortasında bulunan yerleşik sütun başına üç sütunun oluşturduğu gönye ile birlikte baktığımızda, Masonik bir sembol olan Tau harfi görülür.

Sütunlar kesonlu bir tavanı taşımakla beraber, kuzey-doğu kirişi kubbelidir ve çift kilit taşlı gotik bir kemer şeklindedir. Kilit taşlarının birinin üstünde inşaatı yapan Üstat Uhlberger'in markası, diğerinin üzerinde de locanın markası yontulmuştur.

Birinci kata çıkan merdiven de Üstat Uhlberger'in yapıtıdır. Merdiveni taşıyan üç sütun çatıda limon kirişine kadar yükselmekte, orada açık bırakılan bir delikten ışık süzölmektedir.

Her detayın önemi vardır. Locanın kapısı verev olarak kesilmiş, diyagonal nervürleri vardır. Eşiğin kirişi gönye şeklindedir ve iki yanında birer sütun taşır. Balkonun çerçeve bağlantıları günün tekniklerini sergilemektedir.

Bu loca binasını yalnız seyretmek değil, okumak da gerekir.

Mücevher Yapımcıları ve Loncaları

Fransa kralları VI. ve VII. Louis'lerin başbakan konumundaki danışmanları, 1147'de VII. Louis Haçlı Seferine çıkınca kral naibliğine atanan ve başarılı bir yönetim sergileyen Abbé (keşiş) Suger'in süslü kupası.

Ortaçağda Batı Avrupa'da altın ve gümüşten broş, yüzük, kap ve kıymetli süslemeler yapan, bazen de altın kapladıkları bakır mineyle süsleyen esnaf mücevher yapımcıları loncalarında toplanırdı. Mücevher yapımcıları manastırlarda çalışan rahipler veya dış dünyada yaşayan laik ustalardı. Manastırlarda daha çok dinsel süslemeler yapılırdı. Bizi ilgilendirenler laik çalışanlardır.

11. ve 12. yüzyıllarda büyüyen kentlerde ticaret hacmi artmış ve mücevher yapımcısı esnaf gelişme kaydedebilmişti. 12. yüzyılda Londra, Paris ve diğer başlıca

Avrupa kentlerinde mücevher yapımcıları loncalarının kurulduğunu görüyoruz. 1180 yılında on sekiz değişik esnaf loncası Kraliyet beratını almadan teşkilatlandıkları için 120 £ gibi çok büyük bir toplam para cezasına çarptırılmışlardı. Bu meblâğın dörtte birini en zengin lonca olan mücevher yapımcıları loncası tek başına karşılamıştı.

Mücevher yapımcıları halkın yoğun olarak geçtiği köprülerin üzerinde veya meydanlarda dükkân açarlardı. Örneğin, Paris'te Grand Pont, Floransa'da Ponte Vecchio, Londra'da St. Paul Katedraline varan Cheapside Sokağı bu esnafın tercih ettiği mekânlardı.

c.1268 yılında Paris Valisi Etienne Boileau'nun esnafa verdiği berat Tüm Batı Avrupa'da oluşan Mücevher Yapımcıları Loncalarına berat modeli olmuştur. 1292 yılında vergi toplamak amacıyla düzenlenen esnaf listesinde 116 Mücevher Yapımcısı yer alıyordu. 1275 yılında Fransız Kralı Filip tüm gümüş işçilerinin yalnızca rafine gümüşle iş yapabileceklerine ve ürünlerinin üzerine de markalarını basmalarını emreden bir ferman yayınlamıştı. Londra'da ilk mücevher yapımcısının markası 1300 yılına ait olup. ilk beratları 1327 tarihlidir.

Bruges'li ressam Gerard David'in c. 1500 yılında yaptığı yüzük yapımcısının tablosu.

1348 büyük veba salgınından sonra kent merkezlerinde yaşayan mücevher yapımcıları çok kayıp vermişler, ancak yüzyılın sonlarına doğru toparlanabilmişlerdir. 1465 yılında, Kara Ölümden 117 yıl sonra, Londra'da çırak ve kalfaların dışında dört yüz usta bu meslek dalında çalışıyordu. Kraliyetin altın paralarının darp işi seçilmiş mücevher yapımcılarına ihale edilirdi.

LONCALARIN TEŞKİLÂTLANMASI

Mücevher Yapımcıları Loncaları mensupları belirli bir azizin himayesini kabul eden esnaftan oluşurdu. Meslekten olmayan kentin ileri gelenleri de loncaya katılabilirlerdi.

İngiltere mücevher yapımcılarının koruyucu azizi St. Dunstan, Kıt'a Avrupa'sı esnafının da St. Eligius idi. Koruyucu azizleri hangisi olursa olsun üretim ve kalite kontrol yöntemlerini, ustalık ehliyetinin verilmesini, ticaret ve iş ahlâkını lonca denetlerdi. İngiltere'de her loncanın kendine özgü üniforması vardı, bu nedenle de Londra loncalarına Livery Companies¹³ adı da verilirdi. Özel günlerde ve

¹³ Livery Company: Üniforma Cemiyeti

Mücevher yapımcıları çalışırken. Masanın üzerinde avadanlıklarını ve yanında kılıcı olan üstadın kullandığı örs ve çekici görüyoruz. Mendelschen Hausbuch, 1469..

merasimlerde lonca mensupları bu üniformalarını giyerlerdi.

Tüm loncalar mesleğin ve işgücünün denetlenmesinin dışında sosyal görevler de üstlenirlerdi. Bu görevlerin arasında yoksul, hasta üyelerine, dul eşlerine yardım, cenaze merasimlerini düzenlemek, geçmiş üyeleri anmak, yaşayanlara özel günlerde ziyafet ikram etmek vardı.

Ortaçağ kralları için altın ve gümüş işçiliklerini ayarlayan tüzükler, tedavüle çıkarılan paralar nedeniyle, çok önemliydi. Para ve objelerin alışimleri birbirine bağlıydı. Mücevher yapımcılarının para için kullanılan ayarın altında bir ayarla gümüş ya da altın obje yapmaları yasaktı.

Kralın hazinesinde gümüş ve altın standartlarına uygun deneme levhaları bulundurulurdu ve bu metallere yapılmış para veya objelerin ayarları, loncanın ileri gelen ustalarının oluşturduğu heyetin huzurunda ve merasimle denetlenirdi.

Altın paraların değerini korumak için altın objelerin ihracı yasaklanmıştı. Londra'da toplu bir denetimin sağlanabilmesi için, mücevher yapımcılarının

yalnızca St. Paul Katedraline çıkan Cheapside Sokağında çalışmalarına izin verilirdi.

1300 - 1478 arası altın objelerin standart ayanı 19.2 kırat olarak saptanmıştı. 1478 yılında bu standart 18 kırata indirildi, daha sonra, 1576'da da 22 kırata çıkarıldı. 1478 yılına kadar ayar ve denetim markası bir leopar başıyken, 1478 den sonra bu marka taçlı bir leopar başı olarak değiştirildi. Belediye Konseyinin bu resmî markasının dışında, ünlü ustalar kendi markalarını da parçanın üzerine vururlardı. Paris'te, tüm ustaların kendi markalarını vurmaları zorunlu idi.

Harsdorfer altın ve kıymetli taş tartma terazisi, 1497. Kefeler altın kaplı gümüşten yapılmıştı.

Standartların denetimi, ustaların kullandıkları ölçü ağırlıklarına kadar gidiyordu. Londra'da, 1370 yılından itibaren, ustalar ağırlık ölçerken, mühürsüz ağırlıklar kullanamazlardı. İngiltere çapında ağırlık ve boy ölçülerinde standardizasyon 1491 yılında gerçekleşmiştir. 1497 yılında uzunluk ölçüsü olarak standart yardanın kesin tanımı için yanm inç kalınlığında ve sekiz köşeli pirinç bir çubuk millî örnek olarak tayin edilmiştir. Standartlar müzesinde saklanan bu standart yarda halen kullanılmakta olan kraliyet yardasından 0.037 inç (0.094 mm) kısadır.

Markasız ölçü, düşük ayarlı alaşım kullanmak, altın kaplı bakır veya gümüşü altın diye satmak, içi boş malzemeyi doluymuş gibi göstermek, kıymetli taş yerine renkli cam parçalarını kullanmak, panlıtıyı artırmak için taşın altına ince bir kalay tabakasını koymak gibi loncanın şöhretine gölge düşürecek davranışlara çok ağır para cezaları hükmedilirdi.

İngiltere'de çıraklık süresi yedi yıldır. Ustanın oğullarına bu hüküm uygulanmazdı. 16. yüzyıla kadar çırağın, çok pahalı olabileceğinden, kalfalık sınavı için bir parça hazırlaması istenmezdi. Almanya ve Fransa loncalarında ise, rekabeti azaltmak için, kalfalık sınavlarında bir kıymetli parçanın sunulması beklenirdi.

İngiltere'de St. Dunstan günü (19 Mayıs) mücevher yapımcılarının bayramı olarak kutlanırdı. O gün St. Paul Kilisesinde çanlar çalınır, kuyumcu dükkânları kapalı kalır, lonca mensupları üniformalarını giyerek toplanırlar, yeni Kalfalar yeni görevlerine merasimle is'ad¹⁴ edilir, beratta olabilecek tüzük değişiklikleri ilân edilir, iş bağlantıları kurulur ve tüm lonca kardeşlerine bir ziyafet verilirdi. 1497 ve 1498 yıllarında verilen ziyafetlerin kayıtları bulunmuştur. Buna göre, 1497 yılında lonca kardeşlerine takdim edilen menü şöyleydi: İlk sırada, av eti, horoz rostosu, turna balığı ve kızartılmış geyik eti; ikinci sırada badem kreması, tavuklu tavşan, kalkan balığı, güvercin ve turtalar; üçüncü sırada ağaç çileği ve krema. 1498 yılında 32 galon kırmızı, 8 galon beyaz şarap ve iki fiçı bira içilmiş, pastalar için 200 adet yumurta, 5 1/2 Kg. tereyağı, altı kile¹⁵ un, hamura katılacak bir küçük fiçı bira, safran, karanfil, Hindistan cevizi kabuğu ve kara biber. Pastaların yaklaşık bir kilosu, loncanın markası olan küçük leopar başları şeklinde sunulmuştu. Sürekli müzik çalan Loncanın orkestrasında klarinet, ince ve kalın borular, bombardon¹⁶, gayda ve flütle kaval gibi hafif nefesli sazlar vardı.

Londra'da, ilk defa, loncaların en zengini olan mücevherciler loncasının bir *guild hall*¹⁷ u olmuştur. Hazır bir ev 1339 yılında satın alınarak loncanın yönetimine tahsis edilmişti. Yetersiz kalan bu evin yerine, Lonca 1366 yılında kendi binasını inşa etmiştir.

¹⁴ Is'ad: Merasimle göreve başlatmak.

¹⁵ Kile: (İngilizce: bushel), tahıl ölçüsü.

¹⁶ Bombardon: En bas sesli boru sazı.

¹⁷ Guild hall: Lonca sarayı.

Zırh Üreticileri ve Loncaları

Örgü zırh yapımcısı halkaları birbirlerine eklerken.. Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung, 1435-6.

Ancak bu yasağa hiç bir zaman uyulmadığından ve 300 m.ye kadar etkili olup attığı zırh delici oklar karşısında örme zırhlar yetersiz kaldığından, çare olarak önce örme zırhın halkaları küçültüldü ve çift kat olarak kullanılmaya başlandı, bu çözüm de yetersiz kalınca , örme zırhın zayıf bölgeleri çelik levhalarla takviye edildi. Zamanla bu örme - levha karışımı zırh, yerini tümü levhadan yapılmış ağır zırhlara terk etti.

Dominiken rahip Galvano Flamma (1298 - 1344), yüzden fazla örme zırhtan gömlek üreticisinden ve onlara çelik halka yetiştiren sayısız demirci işçisinden

5. - 6. yüzyıl Avrupa'sında kullanılan zırhlar 14. yüzyıla kadar çok az değişime uğramıştır. Silâhşorların başlarını miğfer, vücutlarını da örme zırh korurdu.

Örme zırh esnek olduğundan giyimi rahattı, kılıç kesmelerine ve basit oklara karşı iyi bir korunma sağlıyordu, ancak topuz gibi silâhların ezici ve kırıcı darbelerine karşı korumadığından altına yastık koymak gerekiyordu.

Dünyanın bilinen ilk silâhsızlanma konferansı diyebileceğimiz 1139 II. Lateran Konsilinde, Haçlı seferlerinde Müslümanlara karşı kullanımın dışında, arbalet yasaklanmıştı.

söz eder. Bu işçiler loncalarda örgütleniyorlardı ve Batı Avrupa'nın sanayi merkezlerinin tümünde örme zırh üreticilerinin güçlü loncaları kurulmuştu.

Levha zırhı örme zırhtan çok pahalıydı ve 15. yüzyıla kadar ancak zengin şövalyeler böyle bir zırha sahip olabiliyorlardı. 1560'dan sonra ateşli silâhların devreye girmesiyle, önce demir yerine çelik kullanılmış, zırhlar kalınlaştırılmış, sonra da kullanılamayacak kadar ağırlaştıklarından talep azalmış ve 1650'ye doğru meslek terk edilmeye başlanmıştı.

Başka mesleklerde de olduğu gibi, zırh üretimi genelde bir aile işiydi, meslek sıraları ve yeni gelişmeler babadan oğula intikal ederdi.

Zırh üretiminde, demircinin işi bitince, sıra parlatma değirmenlerine gelirdi. Su gücü ile suyun içinde büyük hızla dönen zımpara taşları ile zırh levhaları parlatılırdı. Sonra sıra saraciyeye gelirdi: parlatılmış levhaları deri şeritlerle birbirine bağlamak, zırha deriden astar ve koruyucu eldivenleri yapmak saraçların işiydi. En sonda oymacı ve kakmacılar devreye girer, bitmiş zırhı süslerlerdi.

Zırh üretiminin merkezi İtalya idi. Loncaların mesleğin icrasını kısıtlamadığı, ihracat için toplu politika uygulayan Milano'lu zırhçılar 1450 yılında ünlerinin en yüksek noktasındaydılar ve batı ile güney Avrupa'da fason zırh ihracat tekeline ellerinde bulunduruyorlardı. Milano'ya en büyük rakip, başka bir İtalyan kenti, Brescia idi. Brescia'lı zırhçı Michelotti delle Corazzine, Sultan II. Bayezid (1438 - 1512) için de bir zırh yapmıştı.

Zırh yapımında, İtalya'dan sonra, Almanya'nın Köln ile Rhine-Westphalien bölgeleri ihtisaslaşmıştı. Köln'de 1399'da levha zırh üreticileri, örme zırh üreticileri loncasından ayrılarak ayrı bir lonca kurdular. Levha zırhlar için talebin büyüklüğü nedeniyle parlatma değirmenleri yetersiz kalınca kent meclisi altı yeni parlatma değirmeninin inşasına karar aldı. Değirmenlerin tamamlanmasından sonra da, bölge, Avrupa'nın levha zırh seri üretiminin merkezi oldu.

Alman zırh üreticileri aile boyu küçük atölyelerde çalışırlar ve dışardan çok

az usta veya çırak işçi alırlardı. Özellikle Nürenberg'de bu atölyelerde büyük bir ihtisaslaşma görülmektedir. Her usta başlık, kolluk gibi zırhın bir parçasının üretimi konusunda başarılı bir sınav vermeliydi. Ancak bundan sonradır ki, böylece ihtisas sahibi olduğu kabul edilen parçayı üretme iznini loncasından alabiliyordu.

Bu derecede yüksek ihtisaslaşmayla bir nevi seri üretime geçen Nürenberg zırhçıları demir madenlerinin yakınlığının da avantajını kullanarak, kısa zamanda ateşli silâhlara dayanıklı olan ve diğer zırhların seri üretiminde Avrupa'da bir numara oldular. 1363 yılında, raftan hazır alınan parçaların montajıyla, IV. Charles'ın ordusu için sipariş ettiği 1816 adet zırh, çok kısa bir zaman içinde teslim edilebilmişti. Macar sınırına yakın olmaları ikinci bir avantajdı. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli Osmanlı tehdidi altında yaşayan Macar şövalyeleri onlara kârlı bir pazar yaratmıştı.

Zırhçı Usta Lorenz Helmsmid'in resim defterinden, *The Thun Sketchbook*.

İngiltere'de kendi loncalarını kuran levha zırh üreticileri, *Guild of Heaumers*¹⁸ adıyla 1347'de Londra belediyesinden beratlarını almışlardı. Bu lonca, daha sonra tüm İngiltere'de örgütlenerek, zırh üreticileri loncaları federasyonu diyebileceğimiz, *Royal Armourers' Company* adıyla 1453'de Kraliyet beratına sahip olmuştu.

İngiliz zırh üreticileri Kıt'a Avrupası pazarında, ince işçilikte hiç bir zaman

¹⁸ Heaumers: (Eski İngilizce) zırh başlığı yapımçıları.

İtalyan zırhçılara rekabet edememişlerdi. Günümüzün giyimde moda ve stil konularında lider olan İtalyanlar, Ortaçağda da zırh modasının lideriydiler. Seri üretimde, sağlamlıkta, diğer ülkeler de başarılı olabilirdi, ama süslemeler İtalyanların işi idi.

LONCALAR

Ortaçağ esnafı çalışma şartları ile üretimin planlanması ve çırakların ustalarına bağlanma şekillerini ayarlayan loncalar kurmuştu. Zırh üreticileri loncalarının amaçları, diğer meslekî loncalarla aynı idi. Üyeler dış rekabete karşı korunuyor ve bir nevi sosyal sigorta sistemi işliyordu. Loncaların önemli bir işlevi üyelerinin üretimini kalite açısından denetlemektir. Loncaların güç ve yetkileri kent belediyelerinin kendilerine verdiği beratların ayrıntılarından anlaşılmaktadır.

İlk beratını kent belediyesinden 1391 yılında alan Köln kenti örme zırh yapımcıları hakkında ilk resmî bilgiler kent belediyesinin 1293 tarihli kayıtlarında bulunmuştur. Bu beratla, her çırağın ustasına altı yıl süreyle hizmet etmekle yükümlü olduğu ve her ustanın en çok üç kalfa istihdam edebileceği belirtilmişti. Loncaya bağlı tüm ustaların ürünleri, lonca yönetim konseyinin tayin ettiği yalnızca tek bir usta tarafından kent dışında pazarlanabilirdi. 1397'den itibaren bu hüküm kaldırılmış ve ürünlerinin lonca standartlarına uygunluğu lonca konseyinin tayin ettiği üç usta tarafından onaylanarak zırhın üzerine mühürlerini vurmaları şartı ile, ustalar kendi ürünlerini doğrudan pazarlama hakkını kazanmışlardı.

1385 tarihli Nürenberg zırh yapımcıları loncasının beratına göre her çırağın bir kentli vatandaşın oğlu olması gerekiyordu. Özgürlüğünü kazanabilmesi için her çırak, dört yıl müddetle ustasına bağlı olarak çalışmalıydı. Ustanın tek bir çırak ve iki kalfa istihdam etmeye hakkı vardı. Bu son kısıtlama pazarın küçük olduğuna işarettir.

Ustalığının tescili için kalfa, loncaya bağlı beş ustanın onaylayacağı bir zırh

*Su değirmeninden aldıkları hareketle çalışan zırh parlatma keçeleri.
Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung, 1571.*

parçası yapmalıydı. Bu parça, başlık, göğüs zırhı, kol veya bacak zırhları ve bunların bağlantıları ile zırhlı eldivenler olabilir. Aday bu parçaların hepsini veya yalnızca birini sınav heyetine sunabilirdi ve yalnızca yapımına ehliyet kazandığı parçaları yapmasına izin verilirdi. Nürenberg zırhçı ustaların çoğu birden fazla parça yapma ehliyetine sahip olmakla beraber zırhın tümünü yapamazlardı. Bu nedenle de Nürenberg zırhçıları, ölçü üzerine özel sipariş alamazlar, daha çok parçaları raftan hazır olarak toplanabilecek seri üretim zırhlarını yaparlardı.

Daha kârlı olan fason piyasasını tümünden kaybetmemek üzere, bazen bu kurala istisnalar yapılabiliyordu. 1543'de Valentin Siebenbürger adlı ustaya Prusya Dükü Albrecht için özel bir zırh yapmasını sağlamak üzere, lonca konseyi tarafından fazladan iki kalfayı istihdam etmesine izin verilmişti. Aynı ustaya, 1551 yılında, İmparatora ateşli silâhlara dayanıklı bir zırh yapması için aynı izin tekrarlanmıştı.

Loncanın istihdam kısıtlamasını aşabilmek için bir başka yasal yol vardı. Sipariş sahibi teslimattan sonra ödemede gecikebilirdi, bu arada gelebilecek başka siparişleri de karşılayabilmek üzere, usta tekrar ham madde satın alacak kadar sermaye gücüne sahip olmalıydı. Sermayesi yetmeyen ustalar, istihdam ettikleri iş gücünün kapasitesini aşan siparişler alan ustalara, taşeron olarak hizmet verebiliyorlardı. Berata göre, taşeronlar, yaptıkları parçalar için ehliyet sahibi ve

Bayeux Duvar Halısından detay. (1077 sonrası). Örgü zırhları ve mihförleri ile Norman şövalyeler.

Nürenberg'li olmalıydılar. Kentin dışında üretilen zırh veya parçaların kent içinde satılması yasaktı.

Bu kurallar kentten kente değişebiliyordu. Örneğin, Viyana'da zırh yapımcıları, üzerine kendi markalarını vurmaları kaydıyla, kent dışından zırh satın alabilirlerdi. Ancak, aynı ustalar ham madde veya yeni aletler satın alacaklarında lonca konseyine bilgi vermeye mecburdular. Böylece, isteyen lonca üyeleri, eşit şartlarda alım yapabilirlerdi. Her ustanın ancak bir dükkânı ve bir demirci ocağı olabilirdi.

Nürenberg'de, 1507 yılında işlerin açılmasıyla ustalara dört kalfayı istihdam etme izni verilmişti. 1574'de yaşanan kriz üzerine de bu rakam üçe indirilmişti.

Nürenberg berati katı kurallarla yönetilen bir loncanın örneğini sergilemektedir. Oysa, fason zırh üretiminde ihtisaslaşan Augsburg kentinde kaprisli müşterilerin ayrıntılı ve acil siparişleri karşılanıyordu ve bu nedenle lonca kuralları esnek olmalıydı. Ancak, işlerin bozulduğu 1562 yılında lonca tahditler koymaya mecbur kalmıştı. Azalan siparişler ustaların arasında eşit bölünmeliydi. Beratlarına göre, işçi dört yıl çıraklık ve dört yıl kalfalık yaptıktan sonra ustalık sınavına aday

I. Frederick'e ait, Milano'da c. 1450-5'de, Missaglia atölyesinde, Tommaso Missaglia, Antonio Missaglia, Antonio Seroni ve Pier Innocenzo ustalar tarafından yapılan zırhı.

olabilirdi. Kalfa, bir ustanın dul kalmış eşi ile evlendiğinde, kalfalık mecburi süresi hükümsüz kalarak doğrudan ustalık başvurusunda bulunabilirdi. Bir ustanın oğulları için de bu süreler geçerli değildi. Augsburg zırh yapımcıları kalitenin lonca standartlarına uygunluğunu saptayacak dört ustanın oluşmuş bir komisyonu seçerlerdi. Her vurduğu mühür için Komisyon bir pfenning tahsil eder, markasız bir zırhı satan ustaya da iki florin ceza keserdi. Nürenberg loncasının aksine, Augsburg loncası sınav parçası olarak bir bütün zırh isterdi.

Milano'da bir zırh işçisinin ustalık ehliyeti için başvurusu, meslekte kesintisiz sekiz yıl çalıştığı saptandıktan sonra mümkündü. Usta adayını bir sınav için bir zırh parçasını lonca konseyine sunmalı ve ustalığı kabul edildiğinde markasını tescil ettirmeliydi.

Daha önce belirtildiği gibi İngiltere'de, zırh başlığı

yapımcılarının loncası 1347 yılında kurulmuştu. Onaylanan başlıklara loncanın mührü vurulur, mührsüz başlıklar satılamazdı. Loncanın defterleri lonca dışı ustaların çalışmalarını ve ürünlerinin satılmasını önlemek üzere kent'in ihtiyarlar heyeti mahkemesine yapılan başvuruların ve onlarla ilgili müzakerelerin tutanakları ile doludur.

İngiltere'nin *Royal Armourers' Company* loncası 19. Yüzyılın sonuna kadar varlığını koruyabilmiştir. Lonca, son olarak 1877 yılında, Londra Belediye Başkanlığına 27 adet merasim zırhını teslim etmiştir.

İngiliz zırh yapımcıları loncasında çıraklık süresi çok uzundu. Bu süre, genelde yedi yıl olmakla beraber, bazen dokuz, on, hattâ on dört yıla kadar çıkabiliyordu. Şüphesizdir ki, çıraklık sisteminin getirdiği en büyük avantaj ucuz el emeğiydi. Çıraklar sürekli gözetim altında tutuluyorlar ve çok çalışmaları gerekiyordu. Kılıç kulüplerine üye olamazlar, kılıç kuşanamazlardı. Kavga ettikleri, zar oynadıkları veya kötü şöhretli yerlere gittikleri saptanan çıraklar *guild hall*¹⁹ de kamçılanarak cezalandırılırlardı.

Batı Avrupa'nın tümünde loncalar tescilli markaları yolu ile ürünlerini denetlerlerdi. Böylece, bozuk mallarla ehliyetsiz işçiliklere karşı mücadele edilebilirdi. Tüm loncalarda olduğu gibi, zırh yapımcıları da loncalarının şöhretini titizlikle ve azimle korurlardı. Loncanın markasının zırha vurulması, ürünün belediyenin onayladığı tetkik heyetinden geçtiğini gösterirdi. Nürenberg loncasına 1499 yılında verilen berata göre, ustalar, ilki kaba işin bitiminde ikincisi de parlatma işinden sonra olmak üzere, yapıtlarını iki defa mühürletmeliydiler. Metale derince nüfuz eden lonca konseyi mührü kent armasının tümü veya bir kısmını içerirdi. Yalnızca malzemesinin yarısından fazlası çelik olan zırhlara bu mühürleme yöntemi uygulanır, adi demirden olan zırhlara kent markası vurulmazdı.

¹⁹ *Guild Hall: Lonca Sarayı*

Ahîlik ve Esnaf

ÖNSÖZ

Batı Avrupa'daki esnaf loncalarının oluşumunu ve işleyişlerini yukarıdaki bölümlerde inceledik. Osmanlı toplumunda esnafın örgütlenmesi, 13. yüzyılda kurulan Ahî örgütü ile başlar, ancak lonca teşkilatı 17. ve 18. yüzyılı bulur. Bu örgütlenmenin ne kadarının spontane, ne kadarının da Batı Avrupa lonca teşkilatlarının etkisinde oluştuğunu saptamak zor. Avrupa'da Ortaçağı sınırladığımız 1453 yılını bir hayli geride bırakmış olmasına rağmen, Osmanlı Türkiye'sindeki gelişmeyi gecikmiş bir Ortaçağ kabul ederek ve Batıdaki olguyla kıyaslayabilmek üzere bu çalışmaya ilâve etmeyi uygun buldum.

AHÎLİK

13. yüzyılın başlarında kurulan Ahî örgütü, kuruluşundan gedik²⁰ haline dönüştüğü 18. yüzyılın başına kadar geçen beş yüz yıldan fazla bir süre boyunca, Anadolu halkının sanat, ekonomi ve sosyal düzenine yön verdiği bilinmektedir.

Anadolu Selçuklularını ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşu arasındaki toplumsal kriz döneminde varlığı belirginleşen esnaf örgütü, adını “kardeşim” anlamına gelen Arapça “ahî”, ya da “cömert”, “eli açık” anlamına gelen Türkçe “aki” sözcüğünden almıştır. Anadolu'da Ahîlik, ahlâk, sanat ve karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve konukseverliğin bir ifadesi olmuştur.

Kökü Orta Asya'ya uzanan Ahîliğin temelini, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen Horasanlı esnaf ve zanaatçılar arasında bulunan Baba İlyas'ın attığı kabul edilir. Ahîliğin kurumlaşması 13. yüzyılda Ahî Evran'ın gayreti ile olmuştur. Ortaçağda Anadolu'yu gezen ünlü Arap seyyahı İbn Batuta'nın övgü ile söz ettiği Ahîliğin Anadolu'da kökleşip yayılmasının doğal sonucu olarak,

²⁰ Gedik: Dükkânla birlikte işletme sermayesi.

Türklerin göçebelikten yerleşik hayata geçişleri hızlanmış, gayr-i Müslim halkın elinde bulunan sanat ve ticaret hayatına Türklerin de katılması ile de ekonomik güç kazanılmıştır.

Bazı yazarlara göre, Ahîlik, Abbasi Halifesi Nâsır zamanında (1180-1225) kurulan fütuvvet örgütünün Anadolu'daki uzantısından başka bir şey değildir.

Asıl adı Şeyh Nasreddin Ebu'l - Hakayık Mahmud bin Ahmed el - Hoyi olan Anadolu Ahî örgütünün kurucusu Ahî Evran²¹ 1169'da İran'ın Hoy kentinde dünyaya geldi ve 1 Nisan 1261'de Kırşehir'de öldü. Ahmed Yesevi'nin öğrencilerinden tasavvufu öğrendi, hacca gitti. Evhaneddin Kırmani ile tanıştı ve ona bağlandı. 1206 yılında Kayseri'ye yerleşerek debbağlık yapmaya başladı. Hocası Efhaneddin Kırmani'nin kızı, Anadolu Bacıların (Bacıyan-ı Rum) örgütünün kurucusu Fatma Bacı'yla (Kadın Ana, Kadıncık Ana) evlendi. Hocası Kırmani ile Anadolu'yu dolaşarak Ahî örgütünü kurdu. I. Alaeddin Keykubad döneminde (1220-37) Konya'ya gitti. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılması olayında Ahîlerin de ilgisi görülünce bir süre Kırşehir'de tutuklu kaldı. Serbest bırakılınca Denizli'ye gitti sonra Konya'ya döndü. Şems-i Tebrizî'nin Ahîlerce öldürülmesi olayına adı karışınca yerine Seyyid Şerefeddin ile Ahî Ahmed'i vekil bırakarak Kırşehir'e gitti. IV. Kılıç Arslan'ın (1257-66) yönetimi ele geçirmesinden sonra Moğol etkisiyle yaptığı atamalara karşı Türkmenler ve Ahîler direnişe geçtiler. En güçlü direnme Kırşehir'de oldu. Moğollar ve Moğol yanlısı IV. Kılıç Arslan'ın kuvvetlerince yapılan katliamda Ahî Evran, Mevlâna'nın müridi ve yakın dostu olan Moğol asıllı Kırşehir Emiri Nureddin Caca Bey tarafından öldürüldü.

Ahî Evran'ın yirmiden fazla yapıtı vardır. Yaşamının son yıllarında yazdığı anlaşılan Ağuz u Encam' da sultanların kokuşmuşluğunu anlatır. Düşünceleri Babailerin doğrultusundadır. Türbesi Kırşehir'de bulunan ve her yıl törenlerle anılan esnaf ve zanaatçıların pîri Ahî Evran, Anadolu Türküne alın teri ile geçinme, başı dik, kendine güvenli ve minnetsiz yaşama yetenek ve alışkanlığını aşmıştır.

Arz ve talebin çok sınırlı, üretim koşullarının çok durağan olduğu geleneksel

²¹ Ahî Evran hakkında kişisel veriler Ana Britannica'dan alınmıştır.

toplumlara özgü bir esnaf töresi ve ahlâkını Anadolu Türk-İslâm kültürüne Ahîlik kazandırmıştır. Ahî Evran örgütün sürekliliğini sağlamak üzere Ahîliği tekke ve zaviyelere bağlamıştır. Kendine özgü sağlam kuralları, düzenli örgütleri ve rütbeleri, töre ve törenleri bulunan Ahîlik ve mensupları, tekke ve zaviyelerde çöreklenip halka el açarak ve din sömürücülüğü yaparak geçinen asalak tarikatlardan farklıydı; bir meslek, sanat ve ticaretle ilişkisi olmayanlar Ahîliğe katılamazdı. Bütün lonca sistemlerinde olduğu gibi, Ahilikte de, herhangi bir meslekte çalışabilmek için, o mesleğin Ahî zaviyesine bağlanmak gerekliydi. Ahî örgütünün dışında kalan kişi herhangi bir etkinlikte bulunamazdı.

Bir meslekte çalışmak isteyen önce çırak olarak işe alınır, daha sonra kalfa ve usta olarak mesleğinde ilerlerdi. Çırak, meslekte ilerlemiş bir ustayı “Ata Ahî”, kalfalardan ikisini de “yol kardeşi” seçer, böylece zaviyeden üç kişinin gözetiminde çalışırdı. Zaviyelerde öğretmenler ve kadılar tarafından düzenli olarak dersler verilirdi. Okuma yazma bilmeyen kalmaz, herkese yeteneğine göre hat, tezhip²², müzik, vb öğretilirdi. İç Anadolu’da, özellikle Kırşehir, Ankara, Çankırı ve Çorum yöresinde gelişen Ahî Örgütünde, esası yetenek, başarı ve dürüstlük olan, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile mesleğin incelikleri ve sırları öğretilirken, akşamları toplandıkları Ahî konuk ağırlama oda toplantılarında, nefse hâkimiyet, hakka rıza, itimat, ahde vefa, dürüstlük, hak ve mertliği amaç edinen ahlâk eğitimi, haftanın belli günlerinde de kalfalara, kılıç kullanma, at binme, ok atma gibi askerlikle ilgili beceriler talim ettirilerek düşmana karşı savunma teknikleri geliştiriliyordu. Bu suretle, Osmanlıların askerî ve idarî kurumlarını kurup düzene koymalarına kadar hem esnaf ve sanatkârlar konfederasyonu gibi, hem de devlet askerî ve zabıta güçleri yanında yer alarak yardımcı görev yapmışlardır.

Ahîler hırka, üstüne sarık sarılı beyaz yünden külâh, mest biçimi ayakkabı giyer, kemerlerinde saldıma taşırıldadı.

Bütün merkezlerdeki Ahî Babalarının atanma ve azilleri Kırşehir’deki şeyhülmeşayih, yani Ahî örgütü başkanı tarafından onaylanırdı. Her yıl Anadolu’dan başka Rumeli gibi uzak yerlere giden nakibler²³ ve halifeler yerel Ahî örgütlerini denetler, esnafı

²² Tezhip: El yazmalarını yıldızla bezeme sanatı.

²³ Nakib: Vekil. Bir kavim veya kabilenin reisi veya vekili, halkın hayırlısı, en eski derviş veya dede. Müfettiş.

toplara, yeni taliplere²⁴, kalfalara ve ustalara peştemal kuşatır, yeni dükkân ve tezgâh açacaklara izin ve ruhsat verirdi. Alım satım işlerinde birlikte davranma, kazançta belirli topluluklar biçiminde ortaklık, kalitede standartlaşma Ahîliğin temel ilkeleriydi. Bozuk, sakat mal çıkaranlar meslekten atılırdı. İçlerinde bir özdenetim sistemi, ürünlerinin satış fiyatlarında narh vardı.

Anadolu Ortaçağ kentlerinin sosyo-ekonomik yaşantısında önemli yeri olan Ahîlik örgütü, ticaretin ve ticaret yollarının güvenliğinden, dolayısıyla da barış ve istikrardan yanaydı. Anadolu Selçuklu egemen sınıfının üyeleri de bir ideolojik meşrulaştırma yöntemi olarak ve sembolik bakımdan Ahî örgütüne giriyor; böylece kentlerde soyluluk ile Ahîlik arasında ideolojik ve sosyal buluşma odakları oluşuyordu. Mason locaları bahsinde, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde büyük inşaat sahiplerinin Baş Mimar - Üstat Masonla ilişkilerini, işin gereği olarak, şantiye sahasında güven içinde barınması mümkün olan locada geliştirdiklerini yazmıştık. Ayrıca, Masonlar çalıştıkları inşaatın locasının kardeş sofrasına, aynı binada çalışan ve yaşayan ruhban sınıfından ve inşaatı finanse edenlerin temsilcilerini de davet ederlerdi ve böylece Masonluğun operatif²⁵ döneminde spekülatif²⁶ ilişkiler başlamıştı. Burada, aynı operatif - spekülatif ilişkisini Ahî örgütünde de görüyoruz. Hattâ, Ahîliğin oluşturduğu sosyal doku, merkezi otoritenin zayıfladığı koşullarda yeni bir iktidar odağı etrafında kenetlenmeye elverişli bir zemindi. Nitekim, Osmanlı Devletinin kuruluşunda Ahîlerin büyük rolü olmuştur. Osman Gazi'nin kayınpederi Edebali bir Ahî şeyhiydi. Osman Gazi'nin bir çok silâh arkadaşı, hattâ oğlu Alaeddin Bey de, Selçuklular zamanında olduğu gibi, ideolojik ittifaklar arayarak Ahî örgütüne girmişlerdi. İlk askeri kuruluş olan yaya ordusu Ahîlerin üniformasını taşırdı. 15. yüzyılın ilk yarısındaki Fetret²⁷ Devri'nde de, kargaşalığa karşı olan Ahîler, 10 yıl kadar Ankara'da yönetimi ellerinde tutmuşlardı.

Zaman içinde sosyal içeriği değişen Ahî örgütü, 17. yüzyıldan sonra loncalara dönüşmeye başladı. 1727'den başlayarak ustalık ve gedik deyimleri esnaf örgütüne girdi. Gediği olmayan kişi sanat ve ticaretle uğraşamaz oldu. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde Ahî birlikleri büyük ölçüde çözüldü, tümüyle loncalara ve

²⁴ Talip: Aday

²⁵ Operatif Masonluk: Ortaçağda, mimarlık ile taş ve duvar işçiliğini kapsayan mesleki Masonluk.

²⁶ Spekülatif Masonluk: Günümüzün doğrudan inşaatla ilgili olmayan felsefi Masonluğu. Masonlar, mecazi anlamda, malzemesi insan olan ham taşı yontarlar.

²⁷ Fetret: İki peygamber arasında geçen boş zaman. Uyuşukluk, zayıflık.

Surname-i Vehbi' den minyatür. 1720 Şenliğinde çadırcılar, ayakkabıcılar, aktarlar, yemişçiler, yorgancılar ve tacirler geçerken kız biçiminde dev bir kuklayı sergiliyorlar.

kapatılmışlardı.

Bir atasözümüzde ifadesini bulan *“Ayinesi iştir kişinin...”* gerçeğine Ahîlikte yürekten inanılmakta, esnaf ve sanatkârın işi ve eseri, karakteri ile âdeta özdeşleşmişti.

Meslek ahlâkını her şeyin üstünde tutan Ahîlerde, özdenetim (oto - kontrol) sistemi en etken şekli ile işlemiştir.

zaviyelere dönüştü. 18. yüzyıldan sonra bunlar da iç ve dış ekonomik gelişmelerin etkisiyle işlevlerini yitirmeye başladılar.

Ahî birlikleri Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde günümüzde kooperatif, sendika, sigorta ve bankaların oynadığı rolü oynamış, İslâm iş ahlâkını yayan kuruluş olarak da dikkati çekmiştir. Ahîlik bir yan kolu ve uzantısı olan *“Yâren”* teşkilâtı aracılığı ile köylere kadar yayılmış bulunuyordu. Zamanımızda köylerimizde sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği olarak uygulanan *“imece”* ile Anadolu'nun bazı kasabalarında hâlâ kutlanagelinen *“Peştemal Kuşatma”* törenleri ve *“Yâren Eğlenceleri”*, *“Yâren sohbetleri”* geçmişin tatlı hatıralarıdır. Ahî birlikleri 1925'te resmen

Özellikle Ahîlikte elinin emeği, alınının teri ile geçinen çırak, kalfa ve usta hiyerarşisini sağlam ve esas ilkelere bağlamak suretiyle, Baba ve evlât saygı ve sevgi bağının kurulması sağlanmış ve sağlam ahlâkî ve meslekî temellere oturtulmuştur.

OSMANLI DÖNEMİNDE ESNAF VE ÖZDENETİM

Bugün olduğu gibi, Osmanlı Devleti hudutları içindeki esnafın bağlı bulunduğu birlikler, kendi içinde uymak zorunda olduğu kurallar ve Devlete karşı da bir takım yükümlülükleri vardı. Bu kural ve yükümlülüklerin en iyi şekilde uygulanmalarını bir özdenetim mekanizması sağlardı. Mekanizmanın işleyişine geçmeden önce, Osmanlı esnafının tâbî olduğu kuralların kaynak ve niteliğine kısaca değinmek uygun olacaktır.

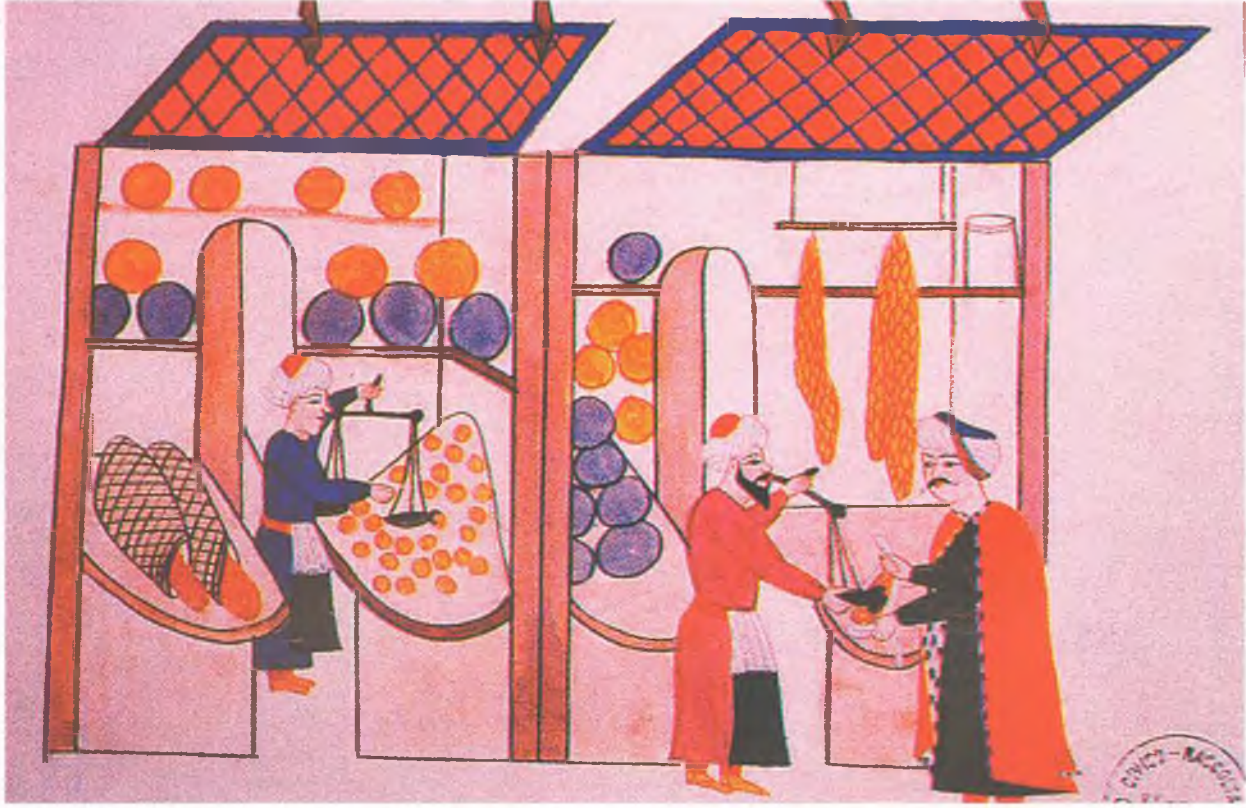
Sözlük anlamı “sınıflar” olan “*esnaf*” kelimesi, başlangıçta, sonuna bir sanat veya zanaatin adı getirilerek “*esnâf-ı haffâfan*”²⁸, “*esnâf-ı nakkaşan*”²⁹ şeklinde söylenirken, zamanla, bütün grupları içine alacak şekilde, yalnız başına kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı esnafının bağlı bulunduğu ilkelerin esası fütüvvet teşkilâtında aranmalıdır. “*Gençlik*”, “*yiğitlik*” ve “*cömertlik*” anlamlarına gelen fütüvvet, aslında tasavvufa dayanır. Abbasî halifesi Nasır li-Dînillah (1180-1225) tarafından yeni bir şekil verilen fütüvvet teşkilâtının Anadolu'daki kolu Ahîliktir. Belki de işsiz-güçsüz kimselerin Ahî zaviyelerini birer barınak haline getirmelerine engel olmak için, fütüvvetin ve dolayısıyla Ahîliğin şartlarından biri, “*bir sanat sahibi olmak*” şeklinde tespit edilmişti. Fütüvvet ehli olmanın diğer bazı şartları ise, iyi huy sahibi olmak, herkese iyilikte bulunmak, fark gözetmeden bütün insanları sevmek, cömert olmak, misafire saygı göstermek, herkesi bir görüp, kendini herkesten aşağı tutmaktı. Kötü fiillerde bulunanlar, yalan söyleyen, iftira eden, hile yapan ve şarap içenler fütüvvetten düşerlerdi. Bazı kimseler ise, fütüvvet teşkilâtına hiç alınmazdı. Bunların başında Müslüman olmayanlar gelir. Ayrıca, çulha³⁰, kasap, cerrah, avcı, ve dellâllık gibi bazı mesleklerin sahiplerine de fütüvvet verilmezdi.

²⁸ *haffâf*: Kaval, ayakkabı, terlik vb. yapan ve satan.

²⁹ *nakkaş*: Yağlı boya ile duvar nakışları yapan, süsleme sanatkarı.

³⁰ *çulha*: İpten dokunan kumaş.

Manav. minyatür. Memorie turche, Correr Müzesi, Venedik, Cigogna el yazması.

Başlangıçta bu prensiplere uyulmuşsa da, zamanla, Ahî zaviyelerinde toplanan Müslüman sanat ehlinin arasına gayr-i Müslimler ve fütüvvete kabul edilmeyen kasap ve çulha gibi sınıflar da katılmışlar ve her sınıf kendi aralarında bir teşkilât kurmuştur. Gerçi Ahîliğin aradığı doğruluk, dürüstlük, insanları sevmek ve onlara iyi muamele etmek gibi vasıflar, 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarından itibaren lonca adını alacak olan bu esnaf birliklerinde de devam ettirilmiştir ama, bu arada, fütüvvetin ilkelerinden bazı ufak tavizler de verilmiştir.

Esnaf, yöneticilerini daima kendisi seçmiştir. Başlangıçta şeyh ve nakib adları verilen bu yöneticilerin yerini zamanla kethüda ve yiğitbaşı almıştır. Bununla beraber, debbağ esnafı içinde bir de şeyh veya Ahî Baba bulunduğu, devrine ait kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Esnaf birlikleri içinde, bu yöneticilerden başka *ehl-i hibreler*³¹, ihtiyarlar ve esnaf kolunun ihtiyaçlarına göre bölükbaşı ve nâzırlar da bulunurdu ve bunlar,

³¹ *ehl-i Hibre: Bilirkişi.*

esnaf içi nizamların korunmasıyla ihtiyaçların giderilmesi konularında görev yaparlardı.

Usta-kalfa-çırak ilişkileri de, bugün nasıl yasalarla tespit ediliyor ve her birinin hakları korunuyorsa, imparatorluk devrinde de lonca içi nizamlar ve Devlet tarafından konulan yasalarla düzenlenip garanti altına alınmıştı.

Bu nizamlar gereği, esnaf birliğinin en alt mertebesinde olan çırakların, 10 yaşından küçük olmaması ve işe devamlarının velileri tarafından sağlanması şartı aranırdı. Çırak, kalfa olabilmek için 3 sene çalışarak tecrübe kazanmalıydı. Çıraklıktan kalfalığa geçişlerinde lonca içinde, diğer ustaların da hazır bulunduğu bir merasim yapılırdı.

Kalfalıktan ustalığa geçiş için de 3 sene aynı sanat kolunda çalışılmalıydı. Fakat, yalnızca 3 sene kalfa olarak çalışmak, usta olup dükkân açabilmek için yeterli değildi. Usta namzedinin, kalfalığı boyunca, ustasının verdiği işleri özenerek yapması; diğer kalfalar ve çıraklarla iyi ilişkiler kurması; müşterilere dürüst davranması; hakkında hiç şikâyetin bulunmaması gerekiyordu. En az bunlar kadar önemli bir konu da dükkân açabilecek sermayesinin var olmasıydı. Kalfa, bütün bu niteliklere sahip bulursa dahi, eğer, sanatını icra edeceği bir dükkân, daha sonraki yüzyıllardaki ifadesiyle münhal bir "gedik" yoksa, usta olarak bir dükkân açamazdı. İleride de göreceğimiz gibi, rekabeti önlemek için, belirli bir iş kolunda, dükkân, hattâ tezgâh sayısı kısıtlanmıştı.

Eснаflıktaki mertebelerin aşılması, çırak-kalfa-usta ilişkileri, üretilen malın kalitesi ve fiyatının kontrolü gibi konularda lonca içi nizamlardan başka, Devletin, halkı korumak için koyduğu kurallara de uymak zorunda olan esnafın içinden zaman zaman nizamları çiğneyenler çıkmış; bunlar, önce lonca içinde halledilmeye çalışılmış; başarılı olunamadığı takdirde kadı önüne, bazı hallerde ise Divân-ı Hümayûna kadar götürülmüştür. Burada, esnafta denetimin ne gibi konularda, nasıl yapıldığı, şer'î siciller ve Divan kayıtlarından örnekler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

LONCA İÇİ DENETİM

Kethüda³² seçimi:

İlke olarak, her esnaf birliğinin başında bir kethüda bulunmakla beraber, türlü nedenlerden kethüdası olmayan veya yakın bir zanaat kolunun kethüdasına bağlı olan esnaf da vardı. Genellikle bu gibi hallerde, iç nizâmın tam olarak sağlanamamasının lonca mensuplarını rahatsız ettiği durumlarda, düzeni temin etmek için bu işi yürütebilecek birini kendilerine kethüda seçerek, tasdike sundukları görülmektedir. Örneğin, 1726'da, kethüdaları bulunmayan tütüncü esnafından bazılarının, kıyılmış tütün yaprağına çınar yaprağı karıştırıp pekmez ve balla ıslatarak hileli malı satışa sunmaları, bu işle uğraşan diğer esnafı tedirgin etmiş ve aralarından Mustafa Çelebi b. Abdürrahim'i kethüda seçerek tasdik için kadiya bildirmişlerdi.

Yine kethüdaları olmayan Unkapanı vs. yerlerdeki buğday dökücüleri, bir kethüdaya ihtiyaç duyarak, aralarında Yusuf Çelebi'yi seçmiş ve kadiya tasdik ettirmişlerdi.

Aynı sene, kemik ve şimşir kaşık satıcılarına da müstakil bir kethüda tayin edildiğini görmekteyiz. O tarihe kadar, işleri, "kaşıkçı kavafı" denilen kaşık satıcılarının kethüdası tarafından yürütülen kaşıkçılar, taslakların bazı kimselerce alınıp, dükkânı olmayanlara işletilerek pahalı satılmasının, kavaf kethüdasının ihmalden kaynaklandığına kanaat getirerek, içlerinden Ahmed Çelebi'yi kendilerine kethüda seçip, tasdik için kadiya baş vurmuşlardı.

Yöneticilerin yetkilerini aşmaları:

Yöneticilerden birinin bir diğerinin, özellikle alt kademedekinin üstünün görevlerine müdahale etmesi esnaf tarafından hoş karşılanmazdı. Yiğitbaşı tayini, bir çırağın "başka çıkıp"³³ dükkân açması gibi konularla kethüda meşgul olurdu. Kethüdanın işlerine müdahale bütün esnafın hoşnutsuzluğunu doğururdu. Nitekim,

³² Kethüda: Kahya; yeniçeri ocağında, yeniçeri ağasından sonra gelen en yüksek makamdaki subay.

³³ Başka çıkmak (çıkılmak): Çıraklık dönemini bitirip ustalık yetkisini kazanmak.

görevi, malî işlerle uğraşmak olan kazancıbaşının, kethüdanın görevlerini üstlenmeğe çalışması ve ikazları önemsememesi, konunun kadı huzuruna götürülmesine kadar varmıştı.

Görevi bırakma:

Esnaf yöneticilerinin, görevi bırakmaları sırasında hesapları kontrol ve ibra edilirdi. Örneğin, Yedikule dışındaki mumcuların yiğitbaşısı olan Bektaş Beşe, 6 1/2 sene yiğitbaşılık yaptıktan sonra kendi isteğiyle, bu görevi terk ederken, bütün ustalar tarafından hesap görülmüş; elinde ve zimmetinde tek bir akçe kalmadığı, kendisiyle hiçbir anlaşmazlıkları ve davaları olmadığı ve ibra edildiği kadı önünde beyan edilmişti (19 Ağustos 1726).

Dükkân sayısının tahdidi:

Osmanlılarda, teorik olarak III. Selim devrinde, filen 19. yüzyılın ortalarına kadar esnafta tekel usulünün uygulandığı bilinir. Yani, usta olmaya hak kazanan herkes dükkân açmak hakkına sahip değildi. Birçok esnaf kollarında dükkân sayısı, dokumacılar gibi tezgâhta çalışanlarda ise, her ustanın sahip olduğu tezgâh sayısı tespit ediliyordu. Bu tespitler sırasında, ustaların hepsi birbirine, kethüdan ise bütün lonca mensuplarına, resmî makamlar önünde kefil oluyorlardı. Bu kefalet, her birini yükümlülük altına soktuğu için, aralarından birinin nizamlara aykırı hareket ettiğini gördüklerinde, onu ikaz ediyorlardı. Örneğin, seccade kilimi dokuyan ustalar, her birinin tezgâh sayısının tespitinden sonra, tek tezgâh çalıştırması gereken bir açık gözün üç tezgâh kullandığını fark edince, yükümlülüğünü kendisine hatırlatmışlar, netice alamayınca da mahkemeye baş vurmuşlardı (19 Kasım 1726).

Mevcut dükkân sayısının artınıp artınılmayacağına da esnaf kendi içinde karar verirdi. Eğer iş sahası genişliorsa, artışı kabul ederler, yoksa, 1726'da kalaycılann yaptığı gibi, "bâis-i³⁴ ihtilâl³⁵" olacağı düşüncesiyle, engellemeye çalışırlardı (2 Mayıs 1726). Hattâ, herhangi bir sebeple gediğini terk edip giden usta geri döndüğünde,

³⁴ Bais: Neden olan

³⁵ Ihtilâl: Bozukluk, bozulma, karışıklık, düzensizlik.

Sokak berberi, (F. Taeschner, Miniaturalbum, no. 21.)

eski yeri başkasının eline geçtiği için, bir süre kalfa gibi çalışmaya da mecbur tutulabilirdi. Nitekim, bir kılaptancı³⁶ ustasına böyle bir yöntem uygulanmıştı. (11 Aralık 1726).

Esnafın belli çarşılarda faaliyeti:

Osmanlılarda her esnaf grubu, toplu olarak, belirli bir çarşıda bulunurdu. Bu şekilde, hem alıcı, istediği malı kolaylıkla seçmek imkânını buluyor, hem de esnaf, birbirini kontrol edebiliyordu. Mamafih, bu usûle uymak istemeyenlerin çıktığı da sicillerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Örnek olarak, dükkânları Zindan Kapısı yakınında bulunan tekneci esnafından Es-Seyyid İsmail'in oradaki dükkânını kapadığı,

lonca mensuplarının, "gel bizim yanımızda tekne bey'u şıra' eyle" ikaz ve ihtarlarına önem vermeyerek Ayazma Kapısı yakınında dükkân açıp koltukçuluk³⁷ etmeye başlaması, tekneci esnafını, arkadaşlarını resmî yollarla nizamla uymaya davet etmek mecburiyetinde bırakmıştı (19 Temmuz 1726).

Gerçekten, bir arada çalışma, kalite kontrolünü uygulama bakımından önemliydi ve dürüst esnaf, üretimin belli bir standardın altına düşürülmesine karşıydı. Vezir Hanı'nda çalışan basmacı esnafı da yine bu yüzden, bazı basmacıların başka yerlerde çalışmalarına karşı çıkmıştı (10 Temmuz 1726).

Üretimde standardizasyon ve kalite kontrol:

Üretimin, standartların altına düşmesi, sahte mal üreterek gerçekmiş gibi piyasaya sürülmesi, doğal olarak, dürüst esnaf arasında tepki ile karşılanıyordu.

³⁶ kılaptan: pirinç, bakır, kalay gibi madenlerden çekilerek gümüş ve altın kaplanmış sırma.

³⁷ koltuk: Bir esnafın belirlenmiş olan çarşısı dışında kenar semtlerde veya mahalle aralarındaki dükkânı dışında ticaret yaptığı yere koltuk, bu esnafa da koltukçu denirdi.

Bu gibi hallerde, ikazlara önem vermeyerek kalitesiz üretimi sürdürenlerin dükkânları, kethüdalan tarafından kapatılabildiği gibi, daha ileri gittikleri takdirde, esnafıktan ihraçlarına da karar alınabiliyordu.

Birçok malda olduğu gibi, şişecilerin üretimlerinde, cinsine göre şişelerin gramajları saptanmıştı. Bu gramajların altında üretimin yasaklanmış olmasına rağmen, yasağa uymayan bazı ustaların dükkânları lonca nâzırları tarafından kapatılmış ve tekrar açılabilmesi için, kadının huzurunda yeniden taahhütte bulunmaları gerekmişti.

Düşük kaliteli nişasta imâl eden, fakat kaliteli mal fiyatına satan Hüseyin adında usta, ihtarlara aldırmayarak, halkı aldatmaya devam ettiğinden, lonca mensupları, kendisini aralarında barındırmak istemeyerek ihracı için başvurmuşlardı. (16 Temmuz 1726).

Kılıç kabzalarında sakız ağacı kullanıldığı halde, üzerini siyaha boyayarak, müşteriye abanoz gibi gösteren ve buna benzer daha bir takım yolsuzluklarla meslek haysiyetini zedeleyen Hüseyin b. Hasan'ın da lonca mensuplarınca aralarından ihracı istenmişti (17 Haziran 1726).

Düşük kalitede mal üretenler için bir başka ceza da çivici esnafı içinde uygulanmak istenmişti. Eski çivileri tavlayarak düzeltip ve tekrar su vermeden yeni çivi gibi halka satan bazı çivicilerin sanatlarının devamının, ancak, bir başka ustanın yanında kalfa olarak çalıştırılmalarıyla mümkün olabileceği lonca mensuplarınca kararlaştırılarak, alınan kararların uygulanması için Kadılığa başvurulmuştu (18 Temmuz 1726).

Dokumacıların da birim başına kullanacakları malzeme belli idi ve esnaf, standartları bozmamak üzere, Devlete karşı yükümlülük altına girmiş bulunuyordu. Bu sebeple, 1767'de sandalci³⁸ esnafından Zaki'ye cephe alarak ihracını sağladıkları gibi, noksan işleyenleri, bir daha bu sanatla uğraşmamak üzere, loncadan ihraç ettiriyorlardı (4 Temmuz 1767).

³⁸ Sandal: İpek-pamuk karışımı bir cins kumaş. Bugün İstanbul'un Kapalı Çarşısında Belediyenin mezat yeri hâlâ "Sandal Bedesteni" olarak anılır.

1772’de şirugancı esnafından Yorgaki’nin Babasından intikal eden dükkânlarda imal ettiği yağların kalitesiz olduğu, bunlardan satın alan halkın zarara uğradığı diğer esnaf tarafından fark edildiğinde, hem nizamların bozulmaması, hem de itibarlarının düşmemesi için, kendisine, dürüst hareket etmesi hakkında tembih ve nasihatte bulunulmuş ise de “*mütenebbih*” olmadığından, lonca mensupları, “*şerr ü mazarratına takat ve tahammülleri kalmadığını*” beyan edince, yapılan muhakemesinde kürek cezasına çarptırılmış; ancak, “*emr-i âliye muhalif hareket etmeyeceğine*” dair söz vermesi üzerine, tekrarı halinde tatbik olunmak üzere, cezası tecil edilmişti.

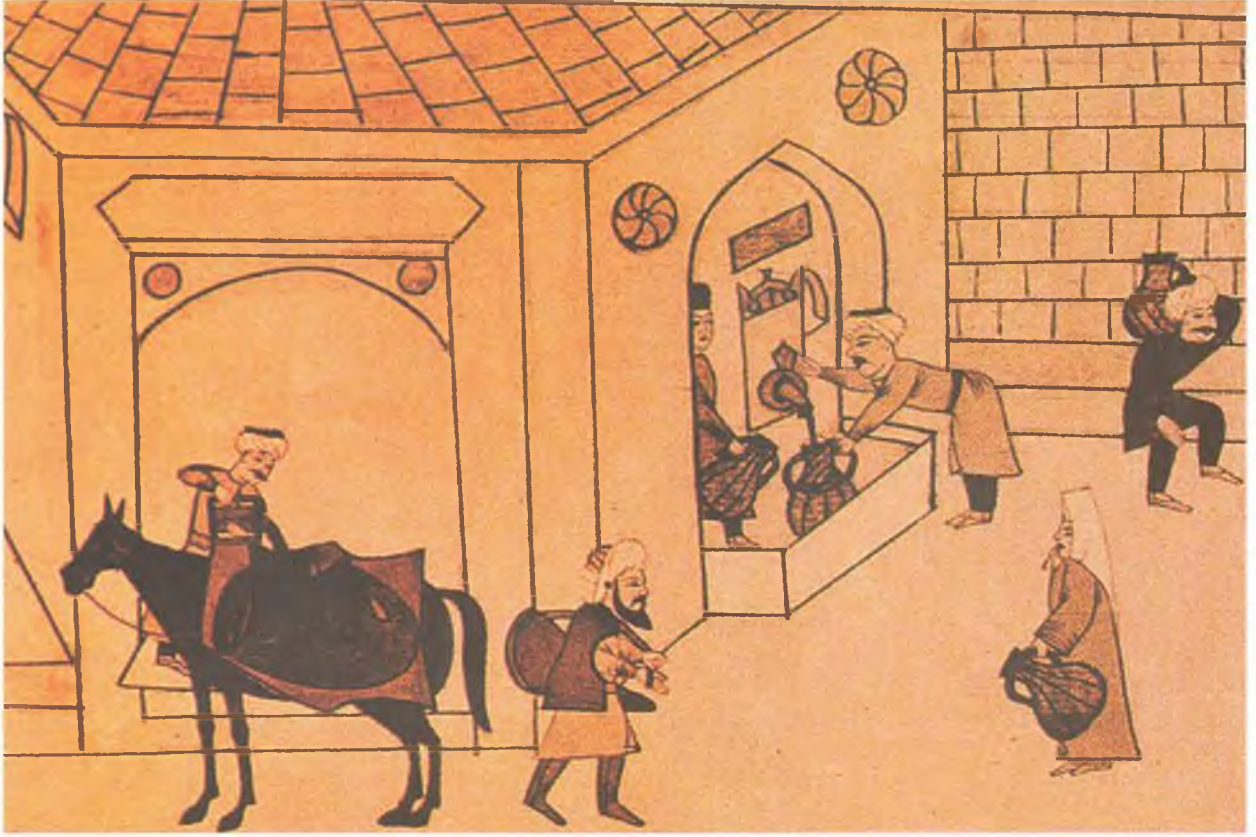
Sanatında ehil olmayanların dükkân açmalarının önlenmesi:

Osmanlı esnafının dükkân açabilmesi, bir heyet huzurunda ustalığını ispat etmesine bağlı olmakla beraber, zaman zaman alışılmış usuller dışında dükkân açanlara da rastlanıyordu. Ancak özdenetim müessesesi bu konuda da iyi çalışıyor ve sanatın gerçek ustaları, bu gibilerini aralarında barındırmak istemediklerinden resmî makamlara haber veriyorlardı. Bunun bir örneğini mühürcü esnafı içinde görüyoruz. 1652’de aralarına “*ham-dest ve nâ-ehil*” lerin karıştığını ve dükkân açarak faaliyete geçtiklerini görmeleri üzerine mühürcüler kethüdası Mehmed, Divana başvuruda bulunmuş ve kethüdalarının marifeti olmadıkça, hiç kimsenin dükkân açıp mühürcülük yapamayacağına dair hüküm almıştı.

Bazı maddelerin izinsiz üretilmemesi:

Bazı esnafa ait malların üretilebilecek olan cinsleri Devlet tarafından kararlaştırılır ve bunun dışında üretime izin verilmezdi. Örneğin, fırınların çıkaracakları ekmek cinsleri belli idi. Daha 1072 cemaziyelevvelinde (Ağustos 1662) bütün fırınlara aynı tip zahire verilmesi ve hepsinin aynı tip ekmek çıkarmaları için emr-i şerif verilmiş bulunuyordu. Buna rağmen, bazı fırıncıların, “çakıl”³⁹ ve “has” adı altında noksan ekmek işlemeleri, Devlete karşı sorumlu durumda olan diğer fırıncıların, Divana başvurularına neden olmuş ve eski emre göre hareket edilmesi için, ilgililere hüküm gönderilmişti.

³⁹ Çakıl ekmeği: Kızgın çakıl üzerinde imal edilen ekmek.

Çeşme ve Saka, minyatür, F. Taeschner, Miniaturenalbum, no.45.

Hizmet veren esnafın kaliteli iş yapması:

Üretimde kalite kontrole önem verildiği gibi, hizmetlerde de vasıflı işçilik aranırdı. Örneğin, çamaşırcıların, yıkamak üzere topladıkları elbiseleri, dikkatsizlik veya umursamazlık yüzünden giyilemez hale getirmeleri, yahut da yıkamak bahanesiyle alarak ortadan kaybolmaları, çamaşırcı esnafını üzen bir keyfiyet idi. Bu yüzden 1653'de İstanbul'daki çamaşırcılar kethüdası, bir dilekçe ile ehil olmayanların ustalar yanında mesleğin inceliklerini öğrendikten sonra kefaletle bağlanmaları konusunda daha önce verilmiş olan emrin tekidini istemişti.

Narhın ihlali:

Kaliteyi bozanlar yanında, hileli yollarla loncanın diğer mensuplarını saf dışı etmeye ve narhtan daha yüksek fiyatla satış yapmaya çalışan esnafın hareketleri de

önlenmeye çalışılır; yola gelmeyenler adalete teslim edilirdi. Örneğin, Galata gümrüğüne gelen balmumlarından gümrük vergisi olarak Matbah Emini tarafından alınanlardan sonra kalanlar mumcu esnafının kethüda ve ihtiyarları tarafından esnaf arasında taksim edilirken bir açıkgöz balmumlarını yöneticilerden önce alıp yüksek fiyatla sattığından kethüda ve ihtiyarların şikâyetleri sonucunda kadı tarafından “*ta’zîr*⁴⁰ ve *te’dîb*” cezası verilmişti (1 Kasım 1726).

Bir malı bilerek eksik satarak müşteriye zarara sokanlara verilen ceza oldukça ağırdı. Böyle bir olayı Anteb sicillerinde bulmaktayız. Boyacı esnafından bir Ermeni, boyayacağı iplerin ağırlığını fazla, Türkmenlerin getirip sattıkları peynir ve yağların ağırlıklarını az göstererek halkı aldattığı için, boyacılar şeyhinin başvurusu üzerine dükkânından çıkarılmıştı. (6 Ekim 1739).

Satışta lonca mensuplarının haklarına uyum:

Üretimin bazı esaslara bağlanması gibi, toptan gelen malların satışı da belirli kurallara göre yapılırdı. Şehir halkının ihtiyacı olan gıda maddelerinin en iyi şekilde sağlanmasının yanında, bunları satan esnafın menfaatleri de göz önünde bulundurulurdu. Lonca yöneticileri, alışıla-gelen düzeni, haklı bir neden olmaksızın ihlâl eden mensuplarının, diğerlerine kötü örnek olabilecekleri düşüncesiyle, cezalandırılmalarını isterlerdi.

İstanbul’un koyun ihtiyacı için getirilen sürülerin dağıtılması da böyle bir düzene bağlanmıştı. Her sürü için kasap başı ve kasaplar kethüdası tarafından “*çaşni*⁴¹” tutulur ve bundan sonra kasap esnafına koyunlar dağıtılırdı. Celepler içinden bu usule uymak istemeyen olursa hakkında takibat yapılırdı. Yenicami çeyrekçi⁴² celeplerinden Elhac Hasan b. Mustafa’nın, Rumeli’den getirdiği 300 baş koyunu, bu usule uymaksızın çeyrekçi celeplerine dağıtması, kasap başı ve kasaplar kethüdasının şikâyetini mucip olmuş; neticede Kadı, Elhac Hasan’ın, Boğazkesen Kalesi’nde Yeniçeri Ağası vasıtasıyla yola getirilmesine karar vermişti. (29 Haziran 1766)

⁴⁰ *Ta’zir*: Tekdir etme, azarlama; *te’dib*: Edeplendirme, terbiyesini verme.

⁴¹ *Çaşni*: Bir malın kalite ve fiyatının saptanması.

⁴² *Çeyrekçi*: Pazarlarda et satan ayak kasapları; ekseriya 1/4 koyun sattıklarından bu isimle anılırlardı.

Bu konuda diğerk bir örnek şişeci esnafından verilebilir. 1175 (1761-62) tarihli yasaya göre, şişeci esnafının sattıkları Avrupa malı kristal eşya kethüda ve nâzırları tarafından, belli ilkelere uyularak, esnafa dağıtılırdı. Hal böyle iken 1767'de İngiltere ve İsveç'ten deniz ve kara yoluyla gelen kristal eşya, Galata'da sakin Yako ve ortakları ile diğerk iki şişeci tarafından kethüda, nâzır ve ihtiyarlarından habersiz olarak ve gizlice satın alınmıştı. Durum lonca mensuplarıncâ öğrenilince şikâyetle bulunulmuş; sonuçta suçlular, bir daha "*hilâf-ı nizam*" hareket etmeyeceklerine dair söz vermişlerdi. (18 Haziran 1767).

Hile ile menfaat temini:

Sicillere intikal etmiş hadiselerden, Osmanlı esnafının, hilekârların karşısında bulduklarını, bu gibilerden davacı olduklarını ve cezaya rağmen uslanmayanların ihracı yoluna gittiklerini öğreniyoruz.

Bu cümleden olarak, Eğrikapı'da Peço adlı bir mumcunun, bazı esnafın gediklerinin kendisine ait olduğunu iddia ederek, onları müşkül duruma düşürmesi, borç alabilmek için gedik sahibi olduğunu söylemesi, sahibi olmadığı gediği rehine koyması, daha sonra ise borcunu inkâr etmesi ve esnaf arasına nifak sokacak hareketlerde bulunması mumcu esnafını huzursuz etmişti. Tekrarlanan şikâyetlerin sonucunda, Peço üç defa küreğe mahkûm edilmiş, birkaç defa da zindana atılmıştı, ancak, bu cezalara rağmen mütenebbih olmayınca, tahammülü kalmayan esnaf, Peço'nun esnaflıktan atılması için başvuruda bulunmuştu. (15 Temmuz 1766)

Patent hakkına saygı:

Satışa arz edilen malların bazıları bütün esnaf tarafından üretilebilmekte, bazılarıncı üretimi ise, birkaç ustanın tekelinde kalmaktaydı, ve bunların fiyatları diğerklerinden farklı olabilmekteydi. Narh defterlerinde buna dair epey örnek vardır. Örneğin, 1640 yılında İstanbul'da verilen genel narhta devat⁴³ işçiliğince Kumkumcu-zâde İbrahim ve Üstat Mehmed'in; bakırda, Üstat İsa'nın; yünlükte, Üstat Yahudi Haydar'ın; mühürde, Müezzzin Mehmed Çelebi, Abbâdi Abdullah

⁴³ Devat: Divit, kalem koymak için uzun madenî sapı ve ucunda bir de hokkası bulunan alet.

ve Üstat Mahmud'un; saatte, Gaşber, Petro, Bencamin, Adem ve Kiryo Üstatların işleri için ayrı fiyatlar tespit edilmişti.

Herhangi bir usta tarafından icat edilen çeşidin patenti ise, sadece o ustaya aitti; diğerleri, bu malı taklit etmeyecekleri hakkında taahhütte bulunurlardı. Örneğin, seccade kilimi dokuyan esnaf içinde ağır kesme dokumanın patenti Nişo adlı bir gayr-i Müslime aitti ve diğer ustalar da buna saygı göstermeyi taahhüt etmişlerdi.(1 Kasım 1726).

1823'te de kâğıtçı esnafından Ali Efendi b. Elhac Halil'in, mürekkep ve lâl (kırmızı mürekkep) yapımında çok üstün bir kaliteye ulaştığı görülmüş; bu mürekkebin üretim ve satışında kimsenin kendisine müdahale ve taarruzda bulunmaması hakkında, İstanbul Kadısı tarafından tezkere verilmişti.

Lonca mensuplarına hürmetsizlik:

Osmanlı esnafı dedikoduya düşkün olanlarla üyeler arasına nifak sokanlardan da hoşlanmaz ve bu gibileri içinde barındırmazdı. 1767'de eski kethüdalarının gulâmı⁴⁴ olan Hacı Hüseyin'in, lonca mensupları arasında dedikodu yapıp birbirlerine düşürücü davranışlarda bulunması dolayısıyla tâcirler, onun loncadan ihracına karar vermişlerdi. Kadı tarafından gönderilen kâtibin, şikâyetlerin doğru olduğunu tespit etmesiyle, durum kesinleşmişti.

1772'de de fesçi esnafı içinde buna benzer bir ihraç olmuştu. Kavukçular Çarşısı yanındaki dükkânında faaliyet gösteren Molla Ahmed b. Elhac Süleyman, esnafı birbirine düşürecek tarzda hareket ile bazılarına iftirada bulunup aralarına fitne ve fesat sokmağa başlamış; lonca içinde ihtilâf ve mücadele tehlikeleri belirince, kendisine, bu gibi faaliyetlerden vazgeçmesi için nasihatle bulunmuşsa da bir türlü yola getirilmesi kabil olamamıştı. Meseleyi aralarında halledemeyen esnaf sonunda, Molla Ahmed'i Kadı huzuruna çıkararak aralarından ihracını istemişler; ancak başka bir işle uğraşıp bundan böyle aralarına karışmayacağına dair Kadı huzurunda söz vermesinden sonra, şikâyetlerinden vazgeçmişlerdi.

⁴⁴ gulâm: köle, kul.

Bilindiği gibi, kaynağı fütüvvet teşkilâtına dayanan Ahîliğin ilkelerinden biri de kötü söz söylememek, küfür etmemektir. Bu ilkeye 18. yüzyılda da uyulduğunu görüyoruz. Gerçekten esnaf, nizamlara aykırı hareket etmemesi ihtar edildiğinde galiz küfürler eden birinin, içlerinden ihracını isteyebilecek kadar hassas davranıyordu. Hattâ böyle davranabilecek kimseler, bir vesileyle dükkânlarını kaybederlerse, diğer esnaf, yeni bir dükkân açmasına karşı çıkabiliyordu. Örneğin, İstanbul'da Kızılmsuluk'ta ütüculük yapan Ömer Beşe'nin dükkânı, cami yapılmak üzere yıkılıp, gediği açıkta kalınca, Tavukpazarı'nda bir dükkâna taşınmak istemişse de ütücü esnafı, *"yeniçeri zümresinden olduğundan 'setm ü itâle etmesi' melhuz olup bu veçhile kendüden emniyyet olmadığına binâen mümânaat"* ta bulunmuşlar ve ancak *"itâle-i lisan"* etmemeğe söz verdikten sonra yeni dükkânında çalışmasına razı olmuşlardı. (6 Haziran 1772).

Yöneticilerin yolsuzluğuna karşı esnafın tutumu:

Kadı önüne getirilerek şer-î sicillere geçen davalar, yalnızca nizamlara uymayan lonca mensupları ile ilgili değildir. Kethüda ve Ahî Baba gibi lonca yöneticilerinin de zaman zaman yolsuz hareketleri olmakta, bunlar, kendi aralarında halledilmeye çalışılmakta, nizamların çiğnenmesinin tekrarında ise sorun dava konusu edilerek yöneticinin değiştirilmesi yoluna gidilmekteydi.

Kethüda, aralarında ayırım yapmaksızın, lonca mensuplarını aynı şekilde görüp gözetmek zorundaydı. Bu kuralı çiğnediği, özellikle, bir menfaat karşılığında, bir grubun aleyhine, diğerini koruduğu takdirde, esnaf, görevini kötüye kullananın iş başından uzaklaştırılması için gerekli teşebbüslerde bulunurdu.

Buna örnek olarak 1726'da peştemalci esnafı kethüdasına ihtarında bulunulmasını gösterebiliriz.

"Ham-âlât" tabir olunan Mısır malı peştemal ile alaca ve benzeri mallar, getiren tüccar tarafından çarşı ve sokak aralarında doğrudan kendisi tarafından ya da toptan olarak peştemalci esnafına satılırdı. Bu ikinci durumda, satın alınan mal,

lonca mensubu olan Müslüman ve gayr-i Müslimler arasında eşit olarak paylaştırılırdı. Ancak 1726'da kethüda olan Osman'ın bu kurala uymayarak, gelen malı gizlice gayr-i Müslimler için almış olması, esnafın baş kaldırmasına neden olmuş ve mahkemece tekrarından kaçınması için kendisine ihtarda bulunulmuştu.

Bazen de loncanın iki yöneticisinin işbirliği yaparak esnafın aleyhine çalıştıkları oluyordu. Debbağ esnaf birliğinde böyle bir durum meydana gelmişti. İmam Elhac Musa'nın Ahî Babalığı sırasında, kethüda İsmail ile birlik olarak esnafı zarara sokacak şekilde hareket ettikleri ortaya çıkınca, kendi nazılarıyla işten el çekmişler ve yerlerine yeni birer kethüda ve Ahî Baba seçilmişti. (24 Ağustos 1726)

“Tama-ı ham”⁴⁵ ile teşkilât mensubu esnafı zarara sokan kethüdalar hiçbir zaman affedilmez; esnaf kendi içinde anlaşarak, eskisini azil ile yeni bir kethüda seçerdi. Yeni kethüdanın, kadı tarafından tasdik edilmesi şarttı. Böyle bir duruma 1726'da kayıkçı esnafında rastlanmıştı.

Nizamlara aykırı hareket eden, açgözlülük yapan alt kademedeki bir yöneticinin cezalandırılması doğrudan kethüda tarafından yapılırdı. Örneğin, hamallar bölükbaşısının, nizamlara aykırı hareketi yanında, kethüda da dahil, diğer hamallara iftirada bulunması, hepsinin şikâyetçi olmalarına neden olmuş ve kethüdanın kefaletiyle yeni bir bölükbaşı tayini yoluna gidilmişti. (7 Temmuz 1726).

LONCALAR ARASI KONTROL

Esnaf arasındaki sorunlar, yalnızca lonca içi ilişkiler çerçevesinde kalmıyordu. Aynı sanat veya zanaatın çeşitli kollarına ait esnaf, yakın sanat kollarına ait esnaf ve birbirini tamamlayıcı yahut da biri diğerine ham madde temin eden esnaf arasında da zaman zaman nizamlara aykırı olaylar cereyan ediyor; bunlar da kendi aralarında halledilemediği durumlarda Kadı huzuruna getiriliyordu.

⁴⁵ Tama'-ı ham: Terbiye görmemiş, ham açgözlülük.

Aynı zanaatın çeşitli dallarına ait esnaf arasındaki ilişkiler:

Bugün olduğu gibi, eskiden de ekmekçi fırınlarıyla börekçi ve çörekçi fırınları ayrıydı ve ilke olarak bunlar, birbirlerinin işlerine karışmazlardı. Ancak, bazen zaruretler, bazen da nizami olmayan kaçak üretimle, biri diğerinin ve özellikle de börekçiler, ekmekçilerin sahasına müdahale ederlerdi.

Sık sık çıkan yangınların büyük tahribat yaptığı o devrelerde, ekmekçi fırını yangınlarında, halkın ekmek sıkıntısı çekmemesi için aynı mahalledeki bir börekçi fırınının devreye girdiği ve ekmekçi fırını tamir görüp yeniden faaliyete geçinceye kadar, ekmek pişirdiği olurdu. Ancak, ekmekçi fırınının tamirinden sonra da, börekçi fırınında ekmek çıkarılmaya devam edildiği takdirde, nizamlar çiğnenmiş olurdu. Buna örnek olarak Gedikpaşa'da, semte adını veren Gedik Ahmed Paşa vakfından olan fırının yanması dolayısıyla devreye giren çörekçi fırınının, ekmekçi fırını yeniden faaliyete geçtikten sonra da, bir yolunu bularak, Baş Muhasebeye ekmekçi fırını olarak kaydını yaptırttığı, ancak, ekmekçi fırını sahibinin başvurusu üzerine kaydın silinerek, iki açığöz ortağa, fermanla yalnız çörek ve börek pişirme hakkının tanındığını gösterebiliriz. (27 Haziran 1726).

Fırıncıların şikâyetine neden olan bir diğer konu da, iskemlecilerin fırınların yakınlarında ekmek satmaları idi. Bu durumda, fırınların kârları azalıyor, hattâ kapanma tehlikesi ile karşılaşabiliyorlardı. 1670'de İstanbul'da Karaman Çarşısındaki ekmekçi fırını bu duruma düşmüş ve krizin bertaraf edilebilmesi için özel bir fermanın çıkarılmasını Divandan kararlaştırmıştı.

Bir esnaf grubunun değişik fonksiyonlar icra eden ve kentin farklı semtlerinde iş kurmuş bulunan üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların da yine Devletin müdahalesiyle giderildiği anlaşılmaktadır.

Dikiş ve pamuk ipliği, ipek ipliği ayrı ayrı yerlerde boyandığı gibi tülbent, bez, deri, kâğıt, kebe⁴⁶, ihram⁴⁷, şal, kuşak, vs. maddeler de boyacı loncalarının aralarındaki anlaşmalar gereği, farklı boyahanelerde boyanıyordu. Ancak, zaman

⁴⁶ Kebe: Yünden örülmüş kalın kilim; kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba.

⁴⁷ İhram: Hacıların giydiği dikişsiz elbise, Arapların büründükleri büyük yün çarşaf, yere veya sedire yayılan yün yaygı.

zaman, birinin, diğ erinin iş ine müdahale etmesi, hattâ sanatın, o grupça icra edilebileceğine dair ferman alması da pek ender rastlanan olaylardan değ ildi.

Örneğ in, III. Ahmed devrinde, Padiş ahın, sarayda kurduğı kütüphanesine gelir temin etmek üzere, Sultanahmet Meydanı'nda yeniden yaptırdığı İbrahim Paş a Sarayı'na yerleştirilen boyacılar, renkli dikiş ipliğı ve pamuk ipliğı boyanması tekeline almış lar ve Üsküdar, Galata, Tophane, Eyüp, Hasköy ve diğ er semtlerdeki boyacıların, bu iplikleri boyayamayacaklarına dair, kethüda, yiğ itbaşı ve ihtiyar ustaları vasıtasıyla aralarında bir anlaş maya varmış lardı. Fakat, bu anlaş manın uzun ömürlü olmadığı, çıkan anlaş mazlıkların Kadıya kadar yansıdığı görölmektedir. (19 Temmuz 1726).

Yine Fazlı Paş a Sarayı'ndaki ihram boyacılarıyla Yenikapı'daki parç a boyacıları arasında da belli konularda iş bölümü anlaş ması vardı. 1170 (1756-57)'de Fazlı Paş a boyacıları ve 1176 (1762-63)'de Yenikapı pâre (parç a) boyacılarına bahş edilen fermanlara göre, Yenikapı parç a boyacıları tülbent, ipekli ve ipeksiz bez, bürümcük⁴⁸, kalpak derisi, kâğıt, Arnavutluk'tan gelen tüylü kebenin yenisi ile yeni ve kullanılmış karavanayı⁴⁹; Fazlı Paş a Sarayı ihram boyacılarının da Cezayir ve Previşte ihramlarını, şal, Mısır kuş ağı, çuka⁵⁰, kebe, keçe, Anadolu ve Rumeli'den gelen ve ancak çocuklarla hamal ve fakirler tarafından kullanılan aş ağı kalite kuş akların yalnızca yenilerini, Hint ve Mağrib ş allarının "makas girmemiş" yeni ve mükemmellerini boyayacaklardı. Fakat bu iş bölümüne hiç bir zaman uyulmadığı çeş itli tarihlerde Paş akapısı'nda akd edilen Çarşamba divanlarına yansıyan davalardan anlaş ılmaktadır.

1793'de her iki taraf, kendilerine ayrılan maddelerin dışında boyama yapmayacaklarına dair taahhütte bulunmuş lar, verilen emr-i âlide de aksine hareket edenlerin kürek cezasına çarptırılacaklarına iş aret olunmuş, II. Mahmud'un cülüsünde da tuğ ralı ferman ile bu konu tekit edilmiş ti. Buna rağmen, daha sonra pâre boyacılarının haberleri olmadan, ihram boyacıları, nizama aykırı bir ilâm ve bu ilâm mucibince bir de ferman almayı başarmış lar; ancak, yapılan itiraz sonucunda, bu fermanın kaydı silinmiş ti. (8 Ağustos 1812).

⁴⁸ Bürümcük: Ham ipekten dokunmuş ince bez.

⁴⁹ Karavana: Şalvar (Trabzon).

⁵⁰ Çuka: Çuha.

Birbirini tamamlayan sanatları icra edenler arasında anlaşma:

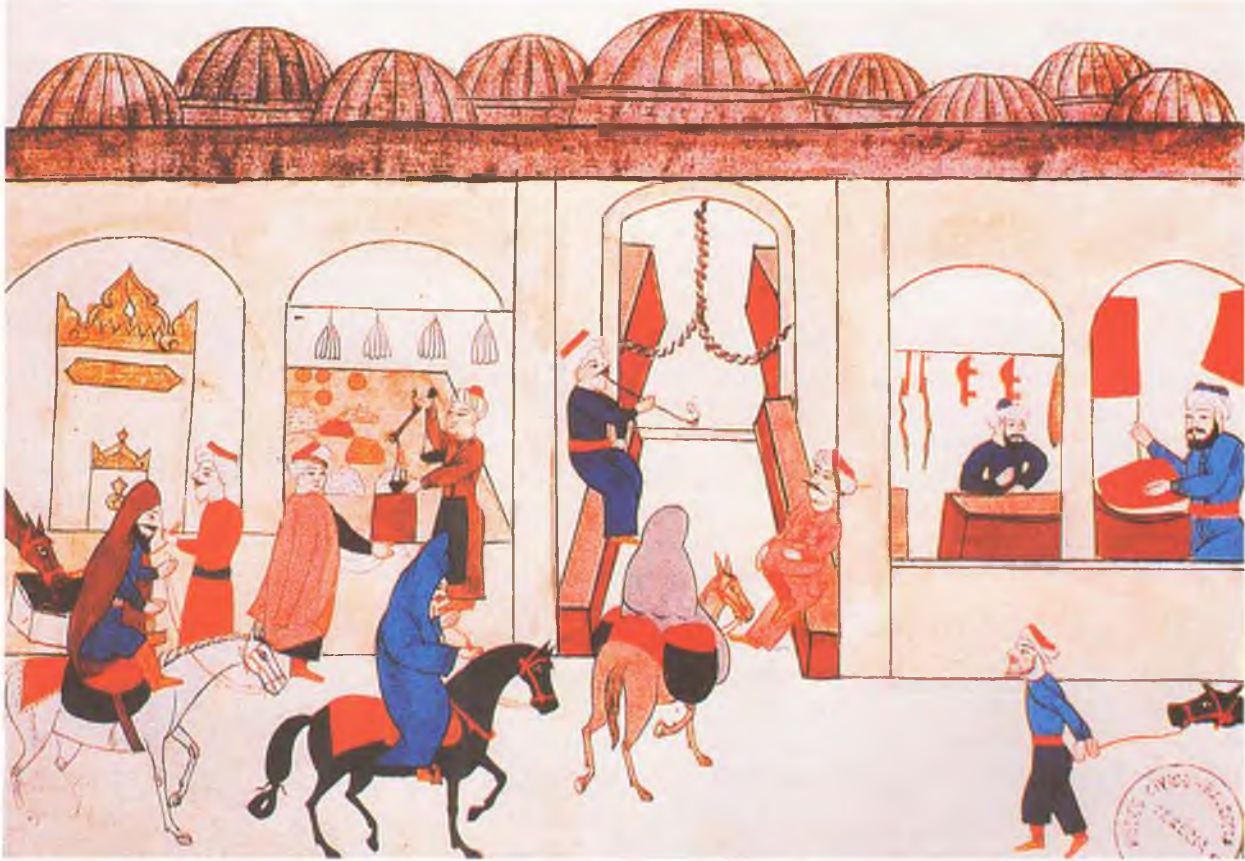
Bazı sanat kollarının birbirleriyle sıkı ilişkileri vardır. İyi bir yazıyı temin için iyi cins kâğıt, mürekkep ve kalemin bulunması gereklidir. Özellikle hattatlığı sanat edinmiş olanlar için kâğıdın cinsi ve tâbi kılındığı muamele çok önemliydi. Kitaplar, “aharlanmış⁵¹” ve “mührelenmiş⁵²” kâğıtlara yazılırdı. Resmî vesikalarda ise, aharlanmış kâğıdın tashih ve tahrife elverişli olmasından dolayı, yalnızca mührelenmiş kâğıtlar kullanılırdı. Kâğıdın aharlanması, nişasta, yumurta akı gibi maddelerle hazırlanmış özel bir sıvı ile işlem görmesi, mührelenmesi ise, terbiye edilmiş veya ham kâğıdın üzerinde cam, çakmak taşı gibi bazı maddelerin gezdirilmesi ile pürüzlerin giderilerek yazı yazılabilir hale getirilmesi idi. Mührenin kâğıt üzerinde rahatça kaymasını temin için, daha önce, kâğıdın üzerinde kuru sabuna sürülmüş bir çuha parçası gezdirilirdi. Ancak İstanbul Kadısı siciline intikal etmiş bir davadan anlaşıldığına göre 18. yüzyılın başlarında hattatlar, kâğıda sabunlu bez sürülmesi ve çakmaktaşı mühre ile mührelenmesini makbul kabul etmiyorlardı. Mühreci esnafı da, sabun sürülmemesi, keskin olmayan düz Yemenî mühre kullanmaları, kâğıtların temiz ve cilâlı olması konusunda hattatların gösterdikleri titizliğe uyacaklarına dair Kadı huzurunda söz vermek zorunda kalmışlardı. Bunun karşılığında, hattatlar da maddi bakımdan fedâkârlıkta bulunarak, fiyatın bir miktar yükseltilmesini kabul etmişlerdi. (5 - 14 Kasım 1726).

Satış hakkı:

Üretim gibi satış hakkı da belli esnaf gruplarına tanınıyordu. İstanbul'a civardan getirilen taze meyve ve sebzeler, yaş yemiş esnafının pazarbaşı ve ustaları vasıtasıyla ve narh fiyatı üzerinden sahiplerinden alınıp dükkânlara dağıtılır, sebze ve meyve satışı yapan esnaf da dükkânlarında satarlardı. Sokak aralarında gezen küfecilere bile satış yapılmazdı. Hal böyle iken, bakkal, helvacı, şerbetçi ve kadayıfçıların 18. yüzyılın başlarında dükkânlarının içinde ya da, önünde ve narh üstü fiyatlarla satış yapmaya başlamaları, hem satışları azaldığı için yaş yemişçi esnafını, hem de narh fiyatlarının üstündeki satışlar dolayısıyla halkı,

⁵¹ Aharlamak: Kâğıdı terbiye etmek.

⁵² Mührelemek: Kâğıdı cilâlamak.

17.yüzyılda bir hanın görünümü, minyatür, Memorie turche, Correr Müzesi, Venedik, Cigogna el yazması.

zarara sokmaya başlamıştı. Bu usulsüzlüğü önlemek için 1134-35 (1721-23)'de yaş yemişçilerin, taze meyve ve sebzenin satışının kendilerine ait olduğu, hariçten müdahale edilemeyeceğine dair aldıkları ferman da fayda vermemiş ve kısa bir süre sonra müdahaleler yeniden başlamış ve, aynı konuda, 1726'da yeni bir fermana ihtiyaç duyulmuştu.

İstanbul dışından gelen bazı mallar, bunların satışını yapan ya da üretimlerinde kullanan esnaf arasında ve belirli oranlarda paylaşırlardı. İstanbul dışından gelen çiviler de bu cümleden olup, demircilerle hurdacılar arasında $\frac{3}{4}$ - $\frac{1}{4}$ oranında paylaşırlardı. Ham çubuk demirin satışını ise yalnızca demirciler yapardı. Buna rağmen 1679'da Salih adlı bir hurdacı, emr-i şerifle tanınmış olan hakka uymayarak, ham çubuk demiri gizlice alıp başka yerde satmış; böylece demircilerin zarara uğramalarına neden olmuştu. Olay, demirciler tarafından Divan'a yansıtılmış ve sonuçta, eskiden verilmiş bulunan berat ve emr-i şerife uyulması konusunda Divan'dan yeni bir emir çıkmıştı.

Bazı malların yenileri ile eskilerini satanlar da ayrı kişilerdi. Yeni halı ve keçe satışları yalnız kalıçecilere⁵³ aitti. Bit pazarı esnafının veya yorgancılardan ancak eski halı ve keçe satmalarına izin verilirdi. Bu iki grup esnafın, nizamla karşı gelerek satış yapmaları, kalıçecilerin çeşitli zamanlarda başvuruda bulunarak şer'i berat ve emr-i şerif almalarını gerektirmişti. Örneğin, 1654 tarihinde bit pazarı esnafının usulsüz olarak yeni halı ve keçe satışı yaparak haksız kazanç sağladıkları ve bu durumdan kalıçecilerin zarara uğradıkları belirtilen bir "tekâlif fermanı" ilân edilerek yeni mal satamayacakları tekrarlanmaktadır.

Benzer bir konuda 1670 tarihli ilgi çekici bir örnek vardır. Buna göre, öteden beri eski halı ve keçe alıp satan yorgancılardan, artık bununla yetinmeyip yenilerinin ticaretini yaptıkları, malların iyileri yorgancılar tarafından alındığından kalıçecilere ancak kalınları kaldığı anlaşılmaktadır. Hattâ yine yorgancılardan devreye girmiş olmasından dolayı, Sarayın döşeme ihtiyacı için bu malların iyisinin bulunamadığına da işaret edilmektedir. Bu son hususun, esnaf yöneticileri tarafından resmî makamların daha fazla dikkat ve ilgisini çekmek üzere özellikle konmuş olduğu da düşünülebilir. Ancak, kalıçecilerin, zaman zaman tekrarlanan bu şikâyetleri, müdahalelerden ciddî şekilde zarar gördüklerinin delilidir ve 1654'te olduğu gibi bu defa da lehlerine karar çıkmıştır.

Bu konuda bir diğer örnek keçe satışları ile ilgilidir. İstanbul dışından gelen kebecilerin satışı, öteden beri kebecilere aitti. Uzunçarşı'da Kilit Hanı'na getirilen kebeciler, kethüda ve ustalar vasıtasıyla bütün ustalara paylaştırılarak dağıtılırdı. Muhayyerci, kuşakçı gibi esnaf, kural olarak bu kebecilerin satışı ile uğraşmazdı. Buna rağmen 1726'da bazı muhayyercilerin gizli olarak keçe alıp satmaya başlamaları üzerine kebeciler, mahkemeye başvurarak, durumun düzeltilmesini istemişler, İstanbul Mahkemesi'nce, muhayyercilerin, kebecilerin mallarını satın alarak gerek onları, gerekse halkı zarara sokmamaları için tembih olunmuştu.

Halkın ihtiyacının ön planda tutulması:

Bazı malların satışı, belirli bir vakfın gelir kaynağı olan dükkânlara da tahsis edilebiliyordu. Örneğin, Eminönü'ndeki Yenicami vakıflarından olup, Bugün Mısır

⁵³ Kalıç: Küçük halı.

Çarşısı adıyla anılan çarşıdaki attar⁵⁴ dükkânları bunlardandı ve çarşı yapıldığında İstanbul'a gelen keten ve kınanın sadece burada satılacağına dair fermanlar çıkmıştı. Buna rağmen, şehrin diğer semtlerinde pamuk ipliği ve sabun satan bazı esnafın da bu maddeleri gizlice alıp narhtan daha yüksek fiyatla sattıkları oluyordu. Mısır Çarşısı ketenci ve attarları, bu durumun, çarşıdaki faaliyetin giderek azalıp yok olacağı ve neticede çarşının harabiyetine neden olacağını ileri sürerek, Kadıdan, diğer esnafın müdahalesinin önlenmesini istemişlerdi. Burada, çarşının harabiyetinin, vakfın gelirinin yok olması neticesini doğuracağını ileri süren çarşı esnafının meseleyi lehlerine çevirmek üzere, bunu bir baskı unsuru olarak kullanmak istedikleri anlaşılmaktadır. Gerçi, yapılan araştırma sonucunda, kına satışının Mısır Çarşısı ketenci ve attarlarına inhisar ettiği anlaşılmış, ancak, kınanın kullanılma yer ve şekli göz önünde bulundurularak, diğer bazı esnafa da kına satma hakkı tanınmıştır.

Bilindiği gibi kına, o devirlerde saç boyama maddesiydi ve kına yakıldıktan sonra saçın yıkanmasına ihtiyaç duyulduğundan, genellikle hamamlarda kullanılıyordu. Bu yüzden, ilk olarak, yarım yüzyıla yakın bir zamandan beri Valide Sultan Hamamı kapısında kına satan Elhac Hasan'ın oğlu olup yine 20 senedir aynı işi gören Ebubekir'in, maişetini yalnızca bu işten temin ettiği ve narh fiyatına daima uyduğu, ayrıca burada, gerçekten kına satışına ihtiyaç duyulduğu anlaşılacak, Ebubekir'e, daha sonra da her hamamın kapısında bir kınacıya şiddetle ihtiyaç olduğu düşünülerek, bu gibilerin tümüne izin verilmiş; böylece, Mısır Çarşısı attar ve ketencileri yanında hamam kapıları yakınındaki kınacılar da rahatça kına satabilmişlerdir. (10 Kasım 1726).

İki esnaf arasında işbirliği:

Çivici ve nalbur esnafı gibi birbirini tamamlayan üretim ve satış yapan iki esnaf grubu arasında da, belirli şartların yerine getirilmesi halinde sürekli anlaşmalar yapılıyordu. Nalburlar, malları olan Samakov demirini çivici esnafına vererek belli bir ücret karşılığında çivi kestirirlerdi, anlaşmaya göre, nalburlar çivicilere ham demiri, maliyet üzerine yarım akçe kâr ilave ederek satıyorlardı. Nalburların çivi

⁵⁴ Attar: Aktar, koku satıcısı, baharat, ev ilaçları, gereçleri satan kimse veya dükkân.

ticareti, çivicilerin üretimine bağlı olduğundan, zaman zaman çıkan aykırı sesler susturuluyor ve iki esnaf grubu arasında, nalburların anlaşmayı bozmaları halinde, çivicilerin, demiri başka yerden alabilecekleri ve başkalarına çivi kesebilecekceklere tehdidini içeren anlaşmalar yapılıyordu.

Üretimi deriye dayanan haffaf, başmakçı ve pabuççu esnafı ile debbağlar arasında da, gön⁵⁵ ve sahtiyanı⁵⁶ pazara götürüp önce bu esnafa satacaklarına dair, yukandakine benzer, bir anlaşma vardı. Debbağların, anlaşmaya uymayarak dışarıya gön ve sahtiyan satışı yapmaları ayakkabı üretimiyle uğraşan esnafı zarara soktuğundan, şikâyetlere neden oluyordu. (2 Eylül 1571).

İhtisasa hürmet:

Esnaf grupları arasındaki anlaşmazlıkların temelinde, kıskançlık ve kazanca ortak çıkılmak endişesinden çok, *“üstada hizmet ve tekmil-i sanat etmeyüp kethüda ve yiğitbaşı ve ihtiyarlar marifetiyle başka çıkmadan”* bir zanaat kolunda faaliyete başlamak suretiyle esnaflık ve Ahîlik ilkelerinin zedelenmesi endişesi gizli idi. Bu endişeyi, en iyi şekilde, Tire'deki beledici⁵⁷ ve alacacı⁵⁸ esnafı arasında ortaya çıkan ihtilâfta görmekteyiz.

Dokudukları beledî yastık ve yatak yüzlerini satmakta güçlük çeken beledî dokuyucuların, kazanç temini için, alaca dokumaya başlamaları, alacacıların, ustalıklarını ispat etmemiş kimselerin, mesleği icra edemeyeceklerini ileri sürerek dava açmalarına neden olmuş ve sonuçta beledîcilerin alaca dokumaları yasaklanmıştı. (14 Temmuz 1726).

Yeni bogasidan⁵⁹ kapama⁶⁰ yapma hakkı da kapamacılara ait olup bit pazarındaki oturakçılar⁶¹, yalnızca eskilerini satabilirlerdi. Hal böyle iken oturakçılar, yeni bogasidan yapılmış kapamaya kullanılmış pamuk ve kullanılmış düğme koyup, yine kullanılmış sencef⁶² dikerek, halka, tamamı yeni malzeme ile yapılmış kapama gibi satmak

⁵⁵ Gön: Tabaklanmış deri, kösele.

⁵⁶ Sahtiyan: Tabaklanarak boyanmış ve cilâlanmış deri.

⁵⁷ Beledi: Bir tür pamuklu, kalın kumaş.

⁵⁸ Alaca: Değişik renklerde ipliklerle dokunmuş kumaş.

⁵⁹ Bogası: Daha çok astar olarak kullanılan bir cins pamuklu bez.

⁶⁰ Kapama: Astarlı kaftan, pamuklu hırka, bugün kapitone adı verilen tarz.

⁶¹ Oturakçı: Hazır giyim eşyası satan esnaf.

⁶² Sencef: Kaftan, vs. kenarına dikilen hare, kürk veya saçak gibi maddelere verilen ad.

suretiyle hem mesleğin itibarını düşürmüş, hem de halkı aldatarak zarara sokmuşlardı. Onun içindir ki kapamacılar, oturakçıların yaptıkları bu hileyi haber vermiş ve bundan böyle işlerine müdahale edilmemesi konusunda ellerindeki berata uyulmasının temini için Divana şikâyetle bulunarak emr-i şerif almışlardı(2 - 11 Ağustos 1667).

Birbirine iş yapan esnafta kontrol:

Bir esnaf grubunun kullandığı aletlerin yapımı, genellikle diğer bir esnaf grubu tarafından yapılıyor ve bu imâlât için aralarında bir anlaşmaya varılıyordu. Ancak, aletlerin yapımını üstlenen esnaf, bazen bu branşa yakın diğer bir loncanın müdahalesi ile karşılaşmış işi onlara bırakmak zorunda kalabiliyordu. Ne var ki, kaliteli mal, daima, kendi reklamını yaptığından, tekeli eline geçiren grup, üretimin kalitesini düşürdüğü an, alıcıyı aleyhlerine dönmüş buluyorlardı. Buna örnek olarak da bıçakçı ve testerecilerin, doğramacı, sarıkçı ve kutucularla olan ilişkilerini gösterebiliriz.

Bu üç esnaf grubunun kullandıkları köstere⁶³, rende, yekdest⁶⁴ ve İzmir tığı⁶⁵ denilen âletler, aralarındaki anlaşma gereğince, bıçakçılarca yapılırken, testereciler, bu sanatın icrasının kendilerine mahsus olduğunu söyleyip, bıçakçıların faaliyetini durdurmuşlardı. Ancak, yaptıkları aletler son derece kalitesiz olduğundan, doğramacı, sarıkçı ve kutucu esnafı mahkemeye başvurarak, aletlerini, yine bıçakçılara yaptırmak için izin istemişlerdi (6 Temmuz 1726).

Bu örneklerde de görüldüğü gibi Osmanlı esnafı, sadece kişisel menfaatleri için değil, lonca haysiyetinin korunması ve Devlete karşı verdikleri sözü tutabilmek için de titizlik göstermiş, sorunlarını, ellerinden geldiği kadar, kendi içlerinde halletmeğe çalışmış ve birçok olayda başarılı da olmuştur. Bize ulaşan olaylar, halinde aciz kalıp, adaletten yardım istedikleridir. Kayıtlarda, çok kere davalının “mütenebbih” olmadığına işaret edilmesi, kadı huzuruna gelmeden önce yapılan gayretlerin açık delilidir.

Sonuç olarak, Osmanlılarda, gerek esnaf içi ve esnaf arası kontrol mekanizmalarının, gerekse Devletin, hepsinin üstündeki kontrolünün, zaman zaman olabilen aksaklıklara rağmen, oldukça iyi bir şekilde işlediğini söyleyebiliriz.

⁶³ Köstere: Tahta rendesi

⁶⁴ Yekdest: Uzunluğu fazla olan yüzeylerin düzeltilmesinde kullanılan rende.

⁶⁵ Tığ: Rende bıçağı.

Sonuç

Ortaçağ'da tutarlı ve entegre bir uygarlık görüyoruz. Zülumla takip edilen asosyal heretikler⁶⁶ vardı; dogmalara karşı çıkan veya cadılıkla suçlananlar engizisyon tarafından yakılarak idam ediliyordu; politik ve ekonomik nedenlerle zaman zaman hoş görülen veya zulmedilen Yahudiler vardı. Yalnız bu olgulara bakarak Ortaçağ'ı, gerçekten karanlık bir çağmış gibi nitelemek büyük haksızlık olur. Rönesans'ın, hatta günümüzün iktisadi ve sınai teknolojilerinin kökleri Ortaçağ'dadır. Bir Leonardo'nun hesapları ve çizimleri Ortaçağ'ın birikiminden gelmektedir. Ortak paydaları Hıristiyanlık olan St. Bernard gibi fanatiklerin yanında politikacı Suger'i, mantıkçı Abélard'ı, filozof Thomas Aquinas'ı görüyoruz. İlk üniversiteler 12. yüzyılın sonlarında faaliyete geçiyor, kiliselerde polifonik müzik denemeleri yapıyor, Hıristiyanlığın doğuşunun mitleri resim ve heykel sanatlarını harekete geçiriyordu. Gelişen şövalyeliğin zırh ve silâh ihtiyacının karşılanması için demircilik, kaleleri muhasara etmek için istihkâmcılık, sömürgecilikle birlikte haritacılık ve gemicilik geliyordu. Tıpta, anatomi biliminde ileri adımlar atılıyor, protezler, çerçeveli gözlükler geliştiriliyor, manastırlarda, yaşlı keşişlerin kitap okuyabilmeleri için gözlük camları yapıyor, katarakt ve rekonstrüktif cerrahi ile doku nakli ameliyatları yapıyordu; ilk mekanik saatler şehir meydanlarına kuruluyor; üzeninin icadı süvari sınıfına önem kazandırıyor; geliştirilen koşum takımları sayesinde ziraatte öküz yerine at kullanılmaya başlanarak randıman katlanıyor; su enerjisi basit değirmenden yola çıkarak şahmerdanları, mekanik testereleri, kumaş terbiye ve kâğıt preslerini çalıştırıyor; parşömenin yerini alan ve hızla gelişen kâğıt sanayii matbaanın yolunu açıyor; rüzgâr enerjisinden istifade edilmeye başlanıyordu; azalan odunluk ağaç yerine maden kömürü devreye giriyor, yüksek ağaçlar tükendiğinden boyları kısa kerestelerin kullanımı mimaride yeni geometrik çözümleri zorluyor kemerin icadı ile kutsal mekânların genişleyip yükselmeleri mümkün olabiliyor ve Gotik stili devreye giriyor. Yeni mimarî imkânları değerlendiren kentler birbirlerinden daha yüksek katedraller inşa etme yarışına giriyorlar. Edebiyatta, azizlerin biyografilerini yazmak moda oluyor ve

⁶⁶ Heretik: Dini düşünceleri aykırı olan kimse, kâfir.

bu arada bir gün azizlik mertebesine ulaşmayı ümit edenler otobiyografi denemeleri yapıyorlardı.

Sosyal açıdan loncalar örgütleniyor, çıraklarla kalfaların eğitimini, ustalık mertebesine ulaşma yollarını düzenleyerek çırak - kalfa - usta hiyerarşisini kuruyor ve üyelerine bir tür sosyal sigorta sistemini getirirken tüketicilere de kalite garantisini veriyor.

Ortaçağ'da hijyen mevhumu gelişmişti. Halk hamamlarda yıkanıyordu, manastırlarda ve bazı kentlerde gelişmiş su şebekeleri vardı. Ortaçağ'dan sonra bu hijyen anlayışı kaybolmuş, bir Versailles Sarayı tuvaletsiz ve hamamsız inşa edilebilmişti.

Ortaçağ erkeklerin dünyası olmakla birlikte Haçlı Seferleri döneminde uzaklarda olan erkeklerin yerine kadınlar, müstahkem mevkileri silâhlarıyla korumaya varıncaya kadar, erkeklerin yaptıkları tüm işleri becerebildiklerini gösteriyorlardı.

Hiç bir şey yoktan varolmaz, hiç bir yeni teknik bilimsel ve teknolojik birikim olmadan gerçekleşmez. Ortaçağ'da olabilen bütün teknik ve bilimsel gelişmelerin de temeli Roma devrinin mirasından, Asya ve Arap dünyasından aktarılan bilgilerden kaynaklanmıştır. Ortaçağ'ın aydın filozof ve mühendisleri bu temelin üzerine muhteşem bir uygarlık kurabilmiş, bilgiyi organize ederek, deneyi yücelterek, araştırmaya, keşiflere önem vererek, felsefi ve teolojik devrimleriyle Rönesans'ı hazırlamışlardır. Ortaçağ hiç bir zaman karanlık bir çağ olmamıştır, aksine, kendinden sonra gelen Rönesans ve Yeni Çağ'a ışık tutmuş aydınlık bir çağdır.

Celil Layiktez

Kaynakça

1. The Civilization of the Middle Ages, Norman F. Cantor.
2. The Flowering of the Middle Ages, Joan Evans.
3. The Medieval Idea of Marriage:, Christopher Brooke.
4. The Medieval Machine - Jean Gimpel.
5. Compagnonage: Dictionnaire des Sociétés Secrètes en Occident.
6. Compagnonage et Franc Maçonnerie, Jacques Thomas, Villard de Honnecourt No.23.
7. The Black Death, Philip Ziegler.
8. A History of Private Life, Revelations of the Medieval World, Philippe Aries and George Duby.
9. Medieval Farming and Technology, The Impact of Agricultural Change in Northwest Europe, Grenville Astill and John Langdon.
10. The Problem of the Rational Soul in the Thirteenth Century, Richard C. Dales.
11. Les Universités françaises au Moyen Age, Jacques Verger.
12. The Voice of the Middle Ages, in personal letters 1100 - 1500, Catherine Moriarty.
13. Europe, A History of its Peoples, Jean - Baptiste Duroselle.
14. Trades and Crafts in Medieval Manuscripts, Patricia Basing.
15. The Guinness Book of Records, 1492, The World Five Hundred Years Ago.
16. Medieval Craftsmen, Goldsmiths, John Cherry.
17. Medieval Craftsmen, Masons and Sculptors, Nicola Coldstream.
18. Medieval Craftsmen, Armourers, Mathias Pfaffenbichler.
19. Medieval Craftsmen, English Tilers, Elizabeth Eames.
20. Medieval Craftsmen, Scribes and Illuminators.
21. A Book of Hours, Dr. T. Tolley
22. Le Manuel des Inquisiteurs, Nicolau Eymerich ve Francisco Peña.
23. Tampliye Şövalyeleri ve Charta Transmissionis, Celil Layikteş, konferans: 17/12/92. Mimar Sinan, No: 93

24. The Cambridge History of Medieval Political Thought, c.350 - c.1450
25. Ana Britannica (Ahî Evran, Ahîlik)
26. Osmanlı Esnafında oto - kontrol müessesesi, Mübahat S. Kütükoğlu.
27. 21 Mart 1985 tarihli seminerde İstanbul Valisi Nevzat Ayaz'ın konuşması.
28. War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th - 15th Centuries, Yaacov Lev.
29. The Chartering of the Oceans, Ten Centuries of Maritime Maps, Peter Whitfield.
30. Man Myth and Magic Encyclopedia.
31. The Atlas of the Crusades, Jonathan Riley - Smith.
32. Les Croisades, Chronologie de 1099 à 1291, M. Griffe.
33. The Medieval Idea of Marriage, Christopher Brooke.
34. İnsan Hakları, Ahmet Erman, Mimar Sinan No.105.
35. Images de la Justice, Robert Jacob.
36. Orta Çağların Tini, Frederick B. Artz, çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları.
37. Les Découvertes, Les Métamorphoses de l'Humanité, 1300 - 1500, Editions Planète.
38. Dünya Kenti İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Habitat II.
39. Les Loges Opératives aux XIVe, XVe et XVIe Siècles dans la Région de Strasbourg, Jacques Thomas; Villard de Honnecourt, sayı 3.
40. Les Steinmetzen, Jean-François Blondel; Villard de Honnecourt, sayı 29.

Celil Layiktez 1956 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nden elektrik mühendisi olarak mezun olduktan sonra İTÜ ve Zurich'de kimya stajları yapmıştır.

Sanayici olan Celil Layiktez, lise çağlarından bu yana, hobi olarak antropoloji ve Ortaçağ tarihi ile meşgul olmuş, Türkiye Satranç Federasyonuna ve Türkiye Briç Federasyonuna başkanlık etmiş, Dünya Satranç Federasyonu FIDE'nin yönetim kurulunda görev yapmış ve Güney Doğu Avrupa zonuna başkanlık etmiştir.

Marmara Üniversitesi Teknoloji Kürsüsünde öğretim üyeliği yapmış olan yazarın kaynak, lehim teknolojileri ve hobileriyle ilgili bir çok yayını vardır.